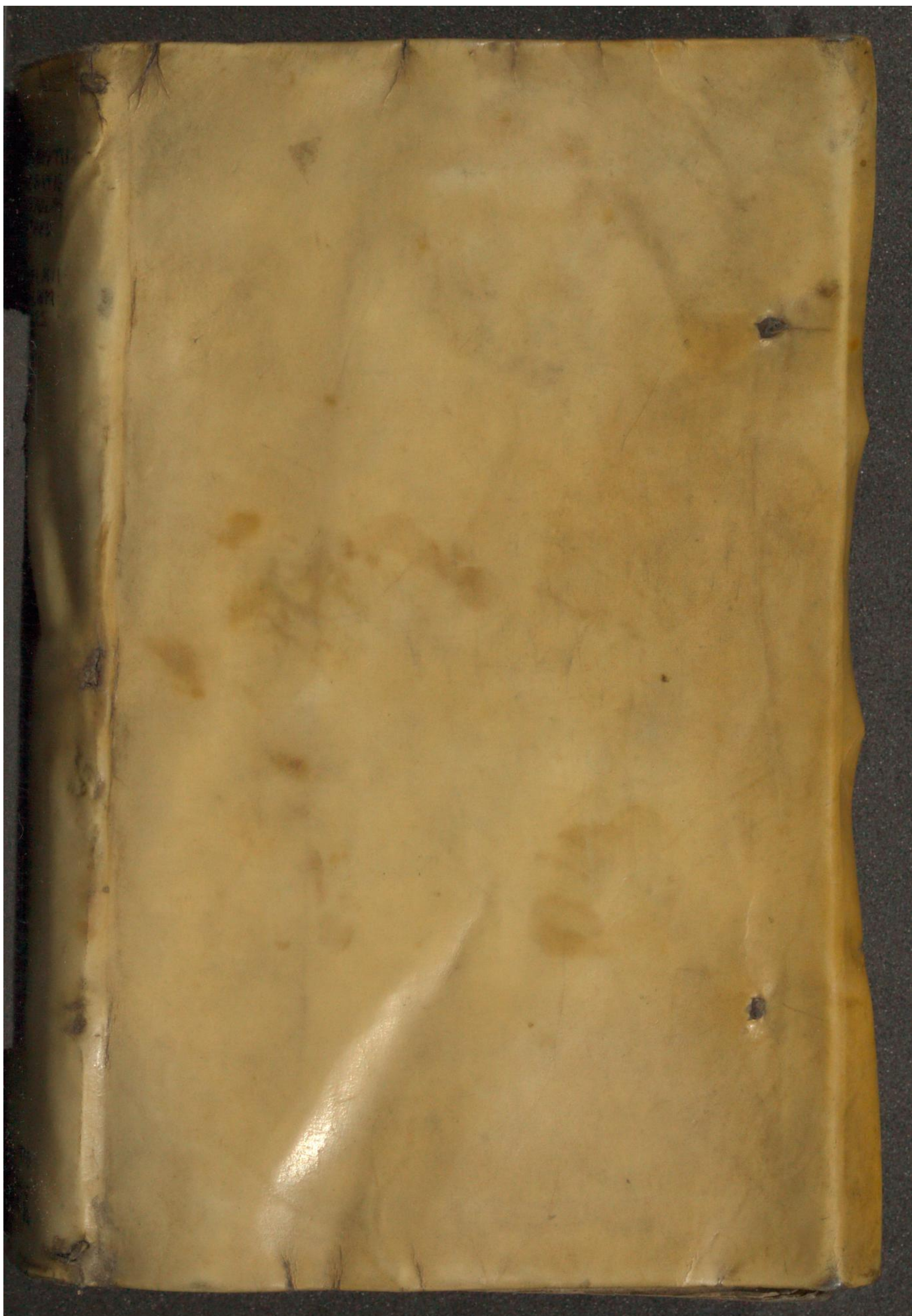
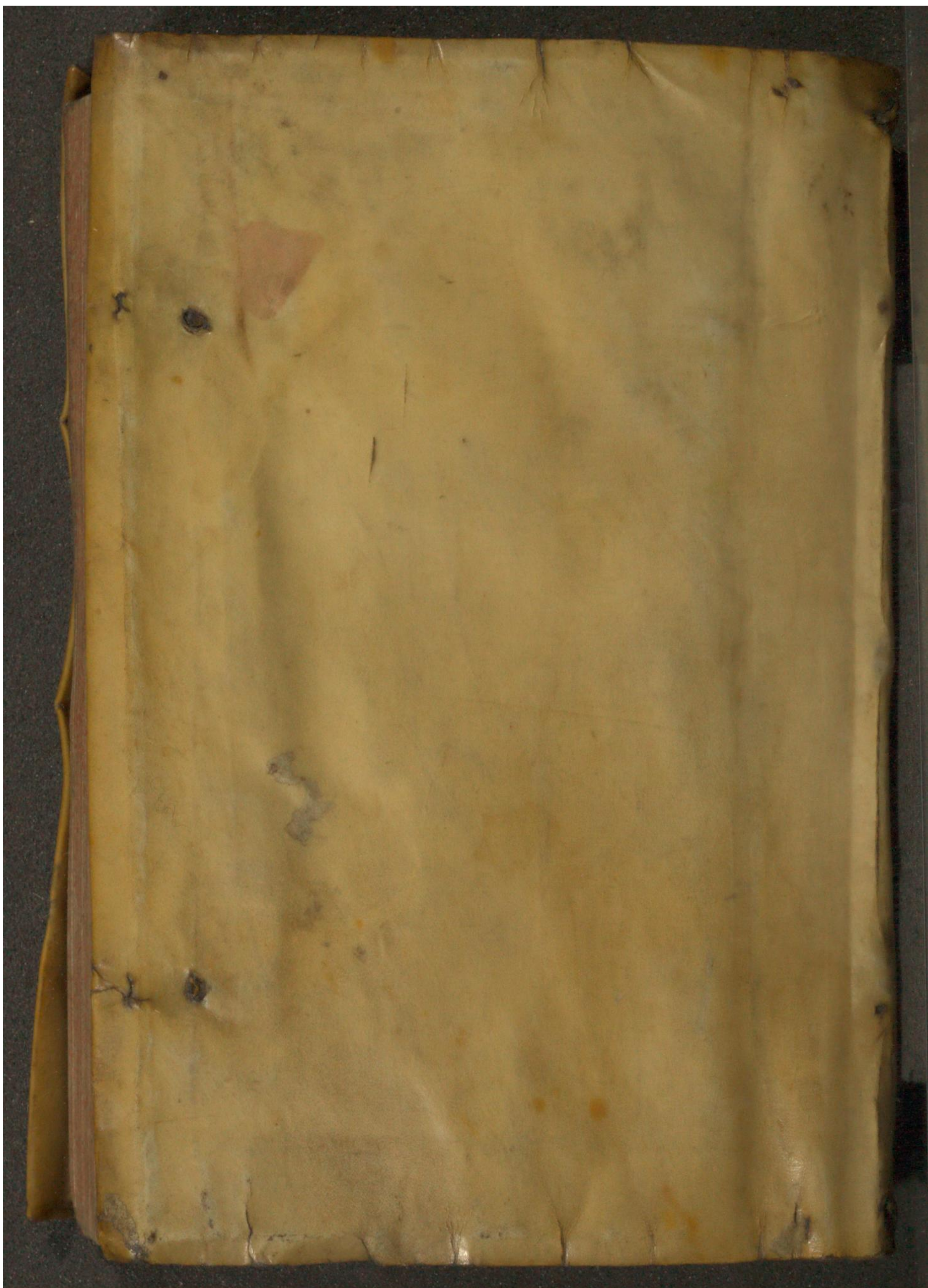

ALDI·MANVTII·
DE·QVAESITIS
PER·EPISTOLAM·
LIBRI·TRES
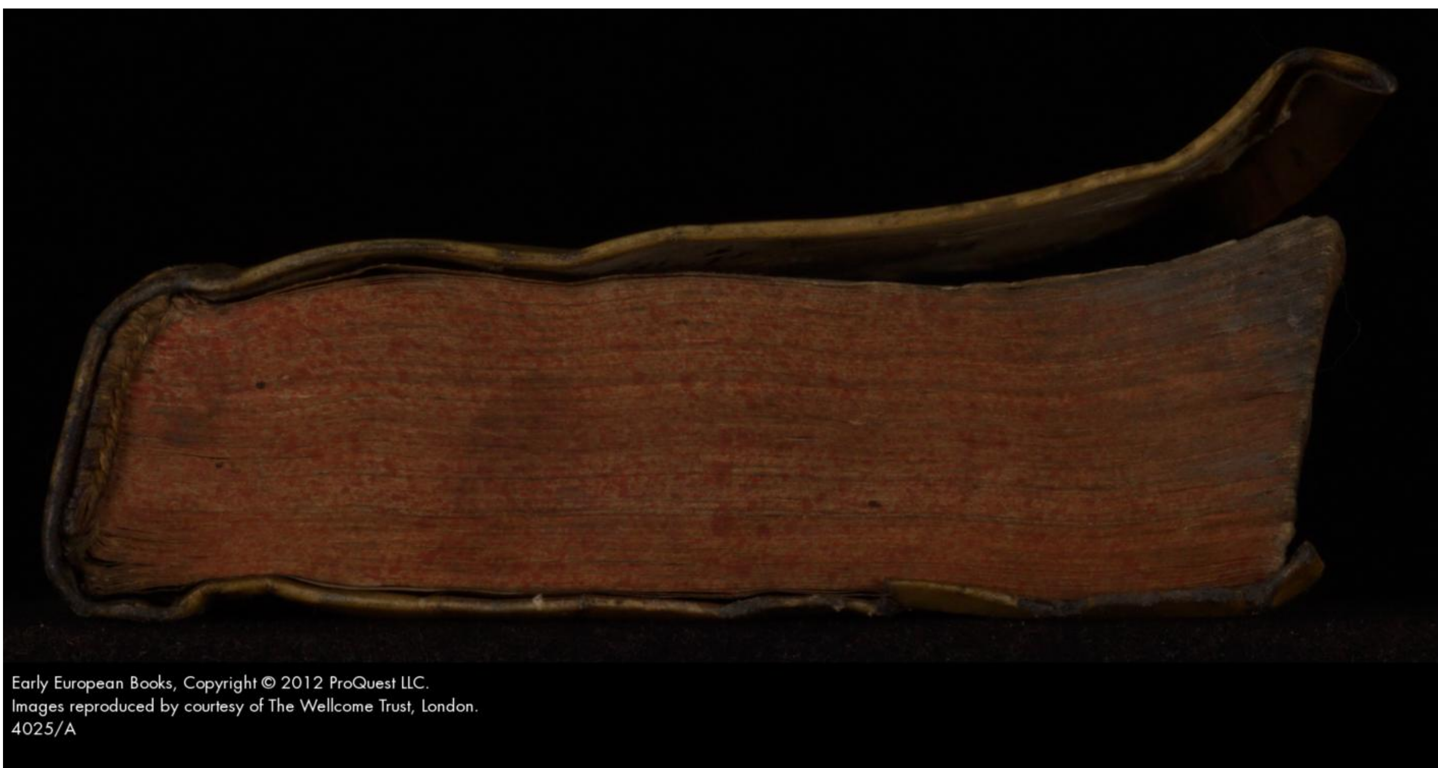
IANI·GVLIELMII
VERISIMILIVM
LIBRI·TRES

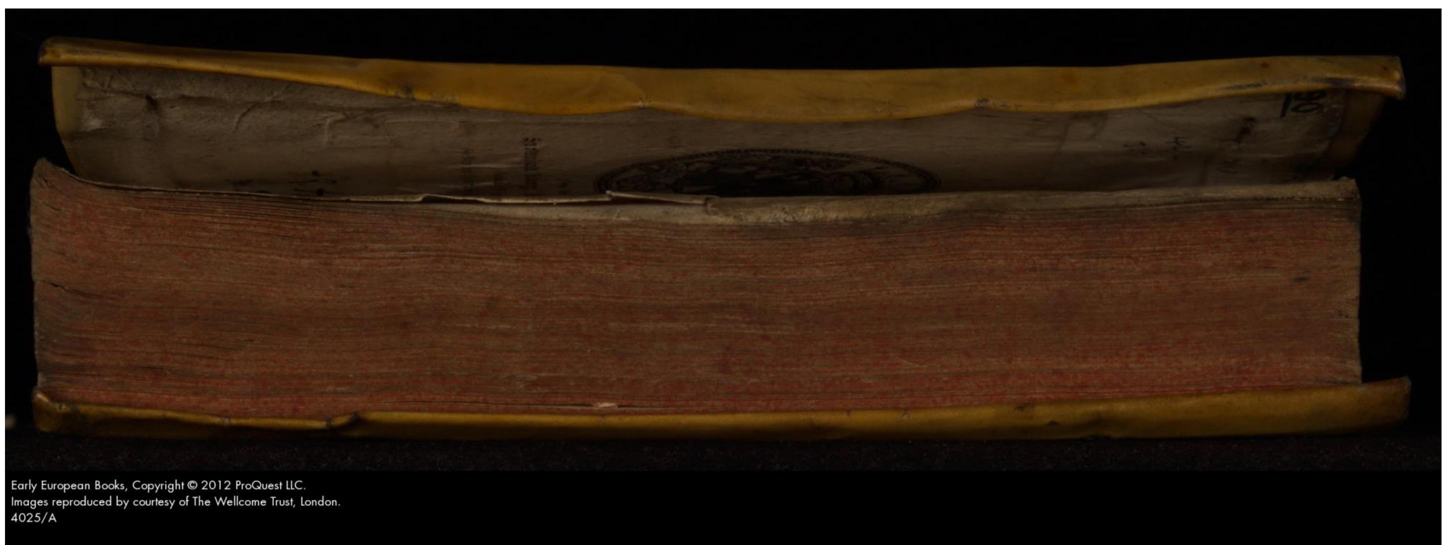
VENETIIS·1576

ANTVERPIAE·
PLANTIN·1582

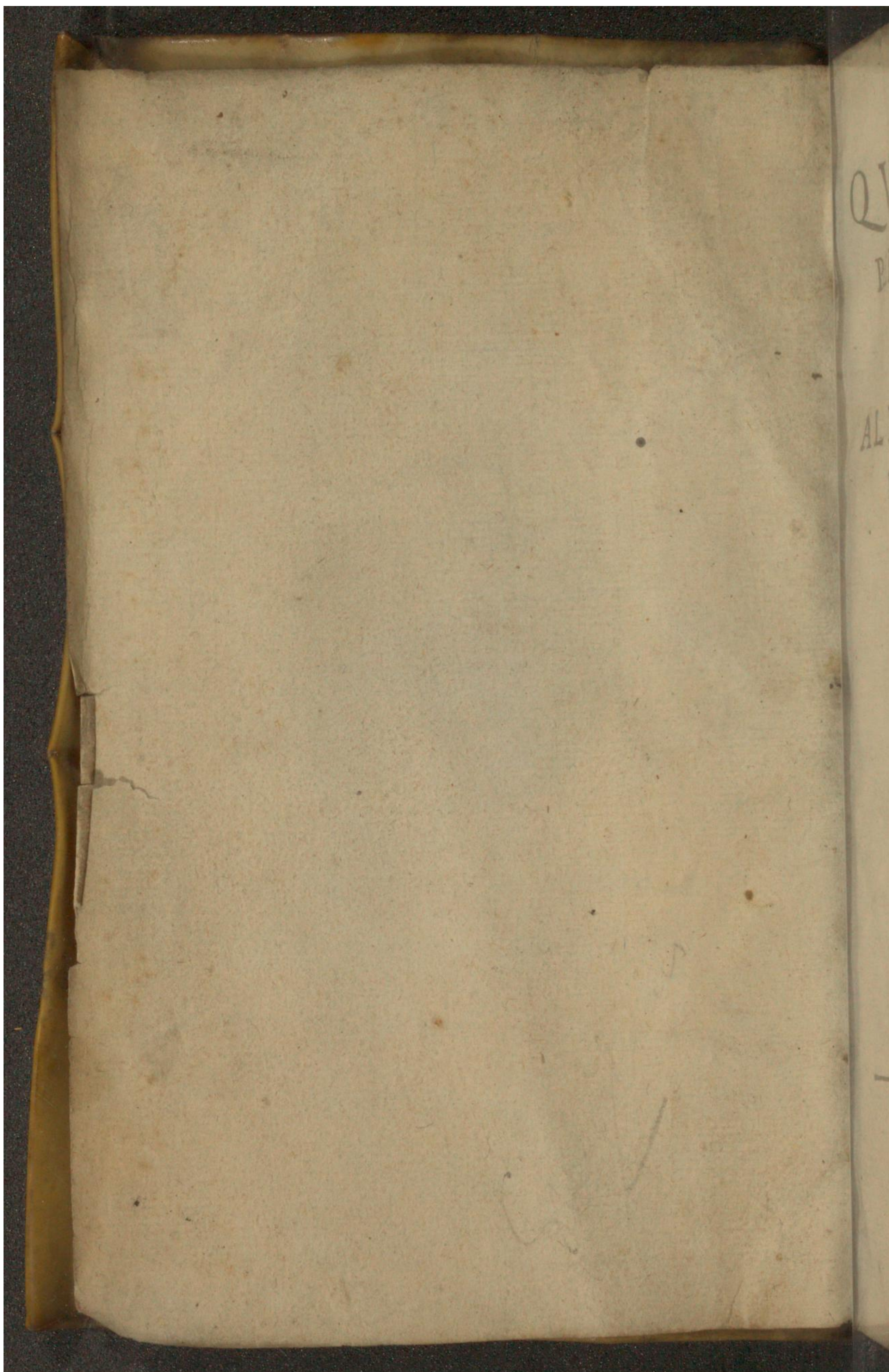

H. R. Hall
Nov. 8. 1898.

DE QVAESITIS PER . EPISTOLAM LIBRI . III

ALDI . MANVTII
PAVLLI . F.
ALDI . N.

VENETIIS

∞ . D . LXXVI

AD. SERENISS.

ALOYSIVM MOCENICVM VENETIARVM PRINCIPEM & ILL.^MOS^ X. VIROS

GRAVISSIME peccare mihi uiderer, & peccarem equidem, SER.^ME^ PRINCEPS. ILL.^MI^ X. VIRI, si, quae multorum annorum

annorum ſtudio , Patris etiam mei induſtria adiutus , comparaui , ea non , in publicum edens , ueſtrae tutelae commendarem . quibus tantum debere me profiteor, quantum,ſi uitam pro Rep. effundere contingeret , uix aut ne uix quidem perſoluere mihi liceret . Quid ? Spiritum me ducere in hoc ampliſſimo Orbis Terrarum Theatro , a uobis benigne amplexum,exiguum ne illud eſt ? Hoc certe affirmare non uerear : maximo me beneficio ueſtro id eſſe conſecutum,ut,a uobis excitatus , quod ingenio conſequi me poſſe diffidebam , iudicij ueſtri auctoritate ſperare mihi liceat . Tantum poteſt ampliſſimorum uirorum teſtimonium , ut mini-

ma

ma quaeque interdum maximis ſe aequari poſſe confidant. Nec uero minimum illud eſt, immo maximum, benignitatis ueſtrae indicium: eſſe id mihi a uobis humaniſſime conceſſum, quod non ita facile conceditur, multis etiam, nimis iniuſte petentibus, interdum iuſte denegatur. Eſt hoc Venetum. Eſt hoc Reip. ueſtrae proprium. hoc exterorum aures perſonant. hinc longinqui omnes huius uiſendae Reip. deſiderio ardent. Italiamque, multis illuſtrem ciuitatibus, hac praecipue illuſtriorem reddi, quis non affirmat? Hic morum cultus, hic ardens de bonis benemerendi conſuetudo uiget. Diuinitus ut hoc VENETAE. REIP. tribu-

tum

tum esse uideatur. Et certe uerissimum illud dici potest, quod dicitur, Cum multae in orbe sint ciuitates, orbem ipsum hac una in Ciuitate contineri. Verum, quo me ducit Patriae iucunda commemoratio? non hoc onus mearum uirium: &, si uirium esset, non huius neque temporis, neque loci. Forsan erit; erit forsan, cum VENETA. RESP. scriptis meis lucem afferat; & ingenij mei exiguitas materiae grauitate subleuetur. Interim hoc, debiti pignus, animi non ingrati signum, benigna, & hilari fronte accipere ne grauemini. Deus Opt. Max. uosque, et Remp. singulare non Italiae modo, sed totius fere Orbis ornamentum, ita fortunet,

ut

ut ad ſummam felicitatem deſi-
derari nihil poſſit.

SER.[TI] V.

&

ILL.[MIS] D. V.

Deuinctiſſimus,

Aldus Manutius,
Paulli F. Aldi N.

XXX

De

Accumbendi, & Comedendi ratione.
Aquis, in urbem Romam olim influentibus.
Artibus liberalibus.
Auſpicijs.
Bonorum diuiſione.
Caelatura, & Scalptura.
Caeſtu.
Caſtello, Pago, Vico, Opido, Vrbe, Villa.
Conuiuio tempeſtiuo, ſeu intempeſtiuo.
Drachmis.
Epiſtolis.
Eteſijs.
Fulgure, & Fulmine.
Galliae diuiſione.
Interkalandi ratione.
Libertis, Libertinis, & Ingenuis.
Metonis anno.
Parma, Clypeo, Scuto, Pelta, Ancile.
Phaleris.
Primipilo.
Ptolemaeis, Aegypti regibus.
Sacro, Sacroſancto, Sancto, & Religioſo.
Sabina gente.
Seſtertijs.
Signo, & Statua.
Subſellijs.
Tibijs.
Toga Romanorum.
Trabea.
Tunica Romana.

I

De Reatina urbe, agroque, Sabinaq. gente,

AD · M · ANTONIVM AMVLIVM CARDINALEM ·

SAEPE *audio de parente meo, cum dicat se tibi debere plurimum, non eo tantum nomine, quod ad exornandam, augendamq. uirtutem, quam deformauit magna ex parte, atque imminuit temporum iniquitas, assidue totus incumbas; uerum etiam, quod ipsum praecipua quadam humanitate sis cōplexus, officiisq. quotidie, quibus potes, (potes autem plurimis) ita tuearis, ut sibi maximum in patrocinio tuo praesidium, atque ornamentum esse constitutum intelligat. et, quoniam tua in illū merita ad me quoque pertinent; fouet enim simul, atque alit & patris industriam, & studia mea benignitas tua: ideo decreui ex ijs studijs, quae a te sustentari uideo, si quos fructus percipiam, eos ad te, tamquam tibi debitos, mittere: qui si neque uberes, neque suam assecuti maturitatem uidebuntur;*

buntur; peto a te, ne mihi uitio uertas, ne ue hoc meum praeproperum officium condemnes, uerum nimia quadam indicandae tibi ſingularis obſeruantiae noſtrae cupiditate excuſes. nihil exiguum uideri poteſt, cum optima uoluntate coniunctum: &, quam aetas mihi nunc facultatem negat, dies afferet, ut ſpero: labori enim, & operae non parcam, ut in tuis laudibus praedicandis quod onus praeſentes ingenij mei uires non ferrent, aliquando mihi ſatisfaciam. Interim ad te mitto Reatinae urbis, agrique, Sabinaeq. gentis deſcriptionem. quae ideo collegi, ut, quoniam, creatus eius Ciuitatis Epiſcopus, ad curam tui muneris aliquando accedere cogitares, quod Reatini omnes, eximia tuarum uirtutum fama commoti, uehementer exoptant, ad ſummum tuum in illam Ciuitatem ſtudium, ſi fieri poſſet, aliquid adderes; cum eam & uetuſtate, & multis rebus admodum inſignem cognoſceres. Ac primum de Sabinorum regione ſic Strabo Geographiae lib. V. Ανέχουσι πρὸς τὰ Απέννινα ὄρη, τὰ πλησιάζοντα τῷ Αδρίᾳ, πρῶτοι μὲν Ομβρικοὶ, μετὰ δὲ τούτους Σαβῖνοι, τελευταῖοι δ' οἱ τὴν Λατίνην ἔχοντες. & paullo poſt: Η Σαβίνη μεταξὺ τῶν Λατίνων κεῖται, καὶ τῶν Ομβρίκων. ἐκτείνεται δὲ καὶ αὐτὴ πρὸς τὰ Σαμνιτικὰ ὄρη, καὶ μᾶλλον συνάπτει τοῖς Απεννίνοις, τοῖς κατ' Ουεστίνους τέ, καὶ Πηλίγνους, καὶ Μάρσους. & infra: Σα-

Βῖνοι

Σινοὶ σενὴν οἰκοῦσι χώραν, ἐπὶ μῆκος δὲ διήκουσαν καὶ
χιλίων σαδίων ἀπὸ τοῦ Τιβέρεος, καὶ Νωμέντου πολί
χνης, μέχρις Ουεσίνων πόλεις δ' ἔχουσιν ὀλίγας, καὶ τε
ταπεινωμένας, διὰ τοὺς συνεχεῖς πολέμους; Αμίτερνον,
καὶ Ρεάτῳ πλησιάζει κώμη Ιντεροκρέα, καὶ τὰ ἐν Κου-
τϊλίαις ψυχρὰ ὕδατα, ἀφ' ὧν καὶ πίνουσι, καὶ ἐγκα
θίζοντες θεραπεύουσι νόσους. Σαβίνων δ' εἰσὶ καὶ
οἱ Φόρουλοι, πέτραι πρὸς ἀπόσασιν μᾶλλον, ἢ κα-
τοικίαν, εὐφυεῖς. Κύρεις δὲ νῦν μὲν κώμιόν ἐστιν, ἦν
δὲ πόλις ἐπίσημος, ἐξ ἧς ὥρμηντο οἱ τῆς Ρώμης βασι
λεύσαντες, Τῖτος Τάτιος, καὶ Νουμᾶς Πομπίλιος. ἐν-
τεῦθεν δὲ καὶ Κυρίτας ὀνομάζουσιν οἱ δημηγοροῦντες
τοὺς Ρωμαίους. Τριβέρα τὲ, καὶ Ηρητον, καὶ ἄλλαι κα-
τοικίαι τοιαῦται κῶμαι μᾶλλον, ἢ πόλεις, ἐξετάζοιντ'
ἄν. ἅπασα δ' αὐτῶν ἡ γῆ διαφερόντως ἐλαιόφυτός
ἐσι, καὶ ἀμπελόφυτος, βάλανόν τε ἐκφέρει πολλὴν σπου-
δαία δὲ καὶ βοσκήμασι τοῖς τε ἄλλοις, καὶ δὴ τὸ τῶν ἡμιό
νων γένος τῶν Ρεατίνων διωνόμασαι θαυμασῶς. ἐσὶ δὲ
καὶ παλαιότατον γένος οἱ Σαβῖνοι, καὶ αὐτόχθονες. τού-
των δ' ἄποικοι Πικεντινοί τὲ, καὶ Σαμνῖται. τὴν δ' ἀρ-
χαιότητα τεκμήριον ἄν τις ποιήσαιτο ἀνδρείας, καὶ τῆς
ἄλλης ἀρετῆς, ἀφ' ἧς ἀντέσχον μέχρι πρὸς τὸν παρόν
τα χρόνον. φησὶ δ' ὁ συγγραφεὺς Φάβιος, Ρωμαίους αἰσθέ
σθαι τοῦ πλούτου τότε πρῶτον, ὅτε τοῦ ἔθνους τούτου κατέ-
στησαν κύριοι. ἔστρωται δὲ δι' αὐτῶν, ἥτε Σαλαρία ὁδὸς,
οὐ πολλὴ οὖσα, εἰς τὴν καὶ ἡ Νωμεντάνη συμπίπτει, κα-
τὰ Ηρητὸν, τῆς Σαβίνης κώμην, ὑπὲρ τοῦ Τιβέρεος κει
μένην, ὑπὲρ τῆς αὐτῆς πύλης ἀρχομένη τῆς Κολλινῆς.

Interocrea uero, cuius a Strabone mentio fit, opidum fuit, non longe a Reate, ut ex Antonini Itinerario cognoscitur: licet in omnibus libris impressis, etiam in illo, quem proauus meus, Andreas Asulanus, edidit, mendose legatur, Interocrio. Virgilius quoque, cuius uersus apponam, lib. VII *nominat Amiternum, Heretum, Mutuescas, Nomentum, Casperiam, Forulos, Roseam agrum, Velinum lacum, Tetricum, & Seuerum montes, flumen Himellam: quo loco & uetustatem gentis indicat.*

Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum
Agmen agens Clausus, magniq. ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur & tribus, & gens,
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis
Vna ingens Amiterna cohors, prisciq. Quirites,
Hereti manus omnis, oliuiferaeq. Mutuescae,
Qui Nomentum urbẽ, qui Rosea rura Velini,
Qui Tetricae horrentes rupes, montemq. Seuerum,
Casperiamq. colunt, Forulosq. & flumen Himellae.

Probitatis uero fama ita Sabini homines floruere, ut eis omnia tuto committi posse uiderentur.

itaque

itaque Cicero in quadam ad Trebonium epiſtola ita ſcripſit: Oratorem meum Sabino tuo commendaui. natio me hominis impulit, ut ei recte putarem. niſi forte, candidatorum licentia hic quoque uſus, hoc ſubito cognomen arripuit. etſi modeſtus eius uultus, ſermoq. conſtans habere quiddam a Curibus uidebatur. Nimirum et Virgilius ad integritatem ſpectauit, cum dixit lib. IIX. Curibusq. ſeueris. Et Statius Silu. lib. IV. Curibusq. uetuſtis. Et Horatius rigidos Sabinos; Ouidius tetricas Sabinas uocauit, & alio loco incultas: quod eſt indicium pudicitiae. coluntur enim eae, quae placere cupiunt. qua de re ſic Horatius Epodon ode II.

Quod ſi pudica mulier in partem iuuet
Domum, atque dulces liberos,
Sabina qualis, aut peruſta ſolibus
Pernicis uxor Apuli.

Et Iuuenalis Sat. X.

- Sanctos licet horrida mores
Tradiderit domus, ac ueteres imitata Sabinas.

Item Martialis lib. I.

Caſta nec antiquis cedens Laeuina Sabinis,
Et quamuis tetrico triſtior ipſa uiro. &c.

Quid religio? ubi culta diligentius? de quo Plinius: Sabini, inquit, ut quidam exiſtimauere, a religione & cultu deorum, Seuini appellati, Velinos accolunt lacus, roſidis collibus: Nar am-

nis exhaurit illos sulfureis aquis, Tiberim ex his petens replet, e monte Fiscello labens, iuxta Vacunae nemora, & Reate in eosdem conditus. respiciens ad illud Virgilij lib. VII.

-audijt amnis
Sulfurea Nar albus aqua, fontesq. Velini.

In quo illud Ennij Virgilius est imitatus, VI. Annalium, apud Priscianum lib. X

Sulfureas posuit spiramina Naris ad undas.

Plinius autem, cum dixit, Quidam existimauere, Varronem uidetur indicare: quod ex Festo cognoscitur. quamquam originem nominis alio retulit Porcius Cato, ut ait Dionysius Halicarnasseus lib. 2. in quo haec sunt: Scripsit Cato, Sabinorum gentem esse nominatam a Sabino, filio Sangi, dei gentilis, qui & Pistius dictus est. Liuius autem Sabinis optimam disciplinam tribuit: ait enim de Numa: Suopte ingenio temperatum animũ uirtutibus fuisse opinor magis, instructumq. non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica, ac tristi ueterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Ad hanc laudem accessit militiae gloria. itaque Virgilius de Italia sic, lib. 2. Ge.

Haec genus acre uirũ, Marsos, pubẽq. Sabellã
Extulit -

Cicero etiam in oratione pro Ligario: Sabini, inquit, fortissimi uiri, Caesari probatissimi, to-

tusq. ager Sabinus, flos Italiae, robur reip. Et a Liuio acerrima Sabinorum cum Romanis bella, uaria fortuna, ex ponuntur. Nunc de Reatina urbe: quam ab Herculis comite conditam esse, opinio fuit: & Suetonius in Vespasiano, Mediocritatem, ait, pristinam neque dissimulauit umquam, ac frequenter etiam praesetulit. quin & conantes quosdam originem Flauij generis ad conditores Reatinos, comitemq. Herculis, cuius monumentum exstat uia Salaria, referre, irrisit ultro. id confirmat uetus inscriptio, quae est in templo D. Mariae, Reate

LOC
CVLTORVM
HERCVLIS RESP
SVB · QVADRIGA
IN . FR . P . XXX
IN . AGRO . P . XXV
HVIC LOCO
Q . OCTAVIVS . COMMVN
T . FVNDILIVS . QVARTIO
IN . FR . P . XIIII
IN . AGRO . P . XXV
DONAVERVNT

Et hi uersus, qui sunt in eiusdem urbis foro.

SANCTE
DE . DECVMA . VICTOR . TIBEI . LVCIVS
MVNIVS . DONVM
MORIBVS . ANTIQVEIS . PRO . VSVRA
HOC . DARE . SESE
VISVM . ANIMO . SVO . PERFECIT . TVA
PACE . ROGANS . TE
COGENDEI . DISSOLVENDEI . TV
VT . FACILIA . FAXSEIS
PERFICIAS . DECVMAM . VT . FACIAT
VERAE . RATIONIS
PROQVE . HOC . ACQVE . ALIEIS . DONIS
DES . DIGNA . MERENTI

HVNC *autem deum Martianus libro secundo Nuptiarum appellat Sancum, his uerbis: Ex duodecima Sancus tantummodo aduocatur. Lactantius uero lib. 1. cap. 15. Priuatim, inquit, singuli populi gentis, aut urbis conditores, seu uiri fortitudine insignes erant, seu feminae castitate mirabiles, summa ueneratione coluerunt; ut Aegyptij Isidem, Mauri Iubam, Macedones Cabyrium, Poeni Vranum, Latini Faunum, Sabini Sancum, Romani Quirinum, Athenae Mineruam, Samos Iunonem, Paphos Venerem, Lemnos Vulcanum, Naxos Liberum, Apollinem Delphi. Et Festus: Proteruiam sit sacrificium*

cium quod est proficiscendi gratia, Herculi, aut Sanco, qui scilicet idem est deus. De eodem sic Ouidius lib. VI. *Fast.*

Quaerebam, nonas Sancto, Fidio ue referrem,
An tibi, Semipater: tunc mihi Sanctus ait:
Cuicumque ex istis dederis, ego numen habebo:
Nomina terna fero: sic uoluere Cures.
Hunc igitur ueteres donarunt aede Sabini,
Inq. Quirinali constituere iugo.

Et Varro de sermone Lat. lib. IV. *Aelius Gallus, Dius Fidius, dicebat, Dijouis filius, ut Graeci* διόσκουρον *Castorem: & putabant hunc esse Sanctum ab Sabina lingua, & Herculem ab Graeca. Et Propertius eum pro Hercule agnoscit, cũ ait:*

Sancte pater, salue, cui iam fauet aspera Iuno.

Et Silius lib. IIX.

Ibant, & laeti pars Sanctum uoce canebant
Auctorem gentis: pars laudes ore ferebant,
Sabe, tuas, qui de patrio cognomine primus
Dixisti populos magna ditione Sabinos.

Et Plutarchus in Caussis, in Sancti templo statuam ait ex aere positam C. Caeciliae, coniugis unius ex Tarquinij liberis. Et Dionysius lib. IV. *eius iurisiurandi, quod inter Tarquinios, & Sabinos factum est, monumentum ait Romae positum in templo Iouis Pistij, quem Romani Sanctum uocabant. D. Augustinus alio nomine appellat, si modo locus mendo uacat. ait enim lib.*

XIIX. *de Ciuit. Dei, cap. 19. Sabini regem ſuum primum Xanthum, uel, ut aliqui appellant, Xanthium, retulerunt in deos.*

De eodem mentio in lapide, qui eſt in domo Gabrielis.

PATRI. REATINO. SACR
OB. HONOREEM. AVGVSTOR
VI. VIRI. AVGVST
T. BETVINVS. FELIX
:.LICINIVS. SVCCESSVS
:POMPONIVS. MODERATVS
ET. TIVS. MODERATVS
·:::.:::.:VS. HERMEROS
.:::.::·:VS. ACHORISTVS
L· D· D· D

Nomen ſuum Reatina urbs uidetur ſumpſiſſe a Rhea Dea, ideſt Cybele; cui etiam dicatam fuiſſe, oſtendit Silius lib. IIX. in illo uerſu:

– Magnaeq. Reate dicatum
Caelicolum matri.

Rheam uero Cybelem fuiſſe, & ſcriptor antiquus Cornutus, & Suidas perſpicue demonſtrant. Nobilitatur & Veſpaſiano imperatore urbs Reate, in qua natus eſt: ait enim Suetonius: Natus eſt in Sabinis, ultra Reate, uico modico, cui nomen

men est Phalacrine, XV. Kal. Dec. uesperi. Et infra: Cutilias, ac Reatina rura, ubi aestiuare quotannis solebat, petijt. hic exstinctus est IX. Kal. Iulij, annum agens aetatis sexagesimum, ac nonum, superq. mensem, ac diem septimum.

Accedunt lapidum antiquorum testimonia.

Ad D. Petri.

C. CARANTIO
VOLTINIA
VERECVNDO
VIENNAE. VETERANO
CHO. VII. PR. DEDVCTO
AB. DIVO. VESP. REATE. TI
CARANTIO. PHOEBO. ET
CARANTIAE. EPAENFIENI
LIB. POSTERISQ. SVIS
IN. AGRO. P. VI. IN. F. P. V

Et

Et ad D. Mauri.

DIS . M.
C . COMINIO . C
VETERANO . MI
PR . MARTIALIS . MI
DEDVCTVS . REATE . A . DIVO
VESPASIANO . VIX . A
C . COMINIVS . C
SECVNDINVS . PATRI . BENEMEREN
C . COMINIA . C . L . F . C

Item in aedibus Petri Silueriј.

DIS . MANIBVS
C. IVLIO . C . F.
LONGINO
DOMO . VOLTINIA
PHILIPPIS . MACEDO
NIA . VETERANVS
LEG . VIII . AVG . DEDVCTVS
AB . DIVO . AVGVSTO
VESPASIANO . QVIRIN
REATE
SE . VIVO . FECIT
SIBI
ET . IVLIAE . C . LIBERT
HELPIDI . CONIVGI . SVAE
ET . C . IVLIO . C . LIBERT . FELICI
ET . POSTERISQ . SVIS . FEC
ET . C . IVLIO . C . L . DECAMBRO
ET . IVLIAE . C . L . VENERIAE
ET . C . IVLIO . C . L . PROSDOXO

Neque solum Vespasiano imperatore, sed Numa etiam Pompilio, qui, Curibus accersitus, Romae secundus regnauit, iure Sabini gloriantur: de quo Virgilius lib. VI.

-Primus qui legibus urbem
Fundabit, Curibus paruis, & paupere terra
Missus in imperium magnum-

Varro autem de sermone Lat. lib. IV. *Quartae, inquit, regionis Palatium, quod palantes cum Euandro uenerunt; aut quod Palatini, qui & Aborigines, ex agro Reatino, qui appellatur Palatium, ibi consederunt. cuius rei apud Dionysium quoque Halicarnasseum lib.* I. *mentio fit. Solinus uero, Palatium, inquit, nemo dubitauit, quin Arcades habeat auctores: a quibus primum Palanteum opidum constitutum; quod aliquandiu Aborigines habitauerunt, & propter incommodum uicinae paludis, quam praeterfluens Tiberis fecerat, profecti Reate, postmodum reliquerunt.*

Reatina ciuitas in media fere Italia sita est. qua de re Plinius lib. III. *cap.* 12. *In agro, inquit, Reatino Cutiliae lacum, in quo fluctuet insula, Italiae umbilicum esse, M. Varro tradit. Et Solinus cap.* 7. *Vmbilicum, ut Varro tradit, in agro Reatino habet Italia. qua in sententia uidetur Virgilius fuisse, cum ait lib.* VII.

Est locus Italiae in medio, sub montibus altis

Nobilis, & fama multis memoratus in oris,
Amsancti ualles. densis hunc frondibus atrum
Vrget utrimq. latus nemoris, medioq. fragosus
Dat sonitum saxis, & toto uertice torrens.

Nunc agri Reatini admiranda persequamur. Varro lib. IV. de sermone Lat. A fontibus, & fluminibus, & ceteris aquis, dei, ut Tiberinus a Tiberi, & ab lacu Velino Velinia, & nymphae Commotiae ad lacum Cutiliensem, a commotu, quod ibi insula in aqua commouetur. Plinius lib. III. cap. 12. In agro Reatino Cutiliae lacum, in quo fluctuet insula, Italiae umbilicum esse, M. Varro tradit. Et lib. 2. cap. 94 Quaedam terrae ad ingressus tremunt, sicut in Gabiensi agro, non procul urbe Roma, iugera ferme ducenta equitantium cursu; similiter in Reatino. Et eodem libro, capite sequenti: Quaedam insulae semper fluctuant, sicut in agro Caecubo, & eodem Reatino, Mutiensi, Statoniensi. in Vadimonis lacu, & ad Cutilias aquas opaca silua, quae numquam die, ac noctu eodem loco uisitur. Et ibidem, cap. 103. In Ciconum flumine, & in Piceno, lacu Velino lignum deiectum, lapideo cortice obducitur. Ibidem, paullo post: In exitu paludis Reatinae saxum crescit. Et ibidem: In Reatino fons Neminiae appellatus, alio atque alio loco exoritur, annonae mutationem significans. Et lib. XXXI. cap. 2 Cicero,

inquit,

inquit, in Admirandis posuit, Reatinis tantum paludibus ungulas iumentorum indurari. quem Ciceronis locum cum significaret Isidorus, Etymologiarum lib. XIII. *cap.* 13. *haec ait: Reatinis paludibus iumentorum ungulas indurari, dicunt. Cutilijs aquis remedium tribuit Plinius lib.* XXXI. *cap.* 2. *ad medicinam stomachi, neruorum, uniuersi denique corporis, his uerbis: Cutiliae, in Sabinis gelidissimae, suctu quodam corpora inuadunt, ut prope morsus uideri possit, aptissimae stomacho, neruis, uniuerso corpori. Et eodem libro, cap.* 6. *Bituminata, aut nitrosa, qualis Cutilia, utilis est bibendo, atque purgationibus. Et Celsus lib.* IV. *cap.* 5. *Consistere in frigidis, medicatisq. fontibus, quales Cutiliarum, Symbruinarumq. sunt, salutare est. Quo in loco male quidam, Subcutiliarum; cum de Symbruinis mentio sit apud Tacitum lib.* XI. *&* XIV. *Et Vitruuius lib.* IIX. *cap.* 3. *Est, inquit, aquae frigidae genus nitrosum, uti Pinnae, Vestinae Cutilijs, alijsq. locis similibus, quod potionibus depurgat, per aluumq. transeundo etiam strenarum minuit tumores. Dionysius autem Halicarnasseus illustrem, ac nobilem urbem appellat Cutiliam lib.* I. *quo loco & de lacu, & de insula mobili mentionem facit his uerbis:*

Ἀπὸ δὲ σταδίων ἑβδομήκοντα Ῥεάτου Κοτυλία, πόλις ἐπιφανὴς, πρὸς ὄρει κειμένη, ἧς ἐστιν οὐ πρόσω λίμνη τετ

τάρων

τάρων πλέθρων ἔχουσα τὴν διάστασιν, αὐθιγενοῦς πλήρης νάματος ἀπορρέοντος ἀεὶ, βάθος, ὡς λέγεται, ἄβυσσος. ταύτην ἔχουσάν τι θεοπρεπὲς, ἱερὰν τῆς νίκης οἱ ἐπιχώριοι νομίζουσι, καὶ περιείρξαντες κύκλῳ στέμμασι, τοῦ μηδένα τῷ νάματι πελάζειν, ἄβατον φυλάττουσιν, ὅτι μὴ καιροῖς τισι διετησίοις ἐν οἷς ἱερὰ θύουσιν, ἃ νόμος ἐπιβαίνοντες τῆς ἐν αὐτῇ νησῖδος, οἷς ὅσιον. ἡ δὲ νῆσός ἐστι μὲν ὥσπερ ἂν πεντήκοντα ποδῶν τὴν διάμετρον, ὑπερανέστηκε δὲ τοῦ νάματος, οὐ πλεῖον ἢ ποδιαῖον ὕψος ἀνίδρυτος δ' ἐστὶ, καὶ περινήκεται πολλαχῆ, δινοῦντος αὐτὴν ἄλλοτε κατ' ἄλλους τόπους τοῦ πνεύματος. χλόη δὲ τις ἐν αὐτῇ φύεται βουτόμῳ προσεμφερὴς, καὶ θάμνοι τινὲς οὐ μεγάλοι πρᾶγμα κρεῖττον λόγου τοῖς ἀθεάτοις ὧν ἡ φύσις δρᾷ, καὶ θαυμάτων οὐδενὸς δεύτερον. Idem lib. 2. sic: Κάτων δὲ Πόρκιος τὸ μὲν ὄνομα τῷ Σαβίνων ἔθνει τεθῆναι φυσιν ἐπὶ Σαβίνου τοῦ Σάμου, δαίμονος ἐπιχωρίου. τοῦτον δὲ τὸν Σάμον ὑπὸ τινων Πίστενον καλεῖσθαι Δία. πρώτην δ' αὐτῶν οἴκησιν ἀποφαίνει γενέσθαι κώμην τινὰ καλουμένην τεστρίναν, ἀγχοῦ πόλεως Ἀμιτέρνης κειμένην, ἐξ ἧς ὁρμηθέντας τοὺς Σαβίνους εἰς τὴν Ῥεατίνην ἐμβαλεῖν, Ἀβοριγίνων ἅμα κατοικούντων, καὶ πόλιν αὐτῶν τὴν ἐπιφανεστάτην Κοτυλίαν πολέμῳ χειρωσαμένους κατασχεῖν. ἐκ δὲ τῆς Ῥεατίνης ἀποικίας ἀποστείλαντας ἄλλας τε πόλεις κτίσαι πολλὰς, ἐν αἷς οἰκεῖν ἀτειχίστοις, καὶ δὴ, καὶ τὰς προσαγορευομένας Κύρεις. χώραν δὲ κατασχεῖν τῆς μὲν Ἀδριανῆς θαλάττης ἀπέχουσαν ἀμφὶ τοὺς ὀγδοήκοντα, καὶ διακοσίους σταδίους, τῆς δὲ Τυῤ-

ῥηνικῆς

ῥηνικῆς τετταράκοντα πρὸς διακοσίοις, μῆκος δὲ αὐτῇ εἶναί φησιν ὀλίγῳ μεῖον χιλίων σταδίων. *Macrobius etiam Saturnaliorum lib.* I. *Pelaſgi, inquit, ut Varro memorat, cum, ſedibus ſuis pulſi, diuerſas terras petiſſent, confluxernt plerique Dodonam; & incerti, quibus adhaererent locis, eiuſmodi accepere reſponſum :*

Στίχεται μαιόμενοι Σικελῶν Σατούρνιον αἶαν
Ἠδ' Ἀβοριγενέων Κοτύλην, οὗ νᾶσος ὀχεῖται
Οἷς ἀναμιχθέντες δεκάτην ἐκπέμψατε Φοίβῳ
Καὶ κεφαλὰς Ἅδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

Acceptaq. ſorte, cum Latium poſt errores plurimos appuliſſent, in lacu Cutilienſi enatam inſulam deprehenderunt. ampliſſimus enim ceſpes, ſiue ille continens limus, ſeu paludis fuit, coacta compage, uirgultis & arboribus in ſiluae licentiam comptus, iactantibus per omne mare fluctibus uagabatur, ut fides ex hoc etiam Delo facta ſit, quae celſa montibus, uaſta campis, tamen per maria migrabat. Hoc igitur miraculo deprehenſo, has ibi ſedes praedictas eſſe didicerunt; uaſtatisq. Cutilienſibus incolis, occupauere regionem, decima praedae, ſecundum reſponſum, Apollini conſecrata, erectis Diti ſacello, & Saturno ara: cuius feſtum Saturnalia nominauerunt.

Liuius Cutilias inter Reate, & Amiternum

constituit, lib. XXVI. *Coelius, inquit, Romam euntem ab Hereto diuertisse eo Hannibalem tradit; iterq. eius ab Reate, Cutilijsque, & ab Amiterno orditur: ex Campania in Samnium, inde in Paelignos peruenisse.*

Agri quoque amoenitas ita celebrata est apud ueteres, ut eam Thessalicis tempe comparauerint. itáque Cicero dixit ad Atticum ep. 15. *lib.* IV. *Reatini me ad sua* τέμπη *duxerunt, ut agerem caussam contra Interamnates apud consulem, & decem legatos quod lacus Velinus, a Man. Curio emissus, interciso monte, in Nar defluit; ex quo est illa siccata, & humida tamen modice Rosia. uixi cum Axio: qui etiam me ad Septem aquas duxit. Eadem de re sic Varro de re rust. lib.* III. *cap.* 2. *Comitijs aedilicijs cum sole caldo ego, atque Axius senator tribulis suffragium tulissemus, & candidato, cui studebamus, uellemus esse praesto, cum domum rediret, Axius mihi, Dum dirimuntur, inquit, suffragia, uis potius uillae publicae utamur umbra, quam priuati candidati tabella, dum ita aedificemus nobis? Opinor, inquam, non solum, quod dicitur, Malum consilium consultori esse pessimum, sed etiam, Bonum consilium, qui consulit & qui consulitur, bonum habendum. itaque imus, uenimus in uillam. ibi Ap. Claudium augurem sedentem inuenimus in subsellijs, ut con-*

suli,

suli, si quid usus poposcisset, esset praesto. sedebat ad sinistram eius Cornelius Merula, consulari familia ortus, & Fircellius Pauo Reatinus, ad dexteram Minucius Pica, & M. Caetronius Passer. (sic enim legó, non, Petronius, ex antiquo lapide, qui est, Rome ad aquam Virg. in hortis olim Car. Vall. cuius in extrema epistola sequitur exemplum) ad quem cum accessissemus, Axius Appio, subridens, Recipis nos, inquit, in tuum ornithona, ubi sedes inter aues? Ille, Ego, inquit, te praesertim, cuius aues hospitales etiam nunc ructor, quas mihi apposuisti, paucis ante diebus in uilla Reatina, ad lacum Velini eunti, de controuersiis Interamnatium, & Reatinorum cognituro. sed non haec, inquit, uilla, quamquam aedificarint maiores nostri, frugalior, & melior est, quam tua illa perpolita in Reatino? Et Tacitus in primo Annalium sic: Nec Reatini silebant, Velinum lacum, qua in Narem effunditur, obstrui recusantes: quippe in adiacentia erupturum. Addam & Virgilij testimonium de lacu Velino. is enim sic lib. VII.

Qui Nomentū urbem, qui Rosea rura Velini.

Quo loco Seruius, Velinus, inquit, lacus est circa Reate, iuxta agrum, qui Rosulanus uocatur. Varro tamen dicit, lacum hunc a quodam consule in Naran, uel Naren fluuium (nam utrumque dicitur) esse diffusum: post quod tanta est ea

loca secuta fertilitas, ut etiam perticae longitudinem altitudo superarit herbarum: quin etiam, quantum per diem demptum esset tantum per noctes crescebat: quod Virgilius ad suam prouinciam transtulit, dicens:

Et quantum longis carpent armenta diebus,
Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.

Quem locum explicans idem Seruius, Vbertas, inquit, fuit in Rosulano agro, postquam Velinus siccatus est lacus, ut longam perticam magnitudo superaret herbarum. Columella lib. IIX. cap. 16. Velinus lacus lupos, auratasq. habet. In eodem lacu dixit Plinius lib. 2. cap. 62. nullo non die apparere arcus. Et lib. XXXI. cap. 2. in Velino lacu potantes calculo sanari. De fertilitate, etsi iam recitata Seruij uerba non obscure indicant, subiungere tamen placuit quae scripta sunt apud Plinium lib. XVII. cap. 4. Caesar Vopiscus, cum caussam apud censores ageret, campos Roseae dixit Italiae sumen esse, in quibus perticas, pridie relictas, gramen operiret. Quae uerba sumpsit Plinius a Varrone; qui lib. I. de re rust. Caesar ait, Vopiscus, aedilicius, caussam cum ageret apud censores, campos Roseae Italiae dixit esse sumen, in quo relicta pertica postridie non appareret, propter herbam. Festus, Rosea, inquit, in campo Reatino campus appellatur, quod in eo arua rore humida semper seruntur.

ſeruntur. Eandem Sabini agri amoenitatem notat Horatius Carm. lib. I. Od. IX. his uerſibus:

Vides, ut alta ſtet niue candidum
Soracte, nec iam ſuſtineant onus
Siluae laborantes, geluque
Flumina conſtiterint acuto.
Diſſolue frigus, ligna ſuper foco
Large reponens: atque benignius
Deprome quadrimum Sabina
O Taliarche merum dyota.

Item Od. XVII. eiusdem libri:

Velox amoenum ſaepe Lucretilem
Mutat Lycaeo Faunus, & igneam
Defendit aeſtatem capellis
Vſque meis, pluuiosq. uentos
Impune tutum per nemus arbutos
Quaerunt latentes, & thyma deuiae
Olenteis uxores mariti,
Nec uirides metuunt colubros:
Nec Martiales haedilia lupos
Vtcumque dulci, Tyndari, fiſtula
Valles, & Vſticae cubantis
Laeuia perſonuere ſaxa.
Dij me tuentur: Dijs pietas mea,
Et Muſa cordi eſt. hinc tibi copia
Manabit ad plenum benigno
Ruris honorum opulenta cornu.
Hic in reducta ualle Caniculae

Vitabis aestus, & fide Teia
Dices laboranteis in uno
Penelopen, uitreamq. Circen.
Hic innocentis pocula Lesbij
Duces sub umbra, nec Semeleius
Cum Marte confundet Thyoneus
Proelia, nec metues proteruum
Suspecta Cyrum: ne male dispari
Incontinentes inijciat manus,
Et scindat haerentem coronam
Crinibus? immeritamq. uestem?

Et eodem libro, Od. XX. ad Maecenatem:

Vile potabis modicis Sabinum
Cantharis –

Item Carm. lib. 2. Od. XIIX.

– nihil supra
Deos lacesso, nec potentem amicum
Largiora flagito,
Satis beatus unicis Sabinis

Item Carm. lib. 3. Od. XIII.

O fons Blandusiae, splendidior uitro,
Dulci digne mero, non sine floribus
Cras donaberis haedo,
Cui frons turgida cornibus
Primis & Venerem, & proelia destinat
Frustra: nam gelidos inficiet tibi
Rubro sanguine riuos
Lasciui soboles gregis.

Te

Te flagrantis atrox hora Caniculae
Nescit tangere : tu frigus amabile
Fessis uomere tauris
Praebes, & pecori uago.
Fies nobilium tu quoque fontium
Me dicente cauis impositam ilicem
Saxis, unde loquaces
Lymphae desiliunt tuae.

De cochleis Reatinis sic Varro de re rust. lib. III. *cap.* 14. *Genera cochlearum sunt plura, ut minutae albulae, quae afferuntur e Reatino, & maximae, quae de Illyrico apportantur, & mediocres, quae ex Africa afferuntur.*

Haec uero de asinis Reatinis mirabilia. Apud Varronem de re rust. lib. 2. cap. 6. Murrius, Ego, inquit, de asinis potissimum dicam, quod sum Reatinus, ubi optimi, & maximi fiunt, e quo seminio ego hic procuraui pullos, & ipsis Arcadibus uendidi aliquoties. Igitur, asinorum gregem qui facere uult bonum, primum uidendum, ut mares, feminasq. bona aetate sumat, utique, ut quamdiutissime fructum ferre possint firmos, omnibus partibus honestos, corpore amplo, seminio bono, ex ijs locis, unde optimi exeunt: quod faciunt Peloponnenses, cum potissimum eos ex Arcadia emebant, in Italia ex agro Reatino. Et eodem libro, cap. 8. Qui

non habent eum asinum, quem suppofuerunt equae, & asinum admissarium habere uolunt, de asinis quemque amplissimum, & formosissimum, quem habere possunt, eligunt, quiq. seminio natus sit bono, Arcadico, ut antiqui dicebant; ut nos experti sumus, Reatino: ubi tricenis, ac quadragenis millibus HS admissarij aliquot uenierunt. Idem Sexagesi, apud Nonium: An, si equam emisses quadrupedem, ut meo asino Reatino admitteres, quantum poposcissem, dedisses equimenti? *Strabo lib.* V. Τῶν ἡμιόνων γένος τῶν Ρεατίνων διωνόμασαι θαυμαστῶς.

Et, quoniam erant in Italia coloniae, municipia, praefecturae, liberae ciuitates, neque erat omniũ eadem administratio, sciendum est, Reate praefecturam fuisse. porro, quia praefecturarum duo genera, ut ait Festus; Reate praefectura fuit ex illo genere, in quas ibant praefecti, a praetore urbano Roma missi. hinc illud Ciceronis in Catilinam, oratione tertia: Ex praefectura Reatina complures dilectos adolescentes, quorum opera utor assidue in reip. praesidio, cum gladijs miseram. Eiusdem praefecturae mentio lib. 2. de nat. de. Haec autẽ praefectura ius ferendi suffragij habebat. testis Velleius hist. lib. 1. Suffragij ferendi ius Sabinis datũ. Item Valerius, lib. 1. cap. 8. de Castoribus uisis bello Latino, & Persico, P. Vatinium nominat, Reatinae praefecturae uirũ.

Haec

Haec de Reatinis tuis: quae tibi, licet humilia uideri possint, (maiora enim postulat dignitas tua) non tamen parum grata fore confidimus. nam in tuis maximis uirtutibus maxime tamen elucet humanitas. Romae, ∞ D LXIV. Kal. Sext.

Romae,

in hortis olim Car. Vall. ad aquam Virg.

Q. CAETRONIVS
Q. F. PVB
PASSER
MIL · COH · IIII · PR · ANNIS · XVIII
MISSVS · DVOBVS · GEMINIS
SIBI · ET
MASVRIAE · M · F · MARCELLAE
VIXI · QVOD · VOLVI, SEMPER · BENE
PAVPER · HONESTE. FRAVDAVI
NVLLVM · QVOD · IVVAT · OSSA · MEA
IN · F · PXI · S · IN · AGR · P · XIIIS ·

De aquis, in urbem Romam olim influentibus,

AD · IO · MORONVM CARDINALEM

I, quae antiquorum monumenta ſparſim apud ſcriptores ſcripta leguntur, IOANNES · MORONE, *Cardinalis ampliſſime, in unum collecta ob oculos poſita eſſent : non eſt dubitandum, maiorem, quam nunc habemus, Antiquitati nos honorem habituros. Vel Aquaeductuum cura quam Romanis cara, quam in honore fuit? Feci igitur libens, ut Aquas, in Vrbem Romam olim influentes, deſcriberem: in quo cum mihi ipſi placeam, qui de ſtudioſis bene merendi auitam conſuetudinem imiter, eſt ſane, cur alio nomine mihi magis placeam : quod Tibi, tanto uiro, cuius tanta in nos merita exſiſtunt, ut omnem ſpem gratiae referendae abijcere ſim coactus, aliqua tamen ex parte gratum faciam. Tu me hilari illo fronte, quo ſemel es complexus, hilariter accipe. meq. in tuorum, Tibiq. addictorum, numero primum locum obtinere*

nere

nere ne graueris. enitar quidem certe, ut me non indignum tanto honore iudices.

AB VRBE *condita per annos* CDXLI *contenti fuerunt Romani uſu aquarum, quas aut ex Tiberi, aut ex puteis, aut ex ſontibus hauriebant. poſtea in Vrbem influxere aquae, Appia, Anio uetus, Marcia, Tepula, Iulia, Virgo, Alſietina, quae eadem uocatur Auguſta, Claudia, Anio nouus.* APPIA, *a cenſore Appio Claudio Caeco, anno urbis* CDXLII, *in Vrbem inducta, in agro Lucullano concipiebatur, uia Praeneſtina, inter milliarium ſextum, & octauum, diuerticulo ſiniſtrorſus paſſuum* DCCXXC. *Ductus eius habuit longitudinem a capite uſque ad Salinas, qui locus eſt ad portam Trigeminam, paſſuum undecim millium* CXC; *ſubterraneo riuo paſſuum undecim millium* CXXX; *ſubſtructione, & ſupra terram opere arcuato proxime ad portam Capenam, paſſuum* LX. ANIO VETVS *concipiebatur ſupra Tibur uigeſimo milliario. Ductus eius habuit longitudinem paſſuum* XLII *millium; riuo ſubterraneo paſſuum* XLIII *millium* CCXCVII; *ſubſtructione ſupra terram paſſuum* DCCII. *Diſtribui coeptus eſt uetus Anio uico Publicij ad portam Trigeminam, qui locus Salinae appellabatur, poſt annos* XL, *quam Appia perducta*

eſt,

est, anno ab urbe condita CDXXCIX. *Man. Curius Dentatus censor, anno urbis* CDXXCI, *Anienis, qui postea Vetus dictus est, aquam in Vrbem perducendam ex manubijs de Pyrrho captis curauit. post annum nonum ex* S.C. *duumuiri creati aquae perducendae, Curius idem, & Fuluius Flaccus. perduxit Flaccus, Curio mortuo intra quinctum diem, quam erat duumuir creatus. Haec aqua, & Anienis quoque Noui, minus permanebat limpida. nam sumebatur ex flumine, ac saepe etiam sereno turbabatur: quoniam Anio, quamuis purissimo defluens lacu, mobilibus tamen cedentibus ripis, auferebat aliquid, quo turbaretur, prius quam deueniret in riuos. sed Anio Vetus, cum plerumque libra esset inferior, incommodum intra se tenebat. Nouus autem Anio uitiabat ceteras aquas: nam, cum editissimus ueniret, & in primis abundans, aliquando defectioni aliarum succurrebat. inquinabat igitur alias aquas, maximeq. Claudiam. sed Nerua imperator aquas omnes discernendas curauit: effecitque, ut Anio Vetus, quia minus salubris, in hortorum rigationem, & in ipsius urbis sordidiora exiret ministeria. Anienis quoque Noui uitia exclusit. omisso enim flumine, repeti ex lacu, qui est super uillam Neronianam Sublacensem, ubi limpidissima est, iussit. nam, cum oriretur Anio*

supra

ſupra Trebam anguſtam, ſeu quia per ſaxoſos montes decurreret, paucis circa ipſum opidis obiacentibus cultis, ſeu quia lacus altitudine, in quo excipiebatur, uelut depuraretur, imminentium quoque nemorum opacitate inumbratus, frigidiſſimus ſimul ac ſplendidiſſimus perueniebat. Anno ab Vrbe condita DCIX, cum Appiae, Anienisq. ductus, uetuſtate quaſſati, priuatorum etiam fraudibus interciperentur; datum eſt a ſenatu M. Titio praetori negotium eorum ductuum reficiendorum, & uindicandorum: &, quoniam incrementum urbis exigere uidebatur ampliorem aquae modum, eidem mandatum, ut curaret quatenus alias aquas poſſet in urbem perduceret, & ampliores ductus faceret, reip. cauſſa. a tertio milliario opera fabrorum duxit, cui ab auctore MARCIAE nomen fuit. perducta eſt anno urbis DCXIII in Capitolium, atque etiam in colles Coelium, & Auentinum. ſed, poſtea quam Nero imperator Claudiam opere arcuato aſſumpſit, exceptam uſque ad templum diui Claudii perduxit, ut inde diſtribueretur; Marcia, & Iulia, quae ipſa quoque in eos colles perducta fuerat, non ampliatae, ſed amiſſae ſunt. Nerua imperator, quia, quoties Claudia caſu aliquo deficeret, fiebat, ut celeberrimi colles ſitirent, plures aquas, in primisq. Marciam ijs reſtituit, eamq. ampliore ope-

re a Coelio in Auentinum usque perduxit. Huius aquae splendor a capite integer, nihil, aut minimum pluuia inquinabatur, si putei exstructi obiecti essent. sed, cum Nouus Anio editissimus ueniret, & in primis abundans aliarum aquarum defectioni aliquando succurreret; imperitia aquariorum, deducentium in alienos eum specus, frequentius, quam explemento opus erat, etiam sufficientes aquas inquinabat, maxime Claudiam; quae, per multa millia passuum proprio perducta riuo, Romae demum cum Aniene permixta, perdebat proprietatem, adeoq. obuenientibus non succurrebat, ut pleraeque aquae accerserentur per imprudentiam, non uti dignum erat aquis parientium Marciam, ita ut ipsa, splendore & frigore gratissima, balneis, ac fullonicis, & relatu quoque foedis seruiret ministerijs. omnes ergo discerni placuit, tum singulas ita ordinari, ut in primis Marcia potui tota seruiret, & deinceps reliquae, secundum suam quaeque qualitatem, aptis usibus assignarentur. Concipiebatur Marcia uia Valeria, ad milliarium XXXIII, *atque sub Nerone principe primum strata ad milliarium* XXXIIX, *finita sustructionibus, paene statim stagnino colore praeuiridi. Ductus eius habebat longitudinem a capite ad urbem passuum* LX *milliũ* DCC, *& semis, primum riuo subterraneo, deinde opere*

supra

ſupra terram, tum opere arcuato, mox ſubſtructio ne, poſtremo rurſus opere arcuato. De hac aqua Plinius lib. 31. cap. 3. a Frontino in eius auctore diſſentiẽs, haec tradit: Clariſſima aquarũ omniũ in toto orbe, frigoris ſalubritatisq. palma praeconio Vrbis, Marcia eſt, inter reliqua deũ munere Vrbi tributa. Vocabatur haec quondã Auſeia, fons autem ipſe Piconia. Oritur in ultimis montibus Paelignorum: tranſit Marſos, & Fucinum lacum, Romam non dubie petens. mox, ſpecu merſa, in Tiburtina ſe aperit, IX mill. paſſ. fornicibus ſtructis perducta. Primus eam in Vrbem ducere auſpicatus eſt Ancus Marcius, unus e regibus, poſtea Q. Marcius Rex in praetura: rurſusq. reſtituit M. Agrippa. Idem & Virginem adduxit ab octaui lapidis diuerticulo II mill. paſſ. Praeneſtina uia. iuxta eſt Herculaneus riuus; quẽ refugiens, Virginis nomen obtinuit. Horũ amniũ comparatione, differentia ſupradicta deprehenditur; cum, quantũ Virgo tactu, tantũ praeſtet Marcia hauſtu. quamquam utriuſq. iampridem Vrbi periit uoluptas; ambitione, auaritiaq. in uillas ac ſuburbana detorquẽtibus publicã ſalutem. Idẽ lib. 36. cap. 15. Q. Marcius Rex, inquit, iuſſus a ſenatu aquarum Appiae, Anienis, Tepulae ductus reficere, nouam a nomine ſuo appellatã cuniculis per montes actis intra praeturae ſuae tempus adduxit. De hac aqua mentionem inuenimus in ſequentibus inſcriptionibus antiquis, quas hic placuit ſubſcribere.

Romae, in Porta Esquilina, nunc D. Laurentij.

IMP . CAESAR . DIVI . IVLI . F . AVGVSTVS
PONTIFEX . MAXIMVS . COS . XII
TRIBVNIC . POTESTAT . XIX . IMP . XIIII
RIVOS . AQVARVM . OMNIVM . REFECIT

IMP . CAES . M . AVRELIVS . ANTONINVS . PIVS . FELIX . AVG . PARTH . MAXIM
BRIT . MAXIMVS . PONTIFEX . MAXIMVS
AQVAM . MARCIAM . VARIIS . KASIBVS . IMPEDITAM . PVRGATO . FONTE . EXCISIS . ET . PERFORATIS
MONTIBVS . RESTITVTA . FORMA . ADQVISITO . ETIAM . FONTE . NOVO . ANTONIANO
IN . SACRAM . VRBEM . SVAM . PERDVCENDAM . CVRAVIT

IMP . TITVS . CAESAR . DIVI . F . VESPASIANVS . AVG . PONTIF . MAX
TRIBVNICIAE . POTESTAT . IX . IMP . XV . CENS . COS . VII . DESIG . IIX
RIVOM . AQVAE . MARCIAE . VETVSTATE . DILAPSVM . REFECIT
ET . AQVAM . QVAE . IN . VSV . ESSE . DESIERAT . REDVXIT

TEPVLA, *ex agro Lucullano, quem quidam Tusculanum credidere, in Coelium collem, Auentinum, & Capitolium a censoribus Caepione, & Longino perducta, anno urbis* DCXXVII. *Huius aquae fontes nulli fuere: uenis quibusdam constabat, quae interceptae sunt in Iulia: itaque caput eius obseruabatur a piscina Iuliae. Concipiebatur uia Latina, ad milliarium* XI. *inde riuo suo in urbem perducta, Iuliae post mixta. nam Agrippa anno urbis* DCCXIX, *ad milliarium* XII, *uia Latina, alterius aquae proprias uires collegit, & Tepulae riuum intercepit: acquisitaeq. ab inuentore nomen* IVLIAE *est datum; ita tamen diuisa erogatione, ut maneret Tepulae appellatio. Ductus Iuliae efficiebat longitudinem passuum* XV *millium* CDXXVI, *opere supra terram, substructione, opere arcuato. Idem Agrippa, annis* XIII *post Iuliam deductam,* VIRGINEM, *in agro quoque Lucullano collectam, Romam perduxit. dies, quo primum in urbem responderit,* V *iduum Iun. inuenitur. Virgo appellata, quod quaerentibus aquam militibus puella uirguncula quasdam uenas monstrauit; quas secuti, qui foderant, ingentem aquae modum inuenerunt. aedicula fonti apposita hanc uirginem pictura ostendit. Aliter Plinius lib.* XXXI.*cap.* 3. *Agrippa, inquit, Virginem adduxit ab octaui lapidis diuerticulo*

II millium passuum, Praenestina uia. iuxta est Herculaneus riuus; quem refugiens, Virginis nomen obtinuit. Aquarum duarum, Virginis, & Marciae, comparatione, differentia deprehenditur; cum, quantum Virgo tactu, tantum praestet Marcia haustu. Idē lib. XXXVI. cap. 15. Agrippa in aedilitate sua, adiecta Virgine aqua, ceteris corriuatis, atque emendatis, lacus DCC fecit, praeterea salientes CV, castella CXXX, complura etiam cultu magnifica. operibus ijs signa CCC aerea, aut marmorea imposuit, columnas ex marmore CD: eaq. omnia annuo spatio. Concipiebatur autem Virgo uia Collatia, ad milliarium octauum, palustribus locis, Signino circumiecto continendarum scaturiginum caussa. Adiuuabatur ex compluribus alijs acquisitionibus: ideo mensura eius ad caput inueniri non potuit. Veniebat per longitudinem passuum XIV millium CV; riuo subterraneo passuum XI millium DCCCLXV; supra terram passuum ∞ CCXL; substructione riuorū locis compluribus pass. DXL; opere arcuato pass. DCC. acquisitionum ductus riui subterranei efficiunt passus ∞ CDV. Arcus Virginis initium habuere sub hortis Lucullanis: finiebantur in campo Martio, secundum frontem saeptorum. Aquam Virginem in hac inscriptione, quae est in aedibus Colotianis, nominatam uidemus.

Et in duabus praeterea, ad Trinitatis aedem, in hortis.

I.

VIRG
TI · CAESAR · AVG
PONTIF · MAXIM
TRIB · POT · XXXVIII
COS · V · IMP · VIIII

I

P · CCXL

Et · 2

VIRG
TI · CLAVDIVS
DRVSI · F · CAESAR
AVG · GERMANICVS
TRIBVNIC · POTESTAT · IIII
COS · III · IMP · VIII · P · P
I · P · CCXL

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAESAR. AVGVSTVS. GERMANICVS
PONTIFEX. MAXIM. TRIB. POTEST. V. IMP. XV. P. P. COS. DESIG. IIII
ARCVS. DVCTVS. AQVAE. VIRGINIS. DISTVRBATOS. PER. C. CAESAREM
A. FVNDAMENTIS. NOVOS. FECIT. AC. RESTITVIT

ALSIETINAM *cur perduxerit Augustus, non satis intelligitur, nullius gratiae, immo & parum salubrem, & nusquam in usus populi fluẽtem. nisi forte, cum opus naumachiae aggrederetur, ne quid salubrioribus aquis detraheret, hanc proprio opere perduxit: & quod naumachiae coeperat superesse, hortis subiacentibus, & priuatorum usibus ad irrigandum concessit. Concipiebatur ex Lacu Alsietino, uia Claudia, milliario* XIV. *Ductus eius efficiebat longitudinem passuum* XXII *millium* LXXII; *opere arcuato passuum* CCCLIIX. *Idem Augustus in supplementum aquae Marciae, quoties siccitates agerent, auxilio aliam aquam, quae uocatur* AVGVSTA *ab inuentore, eiusdem bonitatis, opere subterraneo usque ad Marciae riuum perduxit. Post hos Caligula, cum parum & publicis usibus, & priuatis uoluptatibus septẽ ductus aquarum sufficere uiderẽtur, anno urbis* DCCXC *duos ductus inchoauit: quod opus Claudius magnificentissime consummauit, dedicauitq. anno urbis* DCCC, VI *Kal. Aug. alteri nomen, quae ex fontibus Caeruleo & Curtio perducebatur,* CLAVDIAE *datum. haec bonitate proxima Marciae. altera, quoniam duae Anienis aquae in Vrbem fluere coeperant, ut facilius appellationibus dignoscerentur,* ANIO NOVVS *uocari coepit. Plin. lib.* XXXVI. *cap.* 15. *Vicit, inquit,*

antece-

antecedentes aquarum ductus nouissimum impendium operis inchoati a C. Caesare, & peracti a Claudio. quippe a lapide quadragesimo ad eam excelsitatem, ut in omnes Vrbis partes leuarentur, influxere Curtius, atque Caeruleus fontes. erogata in id opus HS ter millies. Et Suetonius in Claudio: Opera magna potius, quam necessaria, multa perfecit, sed uel praecipue aquaeductum, a Caio inchoatum. Idem paullo post: Claudiae aquae gelidos, & uberes fontes, quorum alteri Caeruleo, alteri Curtio, & Albudino nomen est, simulq. riuum Anienis Noui lapideo opere in Vrbem perduxit, diuisitq. in plurimos & ornatissimos lacus. Concipiebatur Claudia uia Sublacensi, ad milliariũ XXXIIX, ex fontibus duobus amplissimis, & speciosis, Caeruleo, qui a similitudine appellatus est, & Curtio. accipiebat & eum fontem, qui uocabatur Albudinus, tantae bonitatis, ut Marciae quoque adiutorio, quoties opus esset, ita sufficeret, ut adiectione sui nihil ex qualitate eius mutaret. Claudiae ductus longitudinem habebat passuum XLVI millium, riuo subterraneo, opere. supra terram, opere arcuato, substructione riuorum, opere arcuato. De aqua Claudia testimonium praebent hae tres inscriptiones.

Romae, in Porta Naeuia; nunc Maiore.

TI · CLAVDIVS · DRVSI · F · CAISAR . AVGVSTVS · GERMANICVS · PONTIF · MAXIM
TRIBVNICIA · POTESTATE . XII . COS · V . IMPERATOR · XXVII · PATER · PATRIAE
AQVAS · CLAVDIAM · EX . FONTIBVS · QVI · VOCABANTVR · CAERVLEVS · ET · CVRTIVS · A
(MILLIARIO · XXXXV
ITEM . ANIENEM . NOVAM · A · MILLIARIO · LXII · SVA · IMPENSA . IN · VRBEM
(PERDVCENDAS · CVRAVIT

IMP · CAESAR · VESPASIANVS · AVGVST · PONTIF · MAX · TRIB · POT · II · IMP · VI · COS
(III · DESIG · IIII · P · P ·
AQVAS · CVRTIAM · ET · CAERVLEAM · PERDVCTAS · A · DIVO
(CLAVDIO . ET · POSTEA · INTERMISSAS · DILAPSASQVE
PER · ANNOS . NOVEM · SVA · IMPENSA · VRBI . RESTITVIT

IMP. T. CAESAR. DIVI. F. VESPASIANVS. AVGVSTVS. PONTIFEX
(MAXIMVS. TRIBVNIC

POTESTATE. X. IMPERATOR. XVII. PATER. PATRIAE. CENSOR. COS. VIII

AQVAS. CVRTIAM. ET. CAERVLEAM. PERDVCTAS. A. DIVO. CLAVDIO. ET. POSTEA
A. DIVO. VESPASIANO. PATRE. SVO. VRBI. RESTITVTAS. CVM. A. CAPITE
(AQVARVM. A. SOLO. VETVSTATE. DILAPSAE. ESSENT. NOVA. FORMA
(REDVCENDAS. SVA. IMPENSA. CVRAVIT

Castellarius aquae Claudiae nominatur in sequenti inscriptione.

D · M

CLEMENTI · CAESARVM
N · SERVO · CASTEL
LARIO · AQVAE CL
AVDIAE · FECIT · CLAV
DIA · SABBATHIS · ET · SI
BI · ET · SVIS

In Arcu quoque ex Tiburtino, Aquae Claudiae ductui subiecto, sequentes literae leguntur:

P. CORNELIVS · P · F · DOLABELLA
C. IVNIVS. C. F. SILANVS. FLAMEN. MARTIAL COS
EX · S · C.
FACIVNDVM. CVRAVERVNT. IDEMQVE. PROBAVERVNT

ANIO NOVVS *Sublacensi uia, ad milliarium* LXII, *in suo riuo excipiebatur ex flumine: quod cum terras cultas circum se haberet soli pinguis, & inde ripas solutiores, etiam sine pluuiarum iniuria limosum, & turbulentum fluebat: ideoq. a faucibus ductus interposita est piscina limaria, ubi inter amnem & specum consisteret, & liquaretur aqua. sic quoque, quoties imbres superuenirent, turbida peruenit in Vrbem. Ductus Anienis Noui efficiebat passuum* LIIX *milliũ* DCC, *riuo subterraneo, opere supra terram, substructionibus, opere arcuato, substructione, opere arcuato. hi sunt arcus altissimi, subleuati in quibusdam locis* CIX *pedum. Aquae duae in omnem partem urbis attollebantur: ex reliquis aliae maiore, aliae leuiore pressura cogebantur. Altissimus erat Anio Nouus, proxima Claudia: tertium locum tenebat Iulia, quartum Tepula, dehinc Marcia, quae capite etiam Claudiae libram aequabat, sextum Anio Vetus, septimum Virgo, octauum Appia: quae, cum ex urbano agro perducerentur, non in eam altitudinem perduci potuerunt. omnium humillima Alsietina fuit, quae Transtiberinae regioni, & maxime subiacentibus locis seruiebat. Apud antiquos omnis aqua in publicos usus erogabatur: legeq. cautum ita fuit, ne quis priuatus aliam duceret, quam quae ex lacu abundaret:*

daret: quam posteri caducam uocarunt: & haec ipsa non in alium usum, quam in balnearum, aut fullonicorum, dabatur: eratq. uectigali statuta merces, quae in publicum penderetur. aliquid & in domos principum dabatur, concedentibus reliquis. Ius dandae, uendendaeue aquae censorum fuit, quoties in rep. erant; cum non erant, aedilium curulium. Tutela singularum aquarum locabatur: eorumq. operum probandorum cura fuit penes consules aliquando, & aediles, interdum etiam censores. postea tota res ad curatores transiit: primusq. curator ab Augusto nominatus Messalla Coruinus. Nerua imperante gessit eam curam Sex. Iulius Frontinus, uir consularis, qui scripsit in eo munere libros duos de Aquis, unde nos haec sumpsimus, adhibito studio, ut, quae ille fusius, nos quam breuissime fieri potuit exponeremus. Eos libros, a nobis innumeris fere locis ex ingenio emẽdatos, propediem emittemus. Quantopere autem curae fuerit, ne quis uiolare ductus, aquamue non concessam deriuare auderet, cum ex multis apparere potest, tum ex hoc, quod Circus Maximus ne diebus quidem ludorum Circensiũ, nisi aedilium, aut censorum permissu, irrigabatur: quod durasse etiam, postquam res ad curatores translata, sub Augusto, scripsit Ateius Capito. Agri uero, qui aqua publica contra

legem essent irrigati, publicabantur, mancipia etiam, sicut ea, quae aduersus legem fecisse dicebantur. In ijsdem legibus adiectum est ita: Ne quis aquam oletato dolo malo, ubi publice salit: si quis oletarit, HS x millium multa esto. Oletato, uidetur esse, olidam facito. Ius impetratae aquae neque heredem, neque emptorem, neque ullum nouum dominũ apud ueteres sequebatur. balneis, quae publice lauarent, priuilegium antiquitus concedebatur, ut semel data aqua perpetuo maneret. postea omnis aquae cum possessore instauratum est beneficium. Familiae duae erant, quae aquis operam praeberent, una publica, Caesaris altera. publica antiquior, quam Augustus, ab Agrippa sibi relictam, publicauit, homines circiter CCXL. Caesaris familiae numerus, CDLX; quam Claudius, cum aquas in Vrbem perduceret, constituit. Vtraque familia in aliquot ministeriorum species diducebatur, uillicos, castellarios, curatores, silicarios, tectores, aliosq. opifices. Commoda publicae familiae ex aerario dabantur. quod impendium exonerabatur uectigalium reditu ad ius aquarum pertinentium. ea constabant ex hortis, aedificijsue, quae fuere circa ductus, aut castella, aut munera, aut lacus. quem reditum prope HS CCL millium, salientem, ac uagum, deinde in Domitiani loculos uersum, iustitia Neruae populo restituit, Frontini seduli-

tas

tas ad certam regulam redegit; ut constaret, quae ad hoc uectigal loca pertinerent. Caesaris familia ex fisco accipiebat commoda: unde & plumbum, & omnes impensae, ad ductus, & castella, & lacus pertinentes, erogabantur. Tutela ductuum in primis necessaria. corrumpuntur enim aut uetustate, aut impotentia possessorum, aut ui tempestatum, aut culpa male facti operis: quod saepius accidit in recentibus. fere aut uetustate, aut ui tempestatum partes ductuum laborant, quae arcuationibus sustinentur, aut montium lateribus applicatae sunt, & exarcuationibus, eaeq. per flumen transiiciuntur. minus iniuriae subiacent subterranea, nec gelicidijs, nec caloribus exposita. Vitia autem eiusmodi aut talia sunt, ut, non interpellato cursu, subueniatur eis, aut emendari nisi auersa non possunt, sicut ea, quae in ipso alueo fieri necesse est. Haec duplici ex caussa nascuntur, aut limo concrescente, qui interdum in crustam durescit, iterq. aquae coartat: quod aut tectorio corrumpitur; unde fiunt manationes; quibus necesse est latera riuorum, & substructiones uitiari. Pilae quoque ipsae, topho exstructae, sub tam magno onere labuntur. Refici, quae circa alueos sunt riuorum, aestate non debent; ne aquae intermittatur usus, tempore, quo praecipue desideratur; sed uere, uel autumno, & maxima cum festinatione; ita ut, ante praeparatis omnibus,

quam

quampaucissimis diebus riui cessent. neminem fugit, per singulos ductus hoc esse faciendum; ne, si plures pariter auertantur, desit aqua ciuitati. Ea, quae non interpellato aquae cursu effici debent, maxime structura constant; quam suis temporibus, & fidelem fieri oportet. Idoneum structurae tempus est a Kal. Apr. in Kal. Nou. ita ut optimum sit intermittere eam partem aestatis, quae nimijs caloribus incandescit: quia temperamento caeli opus est, ut ex humore commode structura combibat, & in unitate corroboretur. Non minus autem sol acrior, quam gelatio, praecipit materiam: neque ullum opus diligentiorem poscit curam, quam quod aquae obstaturum est. Fides itaque eius per singula secundum legem, notam omnibus, sed a paucis obseruatam, exigenda est. Illud nulli dubium esse crediderim, proximos ductus, idest, qui a sexto milliario, lapide quadrato, consistunt, maxime custodiendos: quoniam & amplissimi operis sunt, & plures aquas singuli sustinent: quos si necesse fuerit interrumpere, maior pars aquarum urbem Romam destituet. Remedia tamen sunt, ut his difficultatibus inchoatus alueus excitetur ad libram deficientis; alueus uero plumbatis canalibus per spatium interrupti ductus rursus contineatur. Plerumque autem uitia oriuntur ex impotentia possessorum: qui plurimis modis riuos uiolant. Primum enim spatia, quae circa

ductus

ductus aquarum ex S. C. uacare debent, aut aedificijs, aut arboribus occupant: (arbores magis nocent; quarum radicibus & concamerationes, & latera soluuntur) deinde uicinales uias, agrestesq. per ipsas formas dirigunt: nouissime aditus ad tutelam praecludunt: quae omnia S. C. prouisa sunt. Plinius lib. XVI. *cap.* 42. *arbores indicat, quibus ad aquarum ductus utebantur. Pinus, ait, piceae, alni ad aquarum ductus in tubos cauantur; obrutae terra, plurimis durant annis. Adijciam illud ex eodem, ut ueterum Romanorum magnificentia cognoscatur. Si quis, inquit lib.* XXXVI. *cap.* 15. *diligẽtius aestimaue vit aquarum abundantiam in publico, balineis, piscinis, domibus, euripis, hortis suburbanis, uillis, spatioq. aduenientis exstructos arcus, montes perfossos, conualles aequatas; fatebitur, nihil magis mirandum fuisse in toto orbe terrarum. P. Victor aquas* XXIV, *in Vrbem influentes, his nominibus appellat, Appiam, Marciam, Virginem, Claudiam, Herculeam, siue Herculaneam, Tepulam, Damnatam, Traianam, Amniam, siue Anniam, Alsiam, uel Halsietinam, uel Halsientinam, quae & Augusta dicta; Caeruleam, Iuliam, Algentianam, Ciminam, Sabatinam, Aureliam, Septimianam, Seuerianam, Antonianam, Alexandrinam, Anienem Nouum, Anienem Veterem, Albudinam, Crabram.*

III

De ratione interkalandi,

AD · ALEXANDRVM FARNESIVM CARDINALEM.

DE · RATIONE *interkalandi cum multi ſcripſerint*, FARNESI *ampliſſime, quid tamen obſtat, cur non aliquid nos quo que in medium afferamus? nã, quia ſatis haec eſt obſcura notitia, & quod in obſcuritate non facile uitatur error; ideo nobis placuit operam in hoc genere diligenter ponere, ut ea, quae diſperſa, nec admodum, ut res indicat, aperta, apud ueteres leguntur, collecta a nobis, & patefacta, ſi modo tantum induſtria proficere potuimus, impertirẽtur ijs, quos rerum antiquarum ſcientia delectat. Quod eo libentius factũ a nobis eſt, quo Tibi oſtenderẽ, Patris mei me iudiciũ ſecutũ, Te obſeruare, ac in eorum loco ponere, in quorum cliente la ſummum mihi praeſidium eſſe conſtitutum intelligo. Verum, ut initium noſtrae narrationis paullo altius repetamus: triplici anno Romanos diuerſis temporibus uſos eſſe, ſciendum eſt: pri-*

mo

mo primi regis Romuli, altero Numae, tertio C. Caesaris, qui perpetuam dictaturam obtinuit. sed Romulus, bellorum peritior, quam astrorum, incerto usus est anno; qui dies CCCLX *in duodecim mensibus complexus, ut Licinius Macer, Fenestella, Plutarchus credidere, uel* CCCIV *in decem mensibus, ut Iunio Gracchano, Fuluio, Varroni, Suetonio, Censorino, Macrobio, Solino, placuit, quibus ego assentior, neque cum Lunae rationibus congrueret, ut annus Graecorum, qui dies habuit* CCCLIV, *quem secutus est Numa; neque cum solis cursu, ut Aegyptiorum annus, quos C. Caesar postea imitatus, annum ex diebus* CCCLXV, *& quadrante constituit. Ouidium quidem lib. 3. Fastorum posuisse, annum Romuli cum Lunae decimo orbe terminatum, ualde miror. nam, si ita fuisset; cur Numa curam anni ad Lunae cursum dirigendi postea suscepisset? Macrobio igitur potius in hac re, quam Ouidio, credendum: cum praesertim errauerit idem Ouidius in eo, quia Numum a Pythagora doctum in eodem libro tradit: in quo Macrobius uidit acutius, qui dixit Numam ante Pythagoram fuisse: quod Liuius, quoque sensit, & in eo falsam aliorum opinionem coarguit. Inscitia Romuli necessitatem attulit interkalandi. nam, cum eius annus, ut dixi, neque cum sole, neque cum Luna conueniret; non num-*

quam

quam usu ueniebat, ut frigus anni aestiuis mensibus, & contra calor hiemalibus incideret. quod uitium ita corrigebant. tantum dierum sine ullo mensis nomine patiebantur elabi, quantum ad id anni tempus adduceret, quo caeli habitus instanti mensi aptus inueniret. Hoc Macrobius, qui Macri etiam Licinij ad comprobandam Romuli interkalationem testimonio utitur. Post Romulum Numa, uel ingenio, uel doctrina praestantior, fluctuantem annum ita constituit, ut singulos Lunae cursus singulis mensibus imitaretur: & quia Lunae annuus circuitus perficitur diebus CCCLIV, *ideo suum annum, ut Lunae cursibus responderet, totidem dierum effecit. sed idem mox, studio imparis numeri, diem unum addidit: ut ex impari numero & annus constaret, & singuli etiam menses, excepto Februario, quo mense dijs Manibus iusta solui uoluit: itaque deminutionem inferis, paremq. numerum conuenire iudicauit. uno igitur die annum Graecorũ annus Numae superabat. ideo cum alternis annis modo dies uiginti duos, modo uiginti tres, qui sunt annis octo dies nonaginta, inter diem uigesimum tertium, & uigesimum quartum Februarij Numa interkalaret, ut undecim illos dies, & quadrantem, quibus annuo Solis cursu annuus Lunae cursus inferior est, reprehenderet, ratio non congruebat. nam eius in*

terkalatio Graecorum quidem instituto, qui & ipsi octauo quoque anno dies interkalabant nonaginta, respondebat: sed unus ille dies in anno additus efficiebat, ut octo annis octo dies abundarent, & Solis cursum praeterirent. hoc uitium, non satis constat, utrum ab ipso Numa an ab alijs postea emendatum sit. Macrobius uidetur auctor esse, ab alijs cognitum, & emendatum. Ego Numae potius hoc tribuerim, cum praesertim & annos XLIII regnauerit, ut errorem suum spatio temporis facile posset intelligere, & in eo genere obseruationis, qui iam annum ad Lunae rationem ordinasset, uersari solitus esset. Emendatio fuit haec, ut tertio quoque octennio interkalarentur dies tantum sexaginta sex, non, ut duobus superioribus octennijs, nonaginta. ita redibat annus, qui XXIV annorum spatio diebus XXIV excurrerat, ad solis mensuram definitam, detractis de ordinaria octo annorum interkalatione, quae erat, ut ostendimus, dierum nonaginta, XXIV diebus. De interkalari uero mense, quem alternis annis modo dierum uiginti duorum, modo uiginti trium a Numa interpositum iam diximus, significat Cicero in oratione pro Quinctio, cum ait: Pridie Kal. interkalares. quo loco uigesimum tertium Februarij diem, qui proximus antecedit primum interkalaris mensis diem, significari non dubito. nam,

qui

qui dies sequebantur idus Febr. ij signabantur nomine Kalendarum interkalarium, si modo annus erat interkalaris: (alternis enim annis, non singulis, fiebat interkalatio) ipsi uero dies interkalares sic appellabantur: primus, Kalendae interkalares: alter, quarto nonas interkalares: (nam quattuor tantum, non sex nonae in mensibus erant interkalaribus, ut maior esset Kalendarum numerus, quam reliquorum dierum: quod in ordinarijs quoque mensibus seruatum est) tertius, tertio nonas interkalares: & sic deinceps usque ad mensis interkalaris idus, idest, ad diem interkalarē decimum tertium. deinde uero singulis diebus nominabantur Kalendae Martiae. nam primus dies post idus interkalares, dicebatur, si dies uiginti duo interkalabantur, XV Kal. Martias, subductis in hac ratione quinque postremis Februarij diebus, qui sequebantur post interkalares. eodemq. modo reliqui dies interkalares, & quinque praedicti dies Februarij, a Kalendis Martijs nomen accipiebant, deminuto numero usque ad Kalendas Martias. sin autem dies uiginti tres interkalabantur; tunc primus dies post idus interkalares dicebatur, XVI. Kal. Martias: alter, XV: tertius, XIV: & sic deinceps. Fiebat autem, ut dixi, alternis annis haec interkalatio, non post ultimum Februarij diem, sed post uigesimum tertium, idest post

Terminalia, ut omnino Martius mensis post Februarium sequeretur, uetere religionis more, sicuti Macrobius existimat. uerum haec postea ratio, ut Cicero docet lib. II. de leg. & Macrobius lib. I. Sat. parum diligenter a Sacerdotibus obseruata, (horum enim erat interkalandi cura) uel quia prorsus omnem superstitione aliqua interkalationem omitterent; uel quia dies interdum aliquot, ut publicanis, aliisue gratificarentur, adderent, maiorem perturbationis occasionem praebuit. arbitratu autem suo pontifices, praeter institutum Numae, interkalare consueuisse, satis plane docent epistolae Ciceronis, secunda lib. VII. ad Marium, & ad Atticum tres, nona, decima tertia, & ultima, lib. V. & epistola Coelii nona lib. IIX. ut Macrobii, Censorini, aliorum testimonia praetermittam. Hanc igitur inconstantiam C. Caesar tertium consul, pro iure, & officio suo, quia pontifex max. erat, sustulit, additis ad annum Numae decem diebus, & quadrante, qui quattuor annis diem unum facit. itaque necessaria fuit quadriennio quoque unius diei, ex quattuor quadrantibus confecti, interkalatio, quae hodie quoque obseruatur, ut Solis cursus aequaretur. is dies post XXIV. Februarii diem, qui sexto Kalendas uocatur, ex antiquo interkalandi more interpositus bissexto Kalendas dictus est. quo anno dies

XXIX. *in eo mense numerantur. Sed, ut annus cum Solis cursu inciperet, qui usque eo progressus erat Sacerdotum uel incuria, uel fraude, ut aequinoctium, quod esse debebat, ad Graecam, Aegyptiamq. rationem, quam Caesar spectabat, die Martij* XXV, *uel* XXVI, *(nam die* XXV *Martij notant aequinoctium Columella, Plinius, & marmore a duo Kalendaria) incideret in diem Maij* XVII: *(ut ex epistola* 15. *lib.* X. *ad Atticum intelligitur) interkalauit Caesar dies* LXV. *nam in Dione, qui dies* LXVII, *& in Censorino, qui* LXIIX *nominat, opinor esse mendum. recte enim ratio quadrat, si legatur* LXV. *nam ad dies* CCCLV, *qui erat annus Numae, additis a sacerdotum collegio primum diebus ordinarijs interkalaribus* XXIII, *ut ait Censorinus, deinde a Caesare extra ordinem diebus* LXV, *qui dispertiti sunt duobus mensibus interkalaribus inter Nouembrem, & Decembrem, fiunt in anno dies* CDXLIII. *quo numero dierum affirmat Macrobius fuisse ultimum illum confusionis annum, quem Caesar ad Solis cursum redegit. Suetonius dies illos, qui biennio quoque* XXII, *aut* XXIII *a pontificibus interkalabantur, mensem interkalarium uocat: cuius uerba, quia pertinent ad ea, quae diximus, comprobanda, recitabimus. Fastos, inquit, Caesar correxit, iampridem uitio pontificum per interkalandi licentiam adeo turbatos, ut neque messium feriae*

aestati, neque uindemiarũ autumno competerent. annumq. ad cursum Solis accõmodauit, ut CCCLXV *dierum esset, &, interkalario mense sublato, unus dies quarto quoque anno interkalaretur. quo autem magis in posterum ex Kalendis Ian. nobis temporum ratio congrueret; inter Nouembrem, & Decembrem mensem interiecit duos alios, fuitq. is annus, quo haec constituebantur, quindecim mensium cum interkalario, qui ex consuetudine in eum annum inciderat. Sublatum a Caesare mensem interkalarium, Suetonius dicit: quia, redacto ad cursum Solis anno, nihil deinde opus fuit interkalatione illa uel* XXII *dierum priore biennio, uel* XXIII *posteriore: quae mensis interkalarius uocabatur, licet dierum numero mensem non aequaret. Eandem historiam Plutarchus litteris mandauit.*

Οὐ μόνον, inquit, ἐν τοῖς παλαιοῖς πάνυ χρόνοις τεταγμέναις ἐχρῶντο Ῥωμαῖοι ταῖς τῶν μηνῶν πρὸς τὸν ἐνιαυτὸν περιόδοις, ὥστε τὰς θυσίας, δὲ τὰς ἑορτὰς ὑποφερομένας κατὰ μικρὸν, εἰς ἐναντίας ἐκπεπτωκέναι τοῖς χρόνοις ὥρας, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν τότε οὖσαν ἡλιακὴν οἱ μὲν ἄλλοι πανλάπασι τούτων ἀσυλλογίστως εἶχον, οἱ καὶ ἱερεῖς μόνοι τὸν καιρὸν εἰδότες, ἐξαίφνης, καὶ προῃσθημένου μηδενὸς, τὸν ἐμβόλιμον, προσέγραφον μῆνα, μερκηδόνιον ὀνομάζοντες, ὃν Νομᾶς ὁ βασιλεὺς πρῶτος ἐμβαλεῖν λέγεται, μικρὰν καὶ διατείνουσαν οὐ πόῤῥω βοήθειαν ἐξευρὼν τῆς περὶ τὰς ἀποκαταστάσεις πλημμελείας. Καῖσαρ δὲ, τοῖς ἀρίστοις τῶν φιλοσόφων,

καὶ

καὶ μαθηματικῶν, τὸ πρόβλημα προθεὶς, ἐκ τῶν ὑποκειμένων ἤδη μεθόδων ἔδειξεν ἰδίαν τινὰ δι᾽ ἠκριβωμένην μᾶλλον ἐπανόρθωσιν· ᾗ χρώμενοι μέχρι νῦν Ῥωμαῖοι, δοκοῦσιν ἧττον ἑτέρων σφάλλεσθαι περὶ τὴν ἀνωμαλίαν. *Quibus haec Latine respondent. Nō modo in antiquissimis temporibus utebantur ambitu mē sium Romani ad annum ita constituto, ut & sacrificia, & festi dies, paullatim suo loco moti, in contraria temporibus tempora delaberentur, uerum etiam Solis cursum, qui tunc erat, alij quidem prorsus ignorabant, soli uero sacerdotes, occasione cognita, ex improuiso, & praesentiente nemine, mensem interponebant, interkalarem appellantes, quem Numa rex primus interposuisse dicitur, neque magnum, neque diu duraturum remedium nactus anni perturbati. Caesar autem, optimis philosophis, & mathematicis quaestione proposita, propriam quandam, ac certiorem ex rationibus iam examinatis correctionem ostendit; qua Romani adhuc utentes, in culpam inaequalitatis minus, quam alij, uidentur incidere. Quo igitur anno Caesar annum correxit, eo anno dies illi omnes Nouembris mensis, qui Kalendarum Decembrium nomine signari solebant, appellari coepti sunt, omissa Decembris mentione, Kalendarum interkalarium priorum nomine; hoc modo: quartus decimus Nouembris dies dicebatur; XVII Kal.*

 inter-

interkalares priores: & sic deinceps, usque ad ultimum Nouembris diem, qui uocabatur, II *Kal. interkalares priores. qui est dies in epistola ad Ligarium, lib.* VI. *fam. a Cicerone nominatus. Quo loco uir doctus legit,* V. *Kal. non, ut in omnibus ueterib. libris, quos quidē ego uiderim,* II. *Kal. Sed ego satis habeo, quid mihi placeat, ostendere, & probare. suum quisque iudiciũ sequatur. Vbi uero prioris interkalaris mensis dies primus erat appellandus, sic dicebant, Kalendae interkalares priores; ubi secundus, sexto nonas interkalares priores; ubi tertius, quincto nonas interkalares priores; ubi quartus, quarto nonas interkalares priores; ubi quinctus, tertio nonas interkalares priores; ubi sextus, pridie nonas interkalares priores; ubi septimus, nonis interkalaribus prioribus. Eadem erat in idibus ratio. post idus autem qui primus sequebatur dies, idest decimus sextus, is uocabatur* XIX *Kal. interkalares posteriores: sic deinceps usque ad extremum eiusdem mensis diem, qui uocabatur* II *Kal. interkalares posteriores. Primus uero dies secundi mensis interkalaris, in quo erant dies* XXXI2, *Kalendae interkalares posteriores; secundus, sexto nonas interkalares posteriores; & deinceps reliqua. Itemq. in idibus. sextus decimus uero dies dicebatur,* XIIX *Kal. Decembris: & sic deinceps. Nunc triplicem Romanorũ annũ, Romuli, Numae, & Caesaris, ostēdamus.*

Annus Romuli, dierum CCCIV.

Martius menſis dies habet	XXXI,
Aprilis	XXX,
Maius	XXXI,
Iunius	XXX,
Quinctilis	XXXI,
Sextilis	XXX,
September	XXX,
October	XXXI,
Nouember	XXX,
December	XXX.

Numae annus, dierum CCCLV.

Ianuarius dies habet	XXIX,
Februarius	XXIIX,
Martius	XXXI,
Aprilis	XXIX,
Maius	XXXI,
Iunius	XXIX,
Quinctilis	XXXI,
Sextilis	XXIX,
September	XXIX,
October	XXXI,
Nouember	XXIX,
December	XXIX.

Caeſaris

Caesaris annus, dierum CCCLXV.

Ianuarius	XXXI,
Februarius	XXIIX,
Martius	XXXI,
Aprilis	XXX,
Maius	XXXI,
Iunius	XXX,
Quinctilis	XXXI,
Sextilis	XXXI,
September	XXX,
October	XXXI,
Nouember	XXX,
December	XXXI.

Scrupulus ille remanet, quo modo Caesar incerkalationem fecerit dierum LXV*:quod uideri potest non omnino necessarium: quia, si retrahendum erat aequinoctium a die* XVII *Maij, in quẽ diem incidit primo belli ciuilis anno, ad diem* XXV *Martij; satis erat interponere dies* LII. *Respondetur id, quod non modo uerisimile, sed etiam necessarium uidetur: quemadmodum ante primum belli ciuilis annum mutatus erat aequinoctij dies, trãsductusq. a die* XXV *Martij ad diẽ* XVII *Maij, pontificum culpa, qui suo arbitratu, ut dixi, interkalationibus uterentur; sic a primo belli ciuilis anno, quo C. Marcellus, & L. Lentulus consulatum gessere, ad quartum, quo Caesar tertium consul fuit, eadem culpa protrusum esse aequinoctium dies tredecim ultra diem* XVII *Maij.*

IV

De Accumbendi, & Comedendi ratione.

AD. NICOLAVM. GAETANVM SERMONETANVM CARDINALEM.

VM de Accumbendi, & Comedendi ratione uarie a multis disputatum sit, non iniucundam rem me facturum putaui, si & ipse quaedam a me obseruata in lucem proferrem, Antiquitatis iuuandae gratia. in quo Patrem, Auumq. meum cum sequar, par est, eorum me quoque aes alienum soluere. quod autem maius, quã Auum ex eo loco, cui familia Tua ius dicit, auitoq. imperio praeest, originem ducere? Quodq. maius est, Patrem meum Tu semper in tuis numerasti, singularemq. illi beneuolentiam ostendisti. Quae cum ad me filium pertineant, nolui committere, nostram obseruantiam, quam Tibi singularem debet Familia nostra, tacitam praeteriri: sed eam posteris testatam relinquere uolui. Et, cum nunc maiora non possim, hoc saltem uel exiguo signo contentus, animum pro re accipias, rogo.

A c-

ACCVMBENDI *in lecto, aut ſedendi in ſella, uarius mos fuit apud Romanos. Priſcis tempori bus, cum frugalitas, & modeſtia uigerent, ſedebant, non accumbebant uiri pariter, & mulieres. Poſt cum opibus, ut fit, ſuccedente luxu, paullatimq. ad mollitiem moribus inclinanti bus, accumbere uiri coeperũt, mulieres in ſedendi conſuetudine, pudoris gratia, diu permanſere. Id ego ex illo Virgilÿ uerſu primum conieci,*

Perpetuis ſoliti patres conſidere menſis.

Quo loco Seruius, Maiores, inquit, noſtri ſedentes epulabantur. quem morem habuerunt a Laconibus, & Cretenſibus, ut Varro docet in libris de uita Populi Romani: in quibus dixit, quid a quoque traxerit gente. Iſidorus etiam Hiſpalenſis Etym. lib. XX. cap. XI. Apud ueteres, inquit, non erat uſus Accumbendi, unde & Conſidere dicebantur: poſtea, ut Varro ait de uita populi Romani, uiri diſcumbere coeperunt, mulieres ſedere: quia turpis uiſus eſt in muliere accubitus. Acceſſit Valerÿ Maximi teſtimonium. Feminae, ait lib. II. cum uiris cubantibus cenitabant. quae conſuetudo ex hominum conuictu ad diuina penetrauit. nam Iouis epulo ipſe in lectulum, Iuno, & Minerua in ſellas ad cenam inuitabantur. Quod genus ſeueritatis aetas noſtra diligentius in Capitolio, quam in ſuis domibus, ſeruat: uidelicet, quia magis ad rem pertinet,

tinet, dearum, quam mulierum, disciplinam contineri. Postrema Valerij uerba mulieres etiam, contagione morum deprauatas, una cum uiris accumbere coepisse, tantum in Capitolino Iouis epulo, antiquitatis gratia, sedere solitas, aperte demonstrant. Huc pertinet illud Ciceronis, ep. I. ad Att. lib. V. Discubuimus omnes, praeter illam. Et Ouidius, in quadam Elegia:

Ibis, ut accumbas: clam mihi tange pedem.

Et Plinius, lib. IX. cap. 35. Lolliam Paullinã, Caij Principis matronam, accubuisse ostendit. Sessio igitur uernacula fuit, mansitq. cum frugalitate, & pudore aliquandiu, idest, ut ego arbitror, usque ad Asiam deuictam, Graeciamq. cognitam. nam ex eo tempore ciuitas, externi belli metu, uicto iam Hannibale liberata, diuitijsq. aucta, peregrinos mores libenter adsciuit, & ab antiqua continentia ad luxuriam, nequitiemq. deflexit. unde Horatius:

Graecia uicta suum uictorem cepit.

A Graecis enim primum manauit Accubitus: quem Populus Romanus, semel acceptum, in magnis copijs perpetuo retinuit. Sed, ut Accubitus index est dissolutae laetitiae, et iucunditatis cuiusdam uiro graui parũ dignae: sic Sessio seuerior, & a uoluptate remotior. Propterea Cato ille Vticensis, quo nemo patriam dilexit magis, post exortum ciuile bellum, maerore animi affe-

ctus,

ctus, sedens, non cubans, semper cenauit: quod a Plutarcho scriptum legimus. Fortasse eodem modo Graeci, posteaquam & ipsis, fastidita uetere parcimonia, contemptaq. uerecundiae norma, delicate, & molliter uiuere placuit, morem cubandi in cena a barbaris acceperunt. nã Syphacem Numidiae Regem cubantem cenasse, & cum eo Scipionem & Hasdrubalem in eo loco, testatur Liuius lib. IIX. Nec dubito, quin Virgilius rationem habuerit barbarae consuetudinis, cum de Didone scripsit:

Cum uenit, aulaeis iam se regina superbis
Aurea composuit sponda.

Et mox, de Aenea:

Inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto.

VETERIBVS in more fuit, quater ut in die cibũ sumerent. prima erat matutina Ientatio, quam Prandiculum prisci appellauerant; mox Prandium; tum Cena; postremo Comessatio. nam Merendam, quae a cibo meridiano nomen sumpsit, cum Prandio eãdem apud ueteres fuisse, monet Festus. quamquam eam post Prandium, & post Meridiem collocat Nonius. Sed haec facile, habita ratione temporum, controuersia dirimitur. ut priscis temporibus Merenda pro prandio fuerit, prandij nomine, & usu nondum inducto; deinde uero, ut luxus, & nequitia serpit, cum a Me-

renda

renda ad Cenam, ideſt a meridie ad ueſperam, unde Veſpernam (ut ait Plautus apud Feſtum) Cenam dixere, ieiunitas nimium longa uideretur, Prandij uſus, in Merendae locum, & horam ſucceſſerit, Merenda uero poſt eam horam, unde nomen ſumpſerat, ideſt poſt meridiem, producta ſit, qui hodieq. mos retinetur. Item non quatter modo, ſed quinquies quotidie cibum capi ſolitum eſſe, conſtabit. Certe multo ante Feſti aetatem, qui tamen de ſuorum temporum conſuetudine non loquitur, & Prandium, & Merendam in uſu fuiſſe, ex Plauto intelligitur. quamquam homines, eleganter, & liberaliter educatos, non modo quinquies, ſed nec quater, ac nec ter quidem, comediſſe, numquam crediderit. quod & Suetonius uidetur comprobare. notat enim hoc non ut generale, & apud omnes uſitatum, ſed ut extraordinarium quiddam, & Vitellio cum paucis commune, quod epulas trifariam ſemper, interdum quadrifariam, in Ientacula, Prandia, Cenas, Comeſſationesq. diſpertiuerit. Sed Celſus ne prandium quidem ut ordinarium uidetur agnoſcere. ait enim lib. IV. Tamen facilius fert adoleſcens, quam puer, & uno cibo, quam prandio quoque aſſuetus. Et lib. I. cap. 3. Hieme ſi prandet aliquis, utilius eſt exiguum aliquid, & ipſum ſiccum, ſine carne, ſine potione ſumere. aeſtate uero, & potione, & ci

bo

bo corpus ſaepius eget: ideo prandere quoque cō-modum eſt. Cena igitur praecipua fuit, & in ea largius ueſcebantur; conuiuaſque, quos paullo lautius uellent excipere, ad cenam, non ad pran-dium inuitabant. hinc ſaepe apud Ciceronem in epiſtolis ad Papirium mentio Cenarum, num-quam Prandij. quamquam, ut dixi, Prandia quoque in uſu fuere, quibus etiam, ut apud Ma-crobium ſcriptum eſt, lex Didia ſumptum defi-niuit. ſed, prandendi morem puerorum magis, quam adoleſcentum, fuiſſe, & aeſtate potius, quam hieme, Celſi uerba, proxime recitata, de-monſtrant. Id quidem conſtat, cum hora no-na cenaretur, quod ex eo uerſu ſatis intelli-gitur,

Incipit exſtructos frangere nona thoros,

locum Prandio uix fuiſſe. mane enim, paullo poſt ſomnum, quis putet? nec de tertia, aut quarta, aut quincta hora crediderim. non enim ſtomacho tantum ſpatij ad concoquendum relin-queretur, ut cenae uacare poſſet: cum a prandio ad cenam hodie quidem horas nouem, aut minimum octo uideamus interponi. Itaque, paucos admodū pranſos eſſe, (de ingenuis, & nobilibus loquor) aut, ſiquis prāderet, exiguo cibo cōtentum fuiſſe, ratio docet. prandere autem ſolitos exiſtimo pue-ros, qui famen non ferunt; opifices ſeruos uiato res, quorum uires labore fractas, atque immi-

nutas

nutas refici, & augeri cibo necesse est. Hora cenae cum semper fuerit, ut exemplis perspicuum est, diei nona, longe distat a more nostro: nam, cum apud ueteres ex duodenis horis aeque dies omnes, noctesq. constarent, aestiuis diurnis longioribus, nocturnis breuioribus, hiemalibus uero contra: quis non uidet, cenas olim hieme diurnas fuisse, quae nobis nocturnae sunt; ceteris autem anni partibus omnino longius a uespera, quam nostras, abfuisse?

Eduliorum dissimilitudo apud eos fuit: in quo lucrum a nobis in iactura factum. nam garum illud, quo nullae umquam exquisitae epulae caruerunt, praeterea muriam, halec, tyrotarichum, & huiusce generis multa, nec turpe est ignorare, nec infructuosum. Sumatur exemplum a garo, ut ex hoc uno de reliquis coniectura fiat. uenijsse gari congium aureis quindenis, auctor est Plinius. Congium autem libras decem capit. ergo singulae librae aureo cum dimidio uenierunt. quid hodie tanti est? quamquam nos quidem gulae libenter indulgemus, nec iacere patimur eduliorum pretia: uerumtamen, quod garo comparetur, nihil uideo: sicut nec in Mullo, quem Romae TRIGLIA, *Venetijs* BARBONE *appellant, hodie quisquam, ut opinor, ita insanierit, ut emendum putet, Asinij Celeris,*

uiri consularis, exemplo, octo millibus nummum, qui sunt, nummo nostro, aurei CCXL. *nec magitudo pondus excusat. nam binas ponderis libras raro admodum, ut Plinius asserit, mullus exsuperat.*

Vinis quoque eos plurimum tribuisse praeter alios, Plinius quoque testatur, lib. XIV. *cap. 6.*

V
De Conuiuio tempestiuo, seu intempestiuo,

AD·IO·FRANCISCVM COMENDONVM CARDINALEM.

VI *uel in emendandis, uel in explanandis Antiquorum scriptis uersantur, praeclare operam suam ponere mihi uidentur. Quam multa enim in ijs reperiuntur, quorum uel intelligentia non ita facilis, uel deprauata lectio lectores remoratur? Vidi ego plurimos non inertes uiros aliquando in quibusdam haesitare, quae si uel emendentur, uel explanentur, non solum eorum facilem cognitionem reddunt, sed &, ut ad ulteriora progrediantur, homines inuitant. Sed, quid ego haec ad Te? Cuius ea est eruditio, ut admirationem conciliet. qui tantum iudicio excellis, quantum dignitate praestas. cui maiora quoque deberi, nemo bonus est, qui non & fateatur, & cupiat. Ego certe, uirtutis amore incensus, obseruantiam Tibi sum-*

mam debeo. quod a Patre, dum uiueret, mihi traditum, quantum in me erit, omnibus ingenij uiribus enitar, ut praeſtem.

CENARVM *antiquiſſima Romanis conſuetudo fuit, a propinquis, ut arbitror, deducta Sabinis, quorum & in uictu, & in omni uita ſeuerior, quam ceterarum gentium, diſciplina fuit. parce comedebant, cibo ſimplici, nullo, praeter famem, condimento. poſtea, rerum copia bellis parta, peregrinitate paullatim priſcos mores immutante, parcimonia tranſiit in luxũ. inde cena lautior, & ab hora uigeſima prima, quae tum nona ſemper diei erat, in noctem producta. conuiuia, ne parum opportuna, contraq. morem maiorum eſſe uiderentur, tempeſtiua dicta, uocabulo rem excuſante. manſitq. nomen in conſuetudine corrupta. nam, quod ex ueterum monumentis liceat colligere, multa liberius inter epulas & dicebantur, & fiebant, quae graues, & boni uiri non probarent. ideo uidetur Cicero de tempeſtiuis conuiuijs ita loqui, tãquam in ijs turpitudinem aliquam agnoſcat. cuius rei perſpicue documentum afferunt illa uerba pro Murena: Nemo fere ſaltat ſobrius, niſi forte inſanit, neque in ſolitudine, neque in conuiuo moderato, atque honeſto. tempeſtiui conuiuij, amoeni loci, multarum deliciarum comes*

eſt

eſt extrema ſaltatio. Et ſubiungit, Nullum turpe conuiuium oſtenditur; plane ſignificans, non interfuiſſe Murenam tempeſtiuo conuiuio: ut in eo ſaltaſſe, quod in moderato, honeſtoq. conuiuio non liceret, dici poſſet. Nec ſine probro dicitur illud pro Archia: Quantum alij tribuunt tempeſtiuis conuiuijs, quantum denique aliae, quantum pilae, tantum mihi egomet ad haec ſtudia recolenda ſumpſero? Non laudat Cato ille ſenior tempeſtiua conuiuia, cum ait: Ego uero propter ſermonis delectationem tempeſtiuis conuiuijs delector: ſed uſitata oſtendit, ijſq. ſe delectari non propter epulas, ſed propter coetum amicorum, ſermoniſq. delectationem: qua ſi alij non eaſdem ob cauſſas tempeſtiuis conuiuijs intereſſent. epulari enim ei propoſitũ eſt, ut ne hac quidem uoluptate, quae epulari accubatione percipitur, carere ſenectutem ſignificet, cum eo tamen, ut eligat id, quod in ea uoluptate honeſtum eſt, ſermonis uidelicet fructum, & iucunditatem; reliqua iuuenibus concedat. Quid, quae ad Atticum lib. IX. ſcribuntur? an reprehenſione carent? Audio, inquit, bonis uiris hanc cunctationem noſtram non probari, multaq. in me & ſeuere in conuiuijs tempeſtiuis quidem diſputari. Et ad eundem, in eodem libro. Viris bonis me non nimis excuſo. quas enim eos cenas & facere, & obire ſcripſit ad me Sextus?

quam lautas? quam tempeſtiuas? Reprehenduntur cenae, quia lautae, quia tempeſtiuae: contra uerbi ſignificationem uſitatam: ſed ad uituperandum ita multa concurrunt exempla, ut aſſentiri cogar in eo, quod non placet. Quid enim dicam ad illud Taciti lib. XI? Claudius, domum regreſſus, & tempeſtiuis epulis delenitus, ubi uino incaluit, iri iubet, nunciariq; miſerae, dicendam ad cauſſam poſtera die adeſſet. Equidem de modicis epulis loqui Tacitum non arbitror, cum ſubiungat, Vbi uino incaluit. Eoq; minus dubitare licet, quia lib. XIIX. ſeueritatem, & tempeſtiua conuiuia ut contraria conſtituit. Diſcubuerat, inquit, Vitellius Ticini, adhibito ad epulas Virginio. Legati, tribuniq; ex moribus imperatorum ſeueritatem aemulantur, uel tempeſtiuis conuiuijs gaudent. perinde miles intentus, aut licentior. Haec de tempeſtiuo conuiuio, pro re ſcilicet contra uerbum: nunc, an aliquid pro uerbo dici poſſit, ſic, ut cum re conſentiat, conſideremus. Primum nemo dubitat, quin, cum interpretamur, ſententiae noſtrae ad antiquorum exemplarium teſtimonia ſint accommodandae. quo poſito; locus ille pro Murena, a nobis recitatus, nihil, quod a propria uerbi natura diſcrepet, habebit. quattuor enim ueteres libri, tres Maſſeiani, unus, quẽ patri meo ſingulari doctrina uir, omni

umq.

umq. quos in uita nouerim, humaniſſimus, Gulielmus Sirlettus Cardinalis dono dedit, habēt, Intempeſtiui conuiuij, non, Tempeſtiui. ita fiet, ut res cum uerbo congruat. nam ibi de turpi conuiuio, cuius comes eſſet extrema ſaltatio, ſermonem fieri ſatis conſtat. Accedit Suetonius, cuius haec ſunt in Caligula: Abſentem ſenatum, populumq. grauiſſimo obiurgauit edicto, quod, Caeſare proeliante, & tantis diſcriminibus obiecto, intempeſtiua conuiuia circum & theatra, & amoenos ſeceſſus celebrarent. Nec tempeſtiua, ſed intempeſtiua conuiuia Curtius appellat lib. VI. Intempeſtiua, inquit, conuiuia, & perpotandi, peruigilandiq. inſana dulcedo, ludiq. & greges pellicum, omnia in externum lapſa ſunt morem. Idem paullo poſt: Igitur cum intempeſtiuis conuiuijs dies pariter noctesq. conſumerent, ſatietatem epularum ludis interpolabat. Haec a tempeſtiuis conuiuijs intempeſtiua diſtinguunt, turpia ſcilicet ab honeſtis. Nec de luxuria, atque immoderatis epulis, ſed de temperato cōuiuio, locutus eſt Appuleius Apologia prima, cum dixit: Nuptiae ne illae fuerunt, an aliud celebratum officium, an tempeſtiuum conuiuium? Cur igitur, cum intempeſtiuum conuiuium ſaepe nominetur, tempeſtiuum ad eius rei ſignificationem, quae ſuum nomen habet, uſurpari credam? Dicatur id,

quod licet, tempeſtiuum; quod contra, intempeſtiuum: Latine, & proprie loquemur. quod ſi ſecus eſt in peruulgatis libris: abeſſe mendum numquam putabo. niſi ſi de Latina lingua ita ſentimus, ut eodem interdum ue›bo contraria comprehendat. Nam, quod ad locum de Senectute pertinet: in deteriorem partem accipi neceſſe non eſt: cum dicat Cato, non ſe tantum conuiuijs tempeſtiuis intereſſe, uerum etiam ſuos aequales, & illos ipſos, quibuſcum loquebatur, Scipionem, & Laelium, uiros eos, quibus grauitate, temperantia, & integritate acquari fortaſſe non nulli, praeferri certe nemo poſſet. Haec pro noſtro ingenio: lector eruditus perpendat, ac iudicet.

VI

De Metonis anno.

AD · GVLIELMVM SIRLETTVM CARDINALEM.

ECET *cum parentibus liberos idem ſentire, & idem uelle. itaque cum in alijs rebus Patris iudicium plurimi ſemper feci, tum nihil facio libentius, quam ut eius in àmicitijs colendis conſuetudinem imiter. Quis autem neſcit, quanto Tu ſemper ornamento nobis fueris? Quo fit, ut, cum Tibi pares referre non poſſim grates, ingratitudinis uitium ut apud Te ſubeam, interdum dubitem. quo nihil peius odi. Verum, cum te ſciam humanitatis in primis laude excellere, eumq. eſſe, qui homines, non ex beneficij accepti relatione, (ſaepe enim contingit, ut quis oneri ſuccumbat uirium imbecillitate) ſed ex animi gratitudine iudices: nihil mihi dubitandum eſt, quin Tu in tua illa uetere erga nos beneuolentia perſeueres. Ego contra, Tuũ me eſſe profiteor, & in Te colendo cedere tuorum nemini. Interim hoc quidquid eſt, in tuo nomine*

apparere

apparere uolui. Vt exstaret aliquod in Te obseruantiae meae signum. Quod si hilari fronte, ut soles, acceperis, animos mihi addes ad maiora conanda, & ad meum de Te iudicium praestantiore forsan aliquo munere posteris ostendendum.

DE *Metonis Anno scriptor antiquissimus Theophrastus* ἐν τῷ περὶ σημείων ὑδάτων καὶ πνευμάτων, *sic inquit:* Διὸ καὶ ἀγαθοὶ γεγένηνται κατὰ τόπους τινὰς ἀστρόνομοι, οἷον Ματρικέτας ἐν Μηθύμνῃ ἀπὸ τοῦ Λεπετύμνου, καὶ Κλεόστρατος ἐν Τενέδῳ ἀπὸ τῆς Ἴδης· καὶ Φαεινὸς Ἀθήνησιν ἀπὸ τοῦ Λυκαμβηττοῦ τὰ περὶ τὰς τροπὰς συνεῖδε. παρ' οὗ Μέτων ἀκούσας, τὴς τοῦ ἑνὸς δέοντα εἴκοσιν ἐνιαυτῶν συνέταξε. οὗ δὲ ὁ μὲν Φαεινὸς, μέτοικος ἀθήνησιν. ὁ δὲ Μέτων Ἀθηναῖος, καὶ ἄλλοι δὲ τοῦτον τὸν τρόπον ἠστρολόγησαν. *Latine sic: Quapropter & optimi locis quibusdam Astronomi exstitere, quemadmodum Methymnæ Matricetas in Lepetymno genitus, neque non & in Tenedo insula Cleostratus ab Ida profectus. quin & Phaenus Athenis e monte Lycambeto, qui brumam solstitiumq. praeuidit. Auditor huius discipulusq. Meton fuit Atheniensis, qui Annum undeuiginti annorum spatio praefinitum complexus est. & quidem Phaenus Atheniensium ciuitate donatus, Meton uero eiusdem urbis indigena & popularis. Sunt & alij, qui in Astrologia eodem se modo exercuere. Diodorus etiam Siculus paulo*

fusius

fusius his uerbis, quae ſunt libro XII: Ἐν δὲ Ἀθήναις Μέτων ὁ Παυσανίου μὲν υἱὸς, δεδοξαμένος καὶ ἐν ἀστρολογία, ἐξέθηκε τὴν ὀνομαζομένην ἐννεακαιδεκαετηρίδα, τὴν ἀρχὴν ποιησάμενος ἀπὸ μηνὸς ἐν Ἀθήναις σκιροφοριῶνος τρισκαιδεκάτης· ἐν δὲ τοῖς εἰρημένοις ἔτεσι τὰ ἄστρα τὴν ἀποκατάστασιν ποιεῖται, καθάπερ ἐνιαυτοῦ τινὸς μεγάλου τὸν ἀνακυκλισμὸν λαμβάνει. διὸ καί τινες αὐτὸν Μέτωνος ἐνιαυτὸν ὀνομάζουσι. δοκεῖ καὶ ὁ ἀνὴρ οὗτος ἐν τῇ προῤῥήσει καὶ προγραφῇ ταύτῃ θαυμαστῶς ἐπιτετευχέναι. τὰ γὰρ ἄστρα τήν τε κίνησιν καὶ τὴν ἐπισημασίαν ποιεῖται συμφώνως τῇ γραφῇ· διὸ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων οἱ πλεῖστοι τῶν Ἑλλήνων χρώμενοι τῇ ἐννεακαιδεκαετηρίδι, οὐ διαψεύδονται τῆς ἀληθείας. *quae Latina recitabo, ut Graece neſcientibus conſulatur: Athenis Meton, Pauſaniae filius, aſtrologia clarus, ſpatium illud undeuiginti annorum demonſtrauit, quod Graeci* ἐννεακαιδεκατηρίδα, *initio facto die decimatertia eius menſis, qui* σκιροφορῶν *Athenis nominatur: in his autem, quos diximus, annis in eundem aſtra ſtatum reuertuntur, ac ueluti magni cuiuſdam anni conuerſionem capiunt: quocirca nonnulli Metonis annum appellarunt. uidetur autem hic uir in eo, quod praedixit, & praeſcripſit, mirabiliter ueritatem attigiſſe. nam, ut ille ſcripſit, ita & motum, & ſignificationes aſtra faciũt. quare Graecorum plurimi, ad aetatem uſq. noſtram unde uiginti annorum obſeruatione uſi,*

non errarunt. Idem uidetur ſignificaſſe lib. 2. cũ ait: Λεγέται δὲ καὶ τὸν θεὸν δὶ ἐτῶν ἐννεακαίδεκα καταντᾷν εἰς τὴν νῆσον. ἐν οἷς καὶ αἱ τῶν ἄςρων ἀποκαταςάσεις ἐπὶ τέλος ἄγονται. καὶ διὰ τοῦτο τὸν ἐννεακαιδεκαετῆ χρόνον ὑπὸ τῶν ἑλλήνων Μέτωνος μέγαν ἐνιαυτὸν ὀνομάζεσθαι. *hoc eſt: Apollinem narrant undeuiginti annorum ſpatio, quibus aſtrorum conuerſiones ad finem perducuntur, ad inſulam occurrere: propterea tempus undeuiginti annorum a Graecis Magnum annum uocari. Sic Diodorus. Aratus etiã* ἐν τοῖς Φαινομένοις, - συναείδεται ἤδη, Εννέα καὶ δέκα κύκλα φαεινοῦ ἠελίοιο. *Quo loco Theõ interpres,* Μέτων, *ait,* τὶς γέγονε παλαιὸς ἀςρονόμος, ὅς ἀκριβῶς ἀριθμήσας, εἶπε μικρὸν ἐνιαυτὸν, ὡς πρὸς σύγκρισιν τοῦ μεγάλου, περὶ οὗ πρότερον εἴπομεν, ἤγουν ὅταν σύνοδος γένηται ἐπ᾽ ἀπωλείᾳ τοῦ παντός. οἱ δὲ μετὰ Μέτωνα ἀςρονόμοι, καὶ πίνακας ἐν ταῖς πόλεσιν ἔθηκαν, περὶ τῶν τοῦ ἡλίου περιφορῶν τῶν ἐννεακαιδεκατηρίδων. *Eſt etiam, non dum peruulgatus Achilles, quem prudentiſſimum Iulius Firmicus appellat, ualde quidem, (quod ex eius recondita doctrina cognoſcitur) antiquus. is in libro, cui titulus,* τῶν Αράτου φαινομένων πρὸς εἰσαγωγὴν ἐκ τῶν Αχιλλέως περὶ τοῦ παντός, *ubi agit* περὶ ἡλίου, *ſcriptum ita reliquit:* Λέγεται ἐνιαυτός ἡ ἀπὸ ζωδίου ἐπὶ ζώδιον ἀποκατάςασις αὐτοῦ ἐν ἡμέραις τξε, καὶ ἐλαχίςῳ μορίῳ. ἀπὸ δὲ σημείου ἐπὶ σημεῖον καθίςαται ἐν ὀκτὼ δεκαετηρίδι. εἴγε γνήσιόν ἐςὶ τὸ σύγγραμμα

Ἐρα-

Ἐρατοσθένης γὰρ ἀντέγραψεν αὐτῷ δεικνὺς ὡς οὐκ εἴη Εὐδόξου. κατὰ δὲ τίνας, ἐν ἑβδομήκοντα ἔτεσιν, ἧς δόξης ἐστὶ Κάλλιππος. κατὰ δὲ Μέτωνα, δι' ἐννέα καὶ δεκατηρίδος. Ταύτῃ κατηκολούθησεν Ἄρατος: φησὶ γὰρ συνεγείρεται ἤδη. Ἐννέα καὶ δέκα κύκλα φαεινοῦ ἠελίοιο. *Nominatur & ab Interprete alio, cuius nomen non exstat, item a Ptolemaeo libro* III. *cap.* 2. *magnae constructionis, & in mensibus Aegyptijs. & ab Aristophane, & eius Interprete in Auibus. Aelianus autem de uaria historia lib.* X. Μέτων ὁ Λάκων ἀστρόλογος ἀνέστησε στήλας, καὶ τὰς τοῦ ἡλίου τροπὰς κατεγράψατο, καὶ τὸν μέγαν ἐνιαυτὸν, ὡς ἔλεγεν, εὗρεν, καὶ ἔφατο αὐτὸν, ὡς ἔλεγεν, ἑνὸς δέοντα εἴκοσιν ἐτῶν. *Idem lib.* XIII. *ait, eum calamitatem prouidisse, quam Athenienses in Sicilia, aduersus Lacedaemonios pugnantes, pertulerunt, stultitiamq. simulasse, ne cum ijs nauigare cogeretur. Suidas quoque sic:* Ἔτι αὐτὸς Μέτωνος ἡ ἐννεακαιδεκατηρίς. Μέτων γὰρ ὁ μαθηματικὸς περίοδον ἐκτιθεὶς χρόνου, ἐνέταξε ιθ. *Legimus etiam apud Tzetzem lib.* XII. *de uaria historia hos uersus:*

Ὁ Μέτων Ἀθηναῖος ἦν υἱὸς τοῦ Παυσανίου,
Ἦν ἐν ὀλυμπιάδι δὲ ὀγδοηκοστῇ ἑβδόμῃ.
Ἄριστος ἀστρόλογος δὲ τελῶν ὑπὲρ τὰς πάντας
Πάντων πρῶτος, ὡς λέγουσι, τῶν ἄλλων ἀστρολόγων,
Περὶ ἁπάντων ἔγραψεν, ὡς ψεύδονται κἀνταῦθα.
Τὰς ἐννεακαιδεκατηρίδας τε, καὶ δὴ, καὶ ἄλλα.

Haec

Haec de Metonis anno ſcriptores Graeci. Accedũt Latinorũ teſtimonia. primũ Vitruuij lib. IX. c. 7. in quo tamen corrupte Melo legitur; deinde Columellae in praefatione, qui eius prouidentiã in aſtrorũ uẽtorumq. motib. laudat. & eiuſdem lib. IX. cap. 14. in quo ſunt haec: Sequor Eudoxi, & Metonis, antiquorumq. faſtos aſtrologorum, qui ſunt aptati publicis ſacrificijs; tum Plinij lib. XIIX. cap. 31. etſi mendoſe legitur, Ion, pro Meton, ut eſt in antiquo libro; poſtremo Cenſorini in libello de die natali (quem librum a nobis emendatũ propediem emittemus) qui, quo loco maiores annos colligit, Sũt, inquit, magni anni complures, ut Metonicus, quem Meton Athenienſis ex annis unde uiginti cõſtituit; isq. δεκαεννεατηρὶς *appellatur; & interkalatur ſepties: in eoq. anno ſunt dierum ſex millia, &* CDXL. *Cic. quoque ad Att. lib. XII. ep. 3. Quando, inquit, iſte Metonis annus ueniet?*

Verum, cuius obſeruationis inuentorem Theophraſtus, Diodorus, Aelianus, Cenſorinus Metonem faciunt; quod ita creditum, & Tzetzes indicat; eam Numae Pompilio, qui multis ante Metonem annis Romae regnauit, non ignotam fuiſſe uideo. quod ex his Liuij uerbis conijcio: Omnium primum, ad curſum Lunae in duodecim menſes deſcribit annum: quem, quia tricenos dies ſingulis menſibus Luna non explet, de

ſuntq.

ſuntq. dies ſolido anno, qui ſolſtitiali circumagi tur orbe, interkalares menſibus diſponendo ita diſpenſauit, ut uigeſimo anno ad metam eandem Solis, unde orſi eſſent, plenis annorum omnium ſpatijs dies congruerent. Animaduertit igitur Meton, (ut uberius de eius anno loquamur) uige ſimo quoque anno nouilunium eodem cuiusq. mẽ ſis die incidere, cum per annos XIX. ſuperiores uarijs ſemper cuiuſq. menſis diebus incidiſſet. exempli gratia: Si Luna Kalendis Ian. cum Sole coierit, quod nouilunium uocatur, uigeſimo poſt anno eodem die coibit. &, quod de Ianuario poſui, de reliquis menſibus idem ſentiendum. nam per annos XIX. numquam eo die neque Ianuarij, neque reliquorum menſium incidit nouilunium, quo ſemel antea inciderat aut Ianuario, aut reliquis menſibus: ſed annis XIX. incurrit in totidem uarios dies cuiuſque menſis. Illud eſt notandum, ſingulis horum XIX. annorum menſibus nouilunium praecurrere modo undecim, modo duodecim dies. exempli gratia: Si primo Ianuarij die nouilunium incidit, anno ſe quenti incidet die XXII. aut XXI. eiuſdem men ſis: anno tertio undecim item dies citius: item anno quarto eodem interuallo. praecurrere autem nouilunium dixi eodem menſe ſingulis annis, quia omnium menſium dies, ad hanc quidem rationem nouilunij quod attinet, in ſeipſos re-

noluun-

uoluuntur. ita praecurrit nouilunium a primo Ianuarij die ad XXI. uel XXII. tum ad XI. uel X. mox ad primum eiusdem mensis diem. Quod autem Censorinus de Metonis anno septies interkalato dixit, id neque Graeca, neque Romana ratio pati uidetur. nam, cum apud Graecos quarto quoq. anno, idest ultimo cuiusque olympiadis, & extrema anni parte interkaletur: fit, ut in Metonis anno, idest in annis unde uiginti, non septies, sed modo quater, modo quinquies interkaletur: quater quidem, si Metonis annus incipiat a primo olympiadis anno: nam hoc modo non attingit ultimum annum, idest quartum, quinctae olympiadis, quo interkalatur in extremo: quinquies autem, si incipiat uel a secundo, uel a tertio, uel a quarto olympiadis anno. nam, si incipit a secundo, ultimus eius annus, idest undeuigesimus, erit quartus quinctae olympiadis: ita quinctam interkalationem assequetur: quia quarto cuiusq. olympiadis anno interkalatur. quod si a tertio; undeuigesimus numerabitur primus olympiadis sextae. si a quarto: secundus eiusdem olympiadis. qua utraque ratione Metonis annus quinquies interkalatur, quia quinque olympiadum postremos annos, quibus interkalari diximus, complectitur. non potuit igitur Censorinus certum, & immutabilem interkalationum numerum in Metonis anno definire: cum

modo

modo quinquies, modo quater interkaletur, ut iam ostendimus. Age, cogitauerit Censorinus de Romano anno, quem C. Caesar instituit: ne sic quidem procedet. nam quarto quoque anno, collectis quattuor quadrantibus, hoc est horis XXIV. interkalatur, ut expleatur annus dierum numero CCCLXVI. ita sequuntur plane totidem interkalationes, quot apud Graecos in Metonis anno: si quidem ita quarto quoq. anno apud nos, ut apud illos, interkalatur, dissimili tamen ratione: nam nostra unius modo diei interkalatio est: illi uero in olympiade impari, una, tertia, quincta, septima, nona, unum interkalant mensem; in pari, secunda, quarta, sexta, octaua, decima, duos. Hic mihi occurrit illud, fortasse Censorinum, Interkalatur septies, dixisse, pro, interkalantur septem menses: quia in sequentibus exemplis, cum Philolai, Callippi, Democriti, Hipparchi magnos annos persequitur, de interkalatis mensibus aperte loquitur: sit ita. uerumtamen non semper in anno Metonis menses septem, sed modo sex, modo septem, modo octo interkalabuntur: sex, cum annus Metonis incipiet ab olympiadis imparis anno primo, & claudetur quinctae item imparis tertio, idest citra interkalationem, quae fit anno quarto. Septem uero menses interkalantur, cum incipit a secundo, tertio, quarto item imparis olympia-

dis : quoniam, ab his omnibus annis incipiens, attingit quartum annum quinctae olympiadis, in qua, ut omnibus imparibus, unus interkalatur mensis. Quod si Metonis annum incipere uelimus ab olympiade pari: distinguendi sunt anni. nam, si a primo incipiet, claudetur item tertio paris olympiadis, idest citra interkalationem. ita sex modo mensium sequetur interkalatio. secundo autem initium faciens, quartum comprehendet paris olympiadis; item, si uel a tertio, uel a quarto incipiet. ita menses octo interkalabuntur. nam cum in olympiade pari menses duo, in impari unus interkaletur: necesse est, ut tribus olympiadibus paribus menses sex, in imparibus duabus duo interkalentur: qui sunt omnino octo. quis porro non uidet, si Metonis annus a secundo, tertio, quarto anno paris olympiadis incipiat; necessario sequi, ut quinq. olympiadum, trium parium, duarum imparium, interkalationem comprehendat? In dierum quoque numero uel ipsius Censorini, uel, quod libentius crediderim, librarij mendum est. nam in anno lunari Metonis dies sunt non sex millia CDXL, *sed sex millia* DCCXXVI. *quod si de solari, non de lunari, anno intellexerit Meto: dies erunt* 6940. *constat autem lunaris annus ex* 354. *diebus, solaris ex* 365, *&* *quadrante. sed de lunari Metonem intellexisse, ideo credendum,*

dum,

dum, quia Graeci omnes, praeter Arcades, & Acarnanes, annum diebus CCCLIV. *computabant: Metonem autem in Graecia natum, Athenis Theophrastus, Diodorus, Censorinus, & Tzetzes, Spartae Aelianus dixit, nemo apud Arcades, qui tribus, aut apud Ac arnanes, qui sex mensibus annum suum explicabant: ut apud Macrobium scriptum est.*

VII
De Libertis, Libertinis, & Ingenuis.

AD · FRANCISCVM ALCIATVM CARDINALEM.

VM *omnes artes, eae quidem, quae ſunt homine libero dignae, hoc habent, ut erga eos, qui ipſis in artibus cum laude uerſantur, amorem quẽdam concilient: tum uero praecipuum hoc eſſe uidetur litterarum munus, eoq. magis, ſi moribus & probitate ſcientia commendatur. porro, cum haec ipſa, quae a libris, & ſtudio petitur, multiplex admodum cognitio ſit: eſt enim multis diſtincta partibus, multasq. tamquam in claſſes diſpertita: in uniuerſa tamen litterarum doctrina elucet in primis ea, quae ab humanitate nomen ſibi adſciuit: quam cum coluerint multi, qui Iuris cognitione praeſtitere, Andreas ille Alciatus in primis numerandus eſt. Cuius tu ueſtigia ſecutus, id doctrinae tuae ſpeciem dediſti, quod a ſingulari uiro ſperare poſſemus. Verum parce haec ego,* uere-

uerecundeq. commemoro, quia scribo ad te Te, cuius me pudor, & optimis institutis ad moderationem directa natura ab hoc sermonis genere deterret. Haec ego nunc tacita praetereo: quia tecum quasi loquor. satis mihi sit, exstare in hac epistola, paucis quidem uerbis expressam, sed exstare tamen quoquo modo significationem quandam iudicij de Te mei. nam, quod ad meam obseruantiam pertinet, eam ego officijs potius, quã uerbis, testatam apud Te ipsum ut relinquam, operam dabo. & inter officia, peto a te, ut locũ habere sinas obseruantiam ipsam: ut, si re non potero, quod a fortuna pendet, studio tamen, ac uoluntate, quae sunt in me ipso posita, satisfaciam. Interim haec, cum a grauioribus curis respirare Tibi licebit, legas, mei memor.

LIBERTVS, *& Libertinus interdũ differunt, interdum idem sunt. utrumque patet, si tempora distinguantur. nam priscis temporibus, idest ante Appium Caecum censorem, & aliquanto post, Liberti uocabantur, qui manumissi fuerant; Libertini autem, ex his nati. Ciceronis uero aetate, & ante aliquanto, & post, liberti, & libertini ijdem dicti, idest qui manumissi fuerant. quamdiu autem libertini uocabantur ij, qui ex libertis nati erant; tunc ingenuitas incipiebat in libertinorum filijs, nepotibus eorum,*

qui aliquando seruitutem seruierant. sed, ubi libertinorum nomen ad ipsos libertos transiit; tunc ingenui erant, non libertini, ut antea, sed libertis nati. ex quo emergit, habita duarum aetatum ratione, duplex libertini, duplex item ingenui definitio: libertini sic. Libertinus est liberti filius. Quae definitio in superiorem aetatem conuenit. Item: Libertinus est, qui manumissione libertatem consequitur. Quae definitio ad posteriorem aetatem pertinet. Duplex libertini definitio, duplicem ingenui definitionẽ parit. nam, si una tantum esset libertini definitio, unam similiter ingenui definitionem oporteret esse. Prior haec: Ingenuus est, qui libertinum patrem habuit. Quae definitio priorem sequitur libertini definitionem. Posterior: Ingenuus est, qui ex liberto natus est. Quae definitio ad posteriorem accedit libertini definitionem. Primum igitur ex libertinis, qui numquam seruierant, ingenui nascebantur, deinde ex libertinis, idest libertis, qui aliquando seruierant. quam definitionem unus indicat maxime Suetonij locus: nec ab eo discrepare uideo, quae notaui diligenter, aliorum exempla. Latum clauum, inquit de Claudio, quamuis initio affirmasset, non lecturum se senatorem, nisi ciuis Romani abnepotẽ, etiam libertini filio tribuit, sed sub condicione, si prius ab equite Roma-

no adoptatus esset. ac sic quoque reprehensionem uerens, etiam Appium Caecum censorem, generis sui proauctorem, libertinorum filios in senatum allegisse docuit; ignarus, temporibus Appij, & deinceps aliquandiu, libertinos dictos non ipsos, qui manumitterentur, sed ingenuos ex his procreatos. Quem locum ita interpretor. Affirmauerat Claudius imperator, nolle se quemquam in senatum legere, nisi antiquo more: postea tantum abest, ut antiquam consuetudinem seruauerit, ut etiam recentiorem, quae aliquid amplius concedebat, neglexerit. Antiquus mos hic fuerat, ne senator esse posset, qui abauum suum ciuem Romanum nominare non posset: ut quam longissime a seruili sorde, & faece distaret. per hos enim quasi gradus, ad ingenuitatem adscensus olim dabatur.

Libertus, ciuis erat, sed publico nullo, nisi apparitoris, aut coactoris fungebatur munere. apparitores autẽ erãt scribae, praecones, interpretes, accẽsi, lictores, uiatores, statores. haec enim ueteres munera, ut Ciceronis ad fratrẽ epistola declarat, libertis deferebant, excepto tamẽ scriptu: postea uero scribae quoque liberti fuere. in quattuor autem urbanis tribubus, quas rusticis ignobiliores fuisse Plinius docet, suffragium libertos tulisse constat. Libertinus, liberti filius, eodẽ iure.

Ingenuus, libertini filius, liberti nepos, iu-

ſi diceret: libertini tunc uocabantur, qui hodie ſunt ingenui, ex manumiſſis procreati. quem morem idem Suetonius confirmat in Auguſto. Valerius, inquit, Meſſalla tradit, neminem umquam libertinorum adhibitum ab eo cenae, excepto Mena, ſed aſſerto in ingenuitatem. Inter libertinos nominat Menam, quem libertum fuiſſe Pompeij Magni notum eſt. Idem in uita Otacilij rhetoris, uocat eum libertinum, quem ſeruiſſe iam dixerat. Et in uita Seruij Nicanoris: Satyram fecit, in qua libertinum ſe oſtendit. At is in Satyrae uerſibus, qui ſubiunguntur, libertum ſe nominat. Et Valerius Max. lib. VI. cap. 2. Aelium Manciam libertini filium appellat, eundemq. paullo poſt redolere ait paternam ſeruitutem. Varro lib. VII. Alij nomina habent ab opidis, alij aut non habent, aut non, ut debent, habent. plerique libertini a municipio manumiſſi. Libertinos appellat manumiſſos. Quin Aelianus etiam lib. V. cap. 10. Qui ſeruus, inquit, eſt, ſi manumittatur, fit libertinus, non itidem addictus. Idem lib. VII. cap. 3. Seruus, cum manumittitur, fit libertinus: addictus, recepta libertate, eſt ingenuus. Et Martialis lib. V. infra ingenuam ſtatim libertinam ponit, infra libertinam uero ancillam:

Ingenuam malo; ſed, ſi tamen illa negetur,
Libertina mihi proxima condicio eſt.

Ex-

Extremo est ancilla loco: sed uincet utrãque,
Indole si nobis haec erit ingenua.

Nec obscure de libertis Cicero loquitur ep. 1. lib. 11. ad Att. cum ait: An libertinis, atque etiam seruis seruiamus? nam seruis condicione proxime sunt liberti, nihil interest medium. Ad hanc & posteriores iuris consulti consuetudinem respexere, ingenuum sic definientes: Ingenuus est, qui statim, ut natus est, liber est. Sic enim ingenuitas datur ei, qui liberto natus sit.

IIX

De Bonorum diuisione.

AD. PETRVM. DONATVM CAESIVM CARDINALEM

N *litterarum studio quam multa iucunda occurrant, quorum lectione mirifice animus pascitur,* PETRE. DONATE. CAESI *praeclare nosti. Sed nihil magis nos afficit, quam earum rerum contemplatio, quibus quotidie utimur, quorumq. adiumento, homines nos esse, facile dignoscimus. Nam, hoc, animus noster ad ea se erigit, earumq. rerum cognitionem consequitur, quae ad bene, beateq. uiuendum nobis duces sunt. Hinc fit, ut ego, quod in studijs temporis consumere mihi datur, libenter in similium indagatione erogem. Haec autem, quae nunc edo, Tibi dicare uolui, obseruantiae meae signum: ut, quando tuae humanitati respondere nunc temporis alio modo non conceditur, eius immemor interim Tibi non uidear.*

BONORVM *tria genera, externa, corporis, et animi, nominat Aristoteles Ethic. lib.* III. *& Polit.*

& Polit. lib. VII. & Cicero naturae, ſtudio, & fortunae tribuit Fam. lib. III. ep. 3. Et lib. II. de Orat. Craſſus, inquit, in orationis ſuae principio dixit: quae natura, aut fortuna darentur hominibus, in ijs rebus ſe uinci, poſſe animo aequo pati: quae ipſi ſibi homines parare poſſent, in ijs rebus ſe pati non poſſe uinci. Et lib. III. Genera rerum expetendarum tria, corporis, animi, externarumq. rerum. Interdum tamen idem Cicero naturae, & fortunae bona confundere uidetur. nam poſt ea uerba, quae recitauimus, ex lib. II. de Orat. ſubiungit haec: Qui laudabit quempiam, intelliget exponenda ſibi eſſe fortunae bona. ea ſunt generis, fortunae, propinquorum, amicorum, opum, ualetudinis, formae, uirium, ingenij, ceterarumq. rerum, quae ſunt, aut corporis, aut extraneae. Quo loco bona corporis, quae naturae ſunt, & extranea, quae fortunae, pariter ad fortunam retulit. Et infra, in eodem libro: Genus, forma, uires, opes, diuitiae, ceteraque, quae fortuna det, aut extrinſecus, aut corpori, non habent in ſe ueram laudem, quae deberi uni uirtuti putatur: ſed tamen, quod ipſa uirtus in earum rerum uſu ac moderatione maxime cernitur, tractanda, etiam in laudationibus haec ſunt naturae, & fortuaae bona. Iſocrates etiam in oratione, quae inſcribitur Νικοκλῆς, *cum dixiſſet*, ἄξιον τοὺς φύσει

κοσ-

κοσμίουςὄντας ἐπαινεῖν καὶ θαυμάζειν ἔτι δὲ μᾶλλον τοὺς καὶ μετὰ λογισμοῦ τοιούτους ὄντας: *subiunxit*: Οἱ μὲν γὰρ τύχῃ, καὶ μὴ γνώμῃ σωφρονοῦντες, τυχὸν ἂν καὶ μεταπαισθεῖεν: οἱ δὲ πρὸς τῷ πεφυκέναι, καὶ διεγνωκότες ὅτι μέγιστόν ἐστι τῶν ἀγαθῶν ἀρετὴ, δῆλον ὅτι πάντα τὸν βίον ἐν ταύτῃ τῇ τάξῃ διαμένουσι.

Sunt autem Naturae, ualetudo, forma, uires, ingenium, memoria; Fortunae, pecunia, & opes; Studij, doctrina, eloquentia, iudicium, probitas: quae neque fortuna dat, neque natura: quamquam aptos ad haec natura gignit. Generis nobilitas, propinquitates, amicitiae, quae Cicero, ut ostendimus, fortunae tribuit, mihi uidentur inter extranea potius esse numeranda. quamquam & fortuna ad extraneas res pertinet: sed extranearum, siue externarum rerum nomen (utroque enim modo apppellat Cicero) latius patet, quam fortunae. nam nobilitas, a parentibus, aut maioribus relicta, externa res est, nec tamen fortunae. Verior igitur, atque perfectior haec bonorum diuisio: externa, corporis, & animi: quam, fortunae, corporis, & animi.

IX

De Auſpicijs.

AD · FERDINANDVM MEDICEM CARDINALEM

VM *multa in Antiquorum ſcriptis obſcura reperiantur, quaeq· illuſtratione egeant: nihil tamen difficilius, quam totam auſpiciorum rationem reperiri uix poſſe arbitror. Nihil enim docti uiri de ea re ſcripſere· ut in re tam difficili, tamq·ardua, quid homines opinari debeant, ſaepe ignorent· Factum igitur a me eſt, ut quaedam in hoc genere collecta ederem, fortaſſe non iniucunda· Magnum hoc: fateor: ſed tamen magna aggreſſis (etiamſi non, quod cupiunt, aſſequantur) aliqua ſaltem ex parte laus debetur·Haec autem Tibi,* FERDINANDE, *potiſſimum dicare uolui, quod, cum magni illius Coſmi filius ſis, qui liberales diſciplinas uetere maiorum exemplo magnis praemijs, dum uixit, ad antiquam dignitatem reuocauit, Paternae quoque laudis imitator egregius ab omnibus iudiceris.*

CVM

CVM *aliae ueterum auſpiciorum partes, amiſſis iniuria temporum auguralibus libris, aut prorſus incognitae nobis, aut obſcurae admodum ſunt: tum illa perdifficilis, & a nemine ad hanc diem, quod quidem ego legerim, ſatis explicata ſcientia eſt; utrum ad ſolos augures auſpicia plane omnia, an ad augures quaedam, ad magiſtratus alia, proprio quodam & ſeparato iure, pertinerent. Augurum, & magiſtratuum auſpicia multis modis diuerſa. Primum, augures auſpicabantur, ut ex quibuſdam ſignis uel probarent aliquid, uel uetarent: magiſtratus, ſi comitijs auſpicabantur, nunquam non uetabant: alijs rebus, pro ſignorum ratione, item ut augures, aut uetabant, aut probabant. Deinde augures nunciationem ſolam habebant, ſine ſpectione: magiſtratus utramque. Tertio loco, augures neceſſario adhibebantur: magiſtratus, niſi cum uellent, non auſpicabantur. Quarto, augures obnunciabant uel inſtitutis comitijs, uel habitis iam, uel futuris: magiſtratus futuris tantum. Quincto, augures obnunciabant, cum auſpicati eſſent: magiſtratus, & poſt auſpicium, & ante. Sexto, tres augures interdum, ut in ferenda lege curiata, quandoque unus, ut in comitijs magiſtratuum, auſpicio utebatur: magiſtratus autem uel unus, qui de caelo ſeruaret, impedire legum comitia poterat. Singula*

probemus.

probemus. Primum hoc fuit, augures obſeruaſſe quaedam ſigna, ex quibus aut probandam rem eſſe, aut uetandam interpretarentur. id nemo uocabit in dubium. quis enim ignorat, aues quaſdam boni ominis, aduerſi alias fuiſſe? dextra auſpicia contraria, ſiniſtra proſpera? haec ſcientia non more tantum, quaſi tradita per manus, ab ipſo primum accepta Romulo, qui urbem auſpicato condidit, ſed libris etiam continebatur: de quibus ep. 9. & 11. lib. III. item lib. II. de leg. lib. I. de Diuin. & apud Feſtum ſit mentio. Poteſtatem eorum in utramque partem, ſanciendi, uetandi, planiſſime lib. II. de leg. Cicero expreſſit. Magiſtratus uero ceteris quidem in rebus, ut Cicero lib. II. de Diuin. oſtendit, ſigna obſeruabant, ex quibus aut prohiberent, aut probarent: comitijs autem, uel ſi nulla inſtructi ſcientia eſſent, nulla ſignorum obſeruatione, ſolo auſpicio uetabant; ſiue aliquid contrarium uidiſſent, ſiue non uidiſſent. Itaque in oratione pro domo, Negant, inquit augures, fas eſſe agi cum populo, cum de caelo ſeruatur. Ipſa igitur actio, non ea, quae agentes uidiſſent, impediendi uim habebat. Hoc ſi cui uidetur incredibile, loca inſpiciat, atque conſideret, in quibus hoc auſpicij genus nominatur. equidem illa Ciceronis uerba Phil. 2. Confecto negotio, bonus augur, Alio die, inquit. O impudentiam

ſingularem. quid uideras? quid ſenſeras? quid audieras? nec enim te de caelo ſeruaſſe dixiſti, neque hodie dicis. Haec, inquam, ego ſic interpretor. Cum tu, quibus augures ſignis adducuntur, ut, *Alio die*, dicant, ex ijs nullum uideris, ſenſeris, audieris; cur obnuncias? nam ſi, quod conſul potuiſti, de caelo ſeruaſſes: haberes, quo confugeres. obnunciare enim potuiſſes, ſi nihil uidiſſes, ſenſiſſes, audiſſes. Verum, de caelo te ſeruaſſe, neque dixiſti, neque hodie dicis. Quid igitur, dicet aliquis, obnunciabat magiſtratus? Hoc ipſum, ſe de caelo ſeruaſſe: ut in oratione pro Sextio: *Victa eſt reip. cauſſa, & uicta non auſpicijs, non interceſſione, non ſuffragijs, ſed ui, manu, ferro. nam, ſi obnunciaſſet Fabricio is tribunus pl. qui ſeruaſſe de caelo diceret: accepiſſet reſp. plagam, ſed eam, quam acceptam gemere poſſet.* Ergo tribunus pl. non aliquo aduerſo ſigno, ſed eo ipſo obnunciabat, eum ſe de caelo ſeruaſſe diceret. Nam, quod in eadem oratione, non ita multo poſt, ſequitur de Sextio tribuno pl. *Cum reip. cauſſam ſuſcepiſſet; cumq. auſpicijs religioniq. parens, obnunciaret quod ſenſerat*: id exaggerandi gratia oratorie dictum puto: ut augeretur ſcelus eorum, qui Sextium tribunum pl. non modo ſimpliciter obnunciantem, ideſt, ſe de caelo ſeruaſſe dicentem; quod cum fieret, agi cum populo nefas

fas erat; ſed obnunciantem id, quod ſenſerat, propemodum occiderant. Huc illud pertinet, quod obijcit Vatino Tullius: Num quē poſt urbē conditam ſcis tribunum pl. egiſſe cum plebe, cum conſtaret ſeruatum eſſe de caelo? Signa non appellat: ipſum per ſe, ſeruare de caelo, tribunicias actiones impedire demonſtrat. Hanc opinionem Dio lib. XXXIX. *uel maxime confirmat. Cum e caelo, inquit, atque ex alijs quibuſdam publica diuinatio fieret: ea, quae e caelo, maximam uim habebat, ſic, ut cetera quidem auſpicia, quae multa erant, per ſingulas actiones, illud autem ſemel tantum quocumque die fieret. hoc igitur huius auſpicij maxime proprium erat, illud praeterea, quod in alijs rebus omnibus uel permittebat quaedam fieri, & fiebant, nullo amplius auſpicio per ſingulas res adducto, uel prohibebat, & reijciebat aliquid; populi uero ſuffragationes omnino uetabat, eratq. ſemper ad ipſas prodigium, ſiue fauſtum omen eſſet, ſiue triſte. Quoniam igitur multi, uel legum lationes, uel magiſtratuum creationes, quae ad populum deferrentur, impedire cupientes, praenunciabant, ut eo die de caelo ſeruaturi: propterea ueritus Clodius, ne, ſi Ciceronem accuſaſſet, dilationem, & moram iudicio non nulli facerent, legem tulit, nequis magiſtratus, per quos dies populum aliqua de re ſuffragia ferre*

oporteret, de caelo ſeruaret. Quid apertius? nonne magiſtratum, qui de caelo ſeruat, ut populi comitia prohibeat, a ſignis non pendere demonſtrat? Vt omittam duorum locorum teſtimonia, quorum altero ſatis certo, ex oratione pro domo, altero non admodum dubio, ex Phil. 2. iam ſum uſus. Ac mihi quidem huius tantae poteſtatis, cunctis magiſtratibus attributae, cauſſam quaerenti, admirabilis plane ueterum Romanorum ſapientia uideri ſolet: qui cum populi leuitatem, inſcitiamq. noſſent, inutiles quandoque reip. leges iubentis; in auguribus, autem, uaria ſigna obſeruantibus, praeſidij minus, quam in magiſtratibus, poſitum uiderent; auſpicia de caelo, ut praeſenti remedio ſubitis malis occurrereur, nullis obligata ſignis, libero impediendi iure, magiſtratibus dederunt. Exemplis non egemus. ſeruauit ſaepe conſul Bibulus de caelo, ut Caeſaris, collegae ſui, legibus obſiſteret. ſeruauit autem ut conſul, non ut augur. nam, ſi quis augurem fuiſſe dixerit; opponam Ciceronis teſtimonium: qui ſcripſit ad Caninium, ipſius Bibuli quaeſtorem, Bibulum ad ſe litteras miſiſſe de auguratu filij ſui. ex quo patet, augurem patrem non fuiſſe. nam duobus eiuſdem gentis mandari ſacerdotium illud non licuit. quod apud Dionem lib. XXXIX. ſcriptum eſt. Exſtat eiuſdem impedimenti ſignificatio in

ep.16.

ep. 16. lib. 2. ad Att. De rege Alexandrino, placuiſſe, ſibi, aliquando confici: Bibulus de caelo tum ſeruaſſet, nec ne, ſibi quaerendum non fuiſſe. Et ad eundem ep. 3. lib. IV. Proſcripſit, ſe per omnes dies comitiales de caelo ſeruaturum. Qua proſcriptione, comitia aedilicia fieri non poſſe, oſtendebat: cum agi cum populo non poſſet eo die, quo de caelo ſeruaretur. Propterea, ne hoc auſpiciorum genere impedirentur ea comitia, quae creandis magiſtratibus haberentur, leges latae ſunt: de quibus Cicero Phil. 2. Quiſquam ne diuinare poteſt, quid uitij in auſpicijs futurum ſit, niſi qui de caelo ſeruare conſtituit? quod neque licet comitijs per leges: &, ſi quis ſeruauit, non, habitis comitijs, ſed prius, quam habeantur, debet nunciare. Porro, quia tribuni pl. legibus interdum neglectis, comitia impedire cupientes, de caelo ſeruabant, ut ep. 3. lib. IV. ad Attic. Sextius, & Milo, & ad eundem ep. 16. eiuſdem libri, Q. Scaeuola: ideo conſules, ut lib. XIII. Gellius docet, in edicto, quo ſignificabant, quis comitijs centuriatis dies futurus eſſet, hoc addebant ex uetere forma perpetua: nequis magiſtratus minor de caelo ſeruaſſe uellet. Cum igitur, qui de caelo ſeruabat, comitia impediret; locum illum Ciceronis ep. 30. lib. VII. Ille autem, qui comitijs tributis eſſet auſpicatus, centuriata habuit: non pu

to sic intelligendum, ut arbitremur Caesarem seruasse de caelo: (ipse enim sua comitia impediisset: & contra leges fecisset, quae seruari de caelo comitijs uetabant) sed auspicabatur Caesar per augures: quod erat in more positum: uel auspicabatur ipsemet ut augur. nam eo sacerdotio praeditus erat. itaque Cicero epist. 68. lib. XIII. uocat eum collegam suum. Alterum, ad ostendendam dissimilitudinem, illud erat: augures nunciationem sine spectione habuisse, magistratus utrumque. id Varro significat obscure, Cicero clarissime: Varro sic lib. v. de ling. Lat. In auspicijs distributum est, qui habeant spectionem, qui non habeant. Non enim opinor hoc significari: augures alios habuisse spectionem, alios non habuisse: sed potius, auspicia sic inter augures & magistratus fuisse distributa, ut spectionem magistratus haberent, augures non haberent. dubitationem omnem tollit Cicero in Phil. 2. nam, cum Caesar consul ostendisset, uelle se, prius quam ad bellum Parthicum proficisceretur, Dolabellā consulem surrogare; Antoniusq. eius collega, & idē augur, iratus Dolabellae, eo se sacerdotio praeditū esse dixisset, ut comitia auspicijs uel impedire, uel uitiare posset: Incredibilem, ait Cicero, stupiditatem hominis cognoscite. Quid enim? istuc, quod te sacerdotij iure facere posse dixisti; si au-

gur

gur non eſſes, & conſul eſſes, minus facere potuiſſes? uide, ne etiam facilius. nos enim nunciationem ſolum habemus, conſules, & reliqui magiſtratus etiam ſpectionem. Quibus uerbis communem augurum, & magiſtratuum nunciationem, propriam fuiſſe magiſtratuum ſpectionem, aperte demonſtrat. in quo maiorem habeo fidem Ciceroni, praeſertim auguri, quam Feſto; qui, cum Cicero nunciationem auguribus det, ſpectionem adimat, ipſe contra adimit nunciationem, ſpectionem tribuit: ſi modo locus ille mendo uacat. Apertius etiam Varro in Rhetoricis, a Nonio appellatus. Eo die, inquit, cis Tiberim redeundum eſt: quod de caelo auſpicari ius ſit nemini, praeter magiſtratum. Non enim dubito, quin, auſpicari de caelo, ſiue ſeruare de caelo, & ſpectionem habere, idem ſit. Nec de auguribus Cicero, ſed de magiſtratibus illud prodidit lib. II. de Diuin. De caelo ſeruare non ipſos cenſes ſolitos, qui auſpicabantur? nunc imperant pullario: ille renunciat. Hoc enim dicit. Olim qui auſpicabantur, de caelo ſeruabant: nunc auſpicantur per pullarium: in urbe ſcilicet: nam extra urbem proconſules, aut propraetores auſpicari ſolere, infra negat: & ſubiungit cauſſam: Qui auſpicia non habent: ideſt, quibus auſpicari non licet. non enim eam poteſtatem a populo acceperunt, quam accipiunt ij, quibus magiſtratum

populus mandat. quo referuntur illa uerba: Deiotarus auſpicijs ſemper utebatur: nos, niſi dum a populo auſpicia accepta habemus, quam multum ijs utimur? At ſupra diximus, impedijſſe ſemper, qui de caelo ſeruaret. Diximus, ſed, in comitijs populi: ex auctoritate Dionis. nam in alijs rebus obſeruari ſolere ſigna, quibus aut proſperum auſpicium fieret, aut aduerſum, conceſſimus. propterea, dum comitia magiſtratuum haberentur, non licuiſſe de caelo ſeruare, oſtendit Cicero in Phil. 2. Cum igitur dixit loco ſupra recitato: Nunc imperant pullario: ille renunciat: manere quidem ſeruandi de caelo morem ſignificat, ſed per pullarium: & intelligendum, praeterquam comitijs: in quibus cur uteretur pullario, uel pullos obſeruante, uel alia ſigna, cum ſemper in comitijs, quaecumque ſigna eſſent impediret? Rurſus aduerſari uidetur Varro, cum dixit: Auſpicari de caelo ius eſt nemini, praeter magiſtratum. Cicero autem auſpicari pullarium ait. Pullarius auſpicari proprie non dicitur, ſed adhiberi in auſpicium ab eo, qui auſpicatur, ideſt a magiſtratu. Ita magiſtratus auſpicatur de caelo comitijs ipſe, ceteris rebus per pullarium: cur enim aliena uel ſcientia, uel opera uteretur in ijs rebus, quas omnino, quibuſcumque ſignis, ipſo tantum auſpicio ſciret impediri? Quod ſi quis magiſtratum pullario ſemper

per

per uſum eſſe contendat, ſaltem ut ſpecies quaedam ueteris auſpicij retineretur: cum hoc, quando ſolam rationem ſequimur, caremus exemplis, non ualde pugnabimus: modo ſtet illud, quod ſatis probatum putamus, ſeruare de caelo, comitijs impedimentum ſemper fuiſſe, alijs rebus non item: quod plane Dio narrat: idq. non augurum, ſed magiſtratuum, fuiſſe: quod ex Varrone cognouimus: qui dixit: Auſpicari de caelo ius eſt nemini, praeter magiſtratum. Cum quo Cicero conſentit, ſolis magiſtratibus ſpectionem tribuens oratione ſecunda in Antonium. Quod ſi quis, de caelo ſeruatum eſſe alijs quoque rebus, praeter quam comitijs, aliquo ſcire cupiat argumento: legat illud lib. II. de Diuin. Auſpicia, quibus utimur, ſiue tripudio, ſiue de caelo, ſimulacra ſunt auſpiciorum, auſpicia nullo modo. Q. Fabi, te uolo mihi in auſpicio fuiſſe. Volo, reſpondet: audiui. Hic apud maiores noſtros adhibebatur peritus, nunc quilibet. peritum autem eſſe neceſſe eſt eum, qui, ſilentium quid ſit, intelligat. id enim ſilentium dicimus in auſpicijs, quod omni uitio caret. Hoc intelligere, perfecti auguris eſt. Illi autem, qui in auſpicium adhibetur, cum ita imperauit is, qui auſpicatur: dicito, ſi ſilentium eſſe uidetur: nec ſuſpicit, nec circumſpicit: ſtatim reſpondet, ſilentium eſſe, uideri. Quibus uerbis Cicero genus

nus

nus illud auſpiciorum deſcribit, quod, ſeruare de caelo, uocabatur: cum dicat: Nec ſuſpicit. Mox de tripudio ſequitur: Dicito, ſi paſcuntur aues. Cum igitur pullarius interroganti magiſtratui reſpondeat, ſilentium, eſſe uideri: uidelicet oſtendit, auſpicium uitio carere; itaque rem, auſpicio commiſſam, poſſe fieri. quod referri ad comitia nullo pacto poteſt: quae, ſeruante de caelo magiſtratu, ita ſemper impediebantur, quaſi ſilentium nunquam eſſet, ideſt quaſi aduerſa ſigna ſemper eſſent. ergo non comitijs tantum de caelo ſeruabatur. Tertio loco poſuimus: augures neceſſario adhibitos eſſe. quod utrumque ſatis conſtat. quis enim neſcit, neque magiſtratuum comitia, neque legum haberi potuiſſe, niſi augures adeſſent, & probarent? quod perſpicue docet Cicero lib. II. *de leg. & ad Atticum epiſt. ult. lib.* IV. *Augures tres in ferenda lege curiata adeſſe oportere demonſtrat. Magiſtratus autem ſeruare de caelo nulla res cogebat: ſed, ubi comitijs impedimento eſſe cupiebant, tunc de caelo ſeruabant. Obijci poteſt: nonne conſulem, comitia conſularia cum habere uellet, auſpicari neceſſe erat? Negari non poteſt: ſed tunc de caelo non ſeruabat: quod, oſtendimus iam, comitijs magiſtratuum non licuiſſe; ne ſcilicet impedirentur: uerum auſpicabatur per augures, aut ipſemet, ſi augur eſſet, altero auſpi-*

cij

cij genere, ideſt tripudio: cui dabat operam pullarius augure ſpectante. duo enim auſpicij genera lib. II. de Diuin. Cicero nominat, ſeruare de caelo, & tripudio uti. nam auium uolatus, aut cantus, neceſſaria non ſunt: non enim ſunt in noſtra poteſtate: ſed, ſi incidunt, ex ijs quoque auſpicium capitur; ſi non incidunt, auſpicium tamen peragitur tripudio neceſſario. Eiuſdem generis fulmina, uel tonitrua ſunt: quae cum audiebantur, irrita comitia erant. Quarta inter augurum, & magiſtratuum auſpicia diſſimilitudo fuit: augures non obnunciaſſe futuris tantum comitijs, uerum etiam inſtitutis, aut iam habitis; magiſtratus futuris tantum. De auguribus Cicero ſic lib. II. de leg. Quid maius eſt, quam poſſe a ſummis imperijs, & ſummis poteſtatibus comitiatus, & concilia, uel inſtituta dimittere, uel habita reſcindere? quid grauius, quam rem ſuſceptam dirimi, unus ſi augur, Alio die, dixerit? quid magnificentius, quam poſſe decernere, ut magiſtratu ſe abdicent conſules? Haec ad comitia uel inſtituta, uel iam habita, pertinent: quod ſequitur, ad futura. Quid religioſius, quam cum populo, cum plebe agendi ius aut dare, aut non dare? Eiuſdem generis exempla non deſunt. Magiſtratus autem obnunciare ſolitos eſſe, priuſquam comitia haberentur, plane docet Cicero Phil. 2. Quiſquam ne,

inquit,

inquit, diuinare poteſt, quid uitij in auſpicijs futurum ſit, niſi qui de caelo ſeruare conſtituit? quod neque licet comitijs per leges: &, ſi quis ſeruauit, non, habitis comitijs, ſed prius, quam habeantur, debet nunciare. Idem intelligitur ex epiſt. 3. lib. IV. ad Att. Quinctum erat, de diuerſo obnunciandi tempore. nam, cum augures obnunciarent e ſignis: obnunciationem auſpicio poſteriorem eſſe, ſatis conſtat. magiſtatibus autem ſemper impedientibus, obſeruatio ſignorum neceſſaria non erat. ita enim obnunciabāt, quaſi aduerſa ſigna ſemper eſſent. propterea liberum illis fuit, non modo poſt auſpicium, ſed ante etiam obnunciare: quaſi diuinarent, uitij aliquid in auſpicijs futurum. hoc ne mirum uideatur, Cicerone teſte comprobetur. Quiſquam ne, ait in Phil. 2. diuinare poteſt, quid uitij in auſpicijs futurum ſit, niſi qui de caelo ſeruare conſtituit? Item lib. XXXIX. oſtendit Dio. Προεπήγγελλον, inquit, ὡς καὶ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὴν ἡμέραν ἐκείνην μαντευσόμενοι. id eſt: Praenunciabant, ut de caelo die illa ſeruaturi. Vbi legiſſe uidetur interpres, parum intellecta re, μαντευσάμενοι: uertit enim: De caelo ſe ſeruaſſe, obnunciare ſolebant. Eodem illud pertinet epiſt. 3. lib. IV. ad Att. Proſcripſit, ſe per omnes dies comitiales de caelo ſeruaturum. Proſcriptio enim illa, obnunciatio quaedam eſt. Obnūciatum etiam a magiſtratibus poſt

auſpicia,

auſpicia, legimus in oratione pro Sextio duobus locis: ut alia omittantur exempla. Poſtremum fuit, augures, cum lex curiata ferretur, adeſſe tres oportuiſſe: id ex epiſt. ult. lib. IV. ad Att. plane liquet; comitia uero magiſtratuum cum haberentur, ſatis unum fuiſſe: quod Cicero lib. II. de leg. oſtendit, his uerbis: Quid grauius, quam rem ſuſceptam dirimi, unus ſi augur, Alio die, dixerit? Magiſtratum unum de caelo ſeruantem impedire comitia potuiſſe, ex ijs, quae ſupra diximus, patere ſatis arbitramur. Quocirca magiſtratuum, aut augurum auſpicia, quod initio propoſueram, differunt inter ſe plurimum.

X
De Ptolemaeis, Aegypti regibus.

AD · ANTONIVM CARAFFAM CARDINALEM

ET FAMILIAE *tuae dignitas,* ANTONI · CARAFFA, *& uero quam Tibi obseruantiam praestitit Pater meus, postulare uidentur, ut in Te colendo Patris iudicium sequar · quod cum libenter faciam, Patris exemplo commotus; libentius tamen id mea sponte facere profiteor · tuarum nempe uirtutum fama impulsus, iampridem Te obseruo · Haec igitur ad Te mitto, quae me Tibi de facie ignotum commendent. Quae si Tibi non displicuisse sentiam, satis amplum laborum meorum fructum me retulisse existimabo ·*

AEGYPTI *regnum floruit olim omnibus copijs, donec ab Augusto, deuictis Cleopatra, & Antonio, in prouinciae formam redactum est · in eorum ordine, qui regnarunt, ueteres dissentiunt. Strabo Ptolemaeum Auletem, patrem Cleopatrae, qui nominatur in Ciceronis*

epistolis

epistolis ad Lentulum, regnasse nonum putat, Appianus undecimum: Eusebius eum non nominat, sed ante Cleopatram Dionysium quendam regem appellat: de quo quid sentiam, infra suo loco ostendam. nunc Aegyti reges, qui omnes Ptolemaei, a rege primo, uocati sunt, enumeremus, & primum e Strabonis, deinde ex Eusebij sententia. tum, in quo mihi uterque (pace dixerim antiquitatis) errasse uideatur, breuiter exponam.

Ordo Ptolemaeorum, e Strabone.

1. *Ptolemaeus Soter, Lagi filius, uel, ut Pausanias lib. 1. significat, Philippi, Alexandri Magni patris, unus ex Alexandri ducibus Persico bello, Aegypti regnum occupauit. eo mortuo, regnauit eius filius Philadelphus.*
2. *Philadelphus,*
3. *Euergetes,*
4. *Philopator,*
5. *Epiphanes,*
6. *Philometor,*
7. *Euergetes secundus, siue Physcon, qui Cyrenis regnarat, Philometoris frater.*
8. *Lathurus,*
9. *Auletes.*

Ordo

Ordo Ptolemaeorum, ex Eusebio.

1. *Ptolemaeus Lagi filius,*
2. *Philadelphus,*
3. *Euergetes,*
4. *Philopator,*
5. *Epiphanes,*
6. *Philometor,*
7. *Euergetes,*
8. *Physcon, siue Soter,*
9. *Alexander,*
10. *Ptolemaeus, a matre eiectus,*
11. *Dionysius,*
12. *Cleopatra.*

EGO *plures, non mdo quam Strabo, grauis in primis auctor, qui unum Lathurum ab Eurgete secundo ad Auletem interponit, sed etiam quã Eusebius, Aegypti reges inuenio: de quibus singulis agam planissime, allato ueterum testimonio, ne coniecturam inanem uidear secutus. Primum ordiar ab Euergete secundo, cui' septimum Strabo, Athenaeus, & Eusebius locum tribuunt. Hic igitur cum Cyrenis regnasset, fratre mortuo, quem Philometorem Strabo, Eusebiusq. appellant, & regnum Aegypti, & uxorem Cleopatram, sororem ipsius, fratris antea uxorem, accepit. Iustini uerba sunt haec lib.*

XXXIIX.

XXXIIX. *Mortuo rege Ptolemaeo, ei, qui Cyrenis regnabat, Ptolemaeo per legatos regnum, & uxor Cleopatra regina, soror ipsius, defertur. & epitome Liuiana lib.* LII. *Ptolemaeus (de Philometore sermo est) in caput grauiter uulneratus, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendunt, exspirauit: atque in locum eius frater minor Ptolemaeus, qui Cyrenis regnabat, successit. Hic autem in eadem epitome Euergetes cognominatur, lib.* LIX. *& Euergetem in Aegypto septimum regnasse, confirmat Athenaeus lib.* IV. *&* XII. *Quo anno perierit, nemo plane docet: sed uidetur & post quam Seleucus, Demetrij filius, Syriae rex, a matre necatus est, & antequam ipsa uenenum bibere ab altero eius filio Grypo cogeretur. nam inter haec duo parricidia eum obijsse, perspicue uidetur lib.* XXXIX. *Iustinus ostendere, cum ait: Inter has regni Syriae parricidiales discordias moritur rex Aegypti Ptolemaeus. Porro Seleucus, Grypi frater, interfectus a matre uidetur, quo anno consul Q. Metellus Baleares deuicit, id est anno* DCXXX. *idq. clare demonstrat epitome lib.* LX. *Spatium autem illud a Seleuci nece ad matrem exstinctam, quod in bello contra Alexandrum, Syriae regem, Grypus, ut paternum, regnum recuperaret, consumpsit, biennio minus fuisse, uerisimile non est. ex quo sequitur, ut an-*

H no

no urbis perierit Euergetes DCXXXII, *aut* DC-XXXIII. *quo posito, quaerendum est, qui post eum usque ad Cleopatram reginam, Auletis filiam, & quot quisque annos in Aegypto regnauerit. Euergetes duos habuit ex legitima uxore filios, Straboni, ut suspicor, ignotos, Ptolemaeum, & Alexandrum, quos in Aegypto matris iudicio regnare uoluit; tertium Apionem ex pellice, cui Cyrenarum regnum testamento reliquit: qui sine filijs, herede relicto populo Romano, decessit. Ptolemaeus, natu maior, inuita matre, quae minorem filium praeferebat, summa populi uoluntate rex Aegypti creatus est. Sed aliquot post annis, multitudine in eum a matre concitata, regno pulsus in Cyprum abijt. rex, frater eius Alexander substituitur: quem postea, odio matris ab eo interfectae, populus in exsiliũ egit, reuocato patre Ptolemaeo. Habemus igitur duos post Euergetẽ Aegypti reges: quorũ historiã satis plane lib.* XXXIX. *Iustinus persequitur. reliqua cõsideratio est, quot annos uterque regnauerit. in quo utemur Eusebio teste. is Ptolemaeũ, quẽ Physconem falso putat, cum sit Physconis filius, regnasse annos* XVII, *Alexandrum eius fratrem* X, *rursus eundem Ptolemaeum* IIX. *qui sunt omnino* XXXV, *ab eo anno, quo perijt Euergetes. ita Ptolemaeum hunc, Euergetis filium, perijsse constabit anno urbis* DCLXIIX; *cum pa-*

ter

ter parierit, ut ostendimus, anno DCXXXIII. *Successit Ptolemaeo Alexander, beneficio Sullae dictatoris: quod ex Appiano lib.* I. *de bel. ci. plane cognoscitur. hic Alexandri filius cum ab Appiano uocetur, patrem eius fuisse crediderim Alexandrum illum, Physconis filium, qui regnauit annos* X. *Sed eum, ob insolentiam,* XIX *regni die populus necauit. id factum constat anno* DCLXXI. *quo anno Sulla dictaturam inuasit. ita uidetur per biennium in Aegypto nemo regnasse, id est ab anno* DCLXIIX, *quo Ptolemaeum Physconis filium obijsse demonstratum est, ad annum* DCLXXI, *quo Sulla dictator Alexandri filium substituit. Post hunc quis regnauerit, explorate nemo tradidit. ego tertium Alexandrum puto, filium eius, aut fratrem, quem a populo interfectum proxime diximus. nec dubito, quin sit is, quem regno eiectum Suetonius in Iulio declarat his uerbis: Tentauit per partem tribunorum, ut sibi Aegyptus prouincia plebiscito daretur, nactus extraordinarij imperij occasionem, quod Alexandrini regem suum, socium, atque amicum a senatu appellatum, expulerant, resq. improbabatur. Hoc Caesar aedilis cum tentauerit; quod perspicue Suetonius declarat: aedilitatem autem Cotta, & Torquato cos. gesserit; de quo quidem Romanae peritus historiae nemo dubitat: facile colligitur, uel ijs-*

dem consulibus, uel anno certe superiore, qui fuit post urbem conditam DCXXCVII, hunc Alexandrum esse pulsum. ita uidebitur regnasse annos XVI, ab eo scilicet anno, quo Sulla, rerum potitus, primo dictaturae anno, Alexandrum illum, cuius facta mentio est, regnare uoluit. Ac, nequis miretur, cur ego hunc Alexandrinorum regem, cuius nomen Suetonius omittit, Alexandrum appellem; recitabo Ciceronis uerba, quibus & Alexandri nomen cognoui, & hoc amplius, periisse eum exsulem post aedilitatem Caesaris, id est post Cottam, & Torquatum consules, herede relicto Aegypti regni, ex quo pulsus erat, populo Romano. Ciceronis uerba sunt haec in agraria I. Dicent decemuiri, id quod & dicitur a multis, & saepe dictum est, post eosdem consules regis Alexandrini testamento regnum illud populi Romani esse factum. Consules, quorum hic nomina omittuntur, sine dubio sunt Cotta, & Torquatus. nam, quae ibi proxima sequuntur uerba, Caesarem describunt, qui de administranda Alexandria, quod iam Suetonio teste probauimus, aedilis apertissime pugnauerat: quod factum esse constat Cotta, et Torquato cos. Quo in loco, cum Alexandriam, Aegytumq. nominauerit, subiungi non placet, Regis Alexandrini. de quo enim, nisi de ipsius Alexandriae rege, sermo est? ac malim, ut libere

dicam,

dicam, & hic; & in agraria I. Regis Alexandri potius, quam Alexandrini. Sequitur enim hic proxime: (ut argumento utar firmiore) Video, qui testamentum factum esse confirmet. auctoritatem senatus exstare hereditatis aditae sentio, tum, quando, Alexandro mortuo, legatos Tyrum misimus, qui ab illo pecuniam depositam nostris recuperarent. Quod si & post Cottae, ac Torquati consulatum, ut Agraria I. demonstrat, Aegypti regnum populo Romano legauit Alexander; & id factum ante se consulem Cicero in eo oratione, quam in Rullum consul habuit, aperte significat: perierit Alexander, necesse est, L. Caesare, C. Figulo cos. qui annus post Cottam, & Torquatum, ante Ciceronem, & Antonium consules interiectus est. Alexandro mortuo, successit is, de quo ibidem Cicero illa dicit: Eum, qui regnum illud teneat hoc tempore, neque genere, neque animo regio esse, inter omnes fere uideo conuenire. Qui quidem uideri potest Auletes non esse: cum dicat Cicero haec: Eum regio genere non esse, inter omnes fere uideo conuenire. contra quam de Aulete scripsit in oratione pro domo: Cuius, inquit, cum patre, auo, maioribus societas populo Romano iuncta est. quod etiam comprobat in ea pro Sextio his uerbis: Rex Ptolemaeus, qui, si non dum erat ipse a senatu socius appellatus, erat tamen frater eius

regis, qui iam erat a ſenatu honorem iſtum conſecutus; erat eodem genere, iiſdemq. maioribus, eadem uetuſtate ſocietatis; denique erat rex, ſi non dum ſocius, at non hoſtis; pacatus, quietus, fretus imperio populi Romani regno paterno, atque auito, regali otio, perfruebatur. Ego tamen, Auletem eum eſſe non dubito. non enim moueor, quod diuerſe de eodem ſit Cicero locutus. oratorium hoc eſt, aliud alio tempore ſentire, ſi cauſſa poſtulet. quod Pedianus in oratione pro Cornelio, cum Cicero non idem, quod in ea de haruſpicum reſponſis, dixiſſet, notauit his uerbis: Oratoriae calliditatis eſt, ut, cum opus ſit, eiſdem rebus ab utraque parte, uel a contrarijs utantur. In agraria oratione Alexandrini regni poſſeſſionem omnibus modis uocari in dubium oportuit, quo maior decemuirorum, quos Rulli lex creabat, de Aegypto diuidenda, aut certe regi uendenda, ſpes oſtenderetur. itaque tum de Alexandri regis teſtamento iniecit: tum, genere eum regio non eſſe, qui eo tempore regnabat, aſtute ſubiunxit. in oratione autem pro domo, ut Clodij leges infamarentur, duorum Ptolemaeorum fratrum, alterius Aegypti, alterius Cypri regis, cuius regnum Clodius ſua lege publicarat, antiqua nobilitas, & hereditaria regnorum poſſeſſio fuit oſtendenda. Adiuuat hanc opinionem, niſi fallor, Plinij locus lib. XXXIII.

cap. 10.

cap. 10. in quo haec sunt: Ptolemaeum Varro tradit, Pompeio res gerente circa Iudaeam, octona millia equitum sua pecunia tolerauisse, mille conuiuas, totidem aureis potorijs mutantem uasa cum ferculis, saginasse. Quem ego Auletem fuisse Ptolemaeum facile crediderim. nam eo beneficio Pompeius eum, pulsum postea ab Aegyptijs, Romae hospitem suum esse uoluit, &, ut restitueretur, enixe operam dedit. quorum alterum ex Dione, alterum e Strabone cognoscitur. quo anno autem Cicero agrarias orationes habuit, eo liberius de Aulete potuit detrahere, quod is non dum socius, et amicus populi Romani appellatus erat: quem honorem quadriennio post, emptũ a Caesare consule sex talentorũ millibus, obtinuit: quod in Suetonio legimus: & Caesar ipse lib. III. de bel. ci. in suo priore consulatu societatẽ cũ Aulete factã demonstrat. Atque haec plane caussa fuit, cur societatem, & amicitiam populi Romani Ptolemaeus tanta mercede sibi parandam putauerit, quod uereretur, ne sibi testamento regis Alexãdri populus Romanus Aegyptum adimeret, qui praesertim non esse regio genere crederetur. quamquam in orationibus pro domo, & Sextio, ubi societas a Romanis cum eius patre, auo, maioribus iuncta nominatur, plane ut filius agnoscitur Aegyptij regis, non Alexandri, qui, herede relicto populo Roma-

no, exſul obijt, ſed Ptolemaei Phyſconis filij, quẽ bis regnaſſe diximus. nam, ſi aliquo ex tribus Alexandris nominatis patre natus eſſet, nomen ei fuiſſet Alexandro potius, quam Ptolemaeo, ut patrem nomine reſerret: cum & duo ſuperiores Alexandri a patre nomen accepiſſent. certe ultimus Alexander, qui regni heredem inſtituit populum Romanum, numquam regno filium priuaſſet, neque fratrem, neque patruum, ideſt filium uel ſecundi, uel primi Alexandri. Hic igitur Auletes eſt, Cleopatrae pater: qui ſucceſſit Alexandro ultimo, ei, cui & Lathuro, ut & Strabo eum uocat, cognomen fuit, uel potius, ut ego arbitror, Lamyro, a facetijs uidelicet. nam Graeci, quem nos dicacem, & facetum, λαμυρὸν *uocant. quae ſi uidetur infirma opinio, muniatur auctoritate Plutarchi, qui dicacitatem quibuſdam regibus cauſſam cognominis attuliſſe, ut Antigono, & Ptolemaeo, quorum hic Lamyrus, ille Doſo dictus eſt, in Coriolani uita ſcripſit. minus mendoſe in Plinio, lib.* VI. *cap.* XXX. *ſed mendoſe tamen legitur, Quibuſdam ante Ptolemaeum Lathyrum, regem Aegypti, ignium fuit uſus ignotus. pro, Lamyrum. Auletem perijſſe Ser. Sulpicio M. Marcello cos. annis* XIII. *poſt obitum tertij Alexandri, quem L. Caeſare, C. Figulo cos. obijſſe oſtẽdimus, indicat M. Coelij ad Ciceronẽ epiſtola, Inuideo.*

Equidem

Equidem in eo quoque mihi uideor Eusebij diligentiam posse requirere, quod inter Philometorem, & Physconem, regem ponit Euergetem, Physconemq. putat Euergetis esse filium: cum, Philemetori statim fratrem eius Physconem successisse, satis ex Strabone, Iustino, epitome Liuiana, et Valerio Max. constet. ex quo patet, Strabonem in eo melius, quam Eusebium, sensisse, quod Euergetem, & Physconem eundem facit. nam Physcon ἀπὸ τῆς φύσκης, id est a uentre obeso, dictus est: ideoq. Romanis legatis, ad eum adeuntibus, ridiculum fuisse, Iustinus prodidit. Euergetes autem, quo nomine beneficentia significatur, non liberi populi iudicio, sed adulantium obsequio, aut eius crudelitatis metu, nominatus. itaque scribit Athenaeus lib. XII. *cum ipse Euergeces dici uellet, cacoergetem, id est maleficum a populo uocatum. fuit enim tyrannorum omnium crudelissimus, quippe qui non modo urbem Alexandriam caedibus exinaniuerit, sed duos etiam ipsius filios necarit, quorum alterum in membra concisum ad matrem inter epulas, die natalis eius, afferri iussit. Nec in Physconis cognomine Athenaeus a Strabone dissentit: cum Euergetem ita lato fuisse uentre ostendit, ut propterea talari ueste, quae corporis deformitatem obtegeret, uteretur. Quid, quod post Ptolemaeum a matre eie*

ctum

ctum non plures, quam duos, Aegypti reges idem Eusebius facit, Dionysium, & Cleopatram? exclusis duobus Alexandris, illo, cui Sulla dictator Aegypti regnum tradidit, quem regnasse XIX *tantum dies iam diximus; & eo, quem in agraria* II. *Cicero nominat. addo illud, qnod is Dionysius, quem ante Cleopatram regem constituit, si Auletes est, eius filius omittitur, qui Magnum Pompeium necari iussit. sin Auletis filius, Auletes ipse praeteritur. Peccat in eo quoque, quod istum Dionysium annos* XXX *regnare uult, nec locum relinquit Alexandro, quem Suetonius, & agrariae orationes exsulem fuisse Cotta, & Torquato cos. demonstrant. Illa uero turpis in supputatione temporum negligentia, quod annos* XXX, *quos regnare Dionysium putat, ab eo anno, qui Sullae dictaturam proximus antecessit, ad Cleopatram enumerat: quos esse* XXXV, *quis iam ignorat? siquidem Cleopatra regnum a Caesare* II *dictatore accepit: qui fuit annus urbis* DCCVI. *cum Sulla dictaturam inierit anno* DCLXXI. *Alius igitur Ptolemaeorum instituendus est ordo; cum neque Strabonis, nec Eusebij sententiae acquiescere possimus; nec inter ipsos quidem conueniat: quo magis ab utroque dissentire nobis licet. Incipiamus a Philometoris fratre Euergete, uel Physcone; quem regnasse in Aegypto septimum, Phi*

lometore

lometore fratre mortuo, inter Strabonem, Athenaeum, Eusebium uideo conuenire. Appianus etiam in Syriaco Ptolemaeum sextum appellat eum, cui successisse Euergetem fratrem non dubie conijciet, qui epitomen Liuianam trium librorum, XLV, XLVII, LII, *diligenter inspexerit.*

VII. *Ptolemaeus Euergetes Physcon, frater Philometoris. epitome Liuiana lib.* XLVII *&* LII. *Iustinus lib.* XXXIIX. *Strabo lib. ultimo, Athenaeus lib.* IV. *&* XII.

IIX. *Ptolemaeus, Physconis maior filius, quo pulso fratrem eius minorem Alexandrum mater substituit. ex Iustini lib.* XXXIX.

IX. *Alexãder, Physconis minor filius. ex eodẽ.*

Ptolemaeus idem, qui antea regnauerat, Physconis filius, ex eodem, & Eusebio: quamquam Eusebius eum non recte Physconem uocat.

X. *Alexander, Alexandri filius, eius, quem Physconis minorem filium fuisse diximus. qui, accepto a dictatore Sulla regno, intra* XIX *dies a populo caesus est. Appianus lib.* I. *bel. ci.*

XI. *Alexander alius, proximi superioris filius, aut fortasse frater, qui periJt, ut ostendimus, L. Caesare, C. Figulo cos.*

quod

quod ex agrarijs orationibus, prima, secunda, cognouimus.

XII. Ptolemaeus Auletes, Pompeij Magni amicus; quem ab Alexandrinis exactum Gabinius, Syriae proconsul, restituit. testis multorum historia.

XIII. Ptolemaeus ultimus, Auletis filius, cuius iussu Pompeius Magnus occisus est. nota historia.

XIV. Cleopatra, qua deuicta Aegyptum in prouinciae formam Augustus redegit.

Appianus autem, cum undecimum Aegypti regem Auletem in Syriaco libro, & in Parthico nominat; regem, opinor, non numerat Alexandrum illum, qui XIX dumtaxat dies regnauit. nam Ptolemaeus, Physconis filius, etsi bis regnauit, unum tamen, quia unus est, inter Aegyptios reges locum obtinet. qua ratione Appiani defenditur opinio. At Pausanias lib. I. octauum Ptolemaeum, qui in Aegypto regnauit, Philometorem uocat, & eum esse putat, quem mater regno expulit, minore filio Alexandro substituto: ut propterea, Philometor sit dictus, quia matri minime carus. in quo uel ipse, uel Strabo falli uidetur. nam, Philometori Euergetem fratrem successisse, & Strabo confirmat. Euergetis uero, qui & Physcon uocatus, filij fuere illi duo, quorum maiorem a matre pulsum

ſum diximus, minore ſubſtituto. quod ſi Philometor ante fratrem Euergetem regnauit: uidetur omnino non octaunm locum, ſed ſextum inter Aegypti reges habere, nec is eſſe, quem odio mater habuit, ſed eius patruus, & fortaſſe Philometoris cognomen accepiſſe non ab odio matris in illum, ſignificatione nomini contraria, ſed ab eius amore erga matrem. aut igitur Philometor fuit Euergetis frater, ſextus Aegypti rex, ut Strabo ſenſit; aut Euergetis filius, octauus Aegypti rex, ut ſcriptum eſt apud Pauſaniam.

De Toga Romanorum.

AD · IACOBVM SVPERANTIVM EQVITEM ET · D · MARCI PROCVRATOREM

NTIQVARVM *rerum scientiam,* IACOBE · SVPERANTI, *plurimum ad omnia adiumenti afferre, quis ignorat? quod Tu optime omnium nosti: qui cum prudentia, quam Tibi summam a Natura ingenitam omnes fatentur, ita Antiquitatis cognitionem coniunxisti, ut, in utra excellas, dijudicari uix possit. Quo fit, ut omnes Te obseruent, eumq. esse iudicent, qui Reip. Venetae maximis in negotijs utilissimam operam nauare possis. Quod cum praeclare in omni Tua uita praestiteris, in dies Te ipsum uincis, qui alios iã uirtute uiceris. Non igitur potui diutius me tenere, quin aliquod meae obseruantiae signum ad Te mitterem. quod si Tibi non ingratum fuisse cognouero, laetabor; sin minus,*

uoluisse me saltem hoc exiguo munere Tibi gratificari, idq. posteris testatum relinquere, tam mihi gratum erit, quam quod gratissimum.

D E *togae forma primũ agemus, de mẽsura, de colore: praeterea quaerẽdum putauimus, utrũ ea Romani tantum, an Itali pariter omnes uterentur; utrum mares, an etiam feminae; utrum uiri, an omnis aetas; utrum uulgo, an soli honestiores; utrum urbani, an milites quoque. sed, ante quam haec aggrediamur, togarũ genera uidentur explicanda: sunt enim multa, uarijs nominibus, sicuti materia, colore, pictura distinguebantur. ac primum agemus de praetexta: deinde trabeam, pictam, purpuream, undulatam, soriculatam, rasam, Phrygianam, papaueratam, Attalicam, Babylonicam, Alexandrinam, ordine persequemur: nam pura communis erat, quae reseruatur in extremum locum.*

P R A E T E X T A *non omnes passim, sed hi tantum utebantur; pueri, puellaeq. ingenuae, illi ad initium anni* XVII, *hae donec nuberent; magistratus omnes, non modo Romae, sed in colonijs etiam, & municipijs; magistri uicorum, & collegiorum; sacerdotes, quorum in numero augures fuere; senatores ludorum Romanorum diebus; postremo, mulieres nonis Caprotinis. Puerorum praetexta cognoscitur ex multis. Filij*

triumphanti-

triumphantium praetextati, leguntur apud Ciceronem in orat. pro Murena. & in Verrem: Neque te tam commouebat, quod cum toga praetexta, quam quod sine bulla uenerat. Et in Antonium or. 2. Tenes ne memoria praetextatum te decoxisse? sumpsisti uirilem, quam statim muliebrem togam reddidisti. Quibus uerbis ostenditur, & uirilem togam sumi solitam deposita praetexta; & meretrices toga usas esse. subiungit enim: Primo uulgare scortum: sed cito Curio interuenit, qui te a meretricio quaestu abduxit, &, tamquam stolam dedisset, in matrimonio stabili & certo locauit. Vt enim togatae meretrices, sic matronae stolatae. & in Laelio: Amores puerorum saepe una cum praetexta toga deponuntur. Plinius etiam lib. IV. cap. 23. perspicue pueros designat, cum ait: Murenis tenuissimum tergus, contra anguillis crassius, eoq. uerberari solitos tradit Verius praetextatos. Omitto Macrobij, Suetonij, aliorum testimonia: sunt enim multa. De puella uero praetextata Cicero in Verrem: Eripies pupillae togam praetextam? Catullus: Mitte brachiolum teres Praetextatae puellae. Prop. lib. IV. Mox ubi iam facibus cessit praetexta maritis, Vinxit & acceptas altera uitta comas. Festus: Nubentibus, depositis praetextis, a multitudine puerorum obscena clamabantur. Legimus & illud

in Institutionibus de Iniurijs: Siue quis matrem familias, aut praetextatum, praetextatamue assectatus fuerit. Nec aliter accipio Varronis illud apud Nonium, ex libro de liberis educãdis: Vt puellae habeant potius in uestitu chlamydas, encombomata, ac arnacidas, quam togas. Opinor enim de togis praetextis, non de togis puris, locutum esse. nam, quis credat, puellas ingenuas puris togis uti solitas, quas fuisse meretricum, & iam significauimus, & infra probabimus? Libertinis autem pueris ac puellis adimo praetextam auctore Pediano, qui ait: Praetexta honestorum, toga uiliorum. Verum Papinij uersus, de Glaucia liberto prolatus, dubitationem omnem tollit: Sola uerecundo deerat praetexta pudori. In quo tamen illud animaduertendum, libertinorum filios, modo iusta matre familias nati essent, ingenuorum in numero positos esse. quod si quis in dubium uocat, legat illud Suctonij in Claudio: Latum clauum, quamuis initio firmasset, non lecturum se senatorem, nisi ciuis Romani abnepotem, etiam libertini filio tribuit, sed sub condicione, si prius ab equite Romano adoptatus esset. ac sic quoque reprehensionem uerens, etiam Appium Caecum censorem, generis sui proauctorem, libertinorum filios in senatum adlegisse docuit, ignarus, temporibus Appij, & dcinceps aliquandiu, libertinos di-

ctos

ctos non ipsos, qui manumitterentur, sed ingenuos ex his procreatos. Aperte docet, ingenuos fuisse natos ex ijs, qui seruijssent. quod etiam posteriores iurisconsulti suos in libros retulerunt. Caussam & originem attributae praetextae libertinorum filijs, Macrobius lib. 1. *Sat. exponit his uerbis. Libertinis nullo iure uti praetextis licebat, ac multo minus peregrinis, quibus nulla esset cum Romanis necessitudo: sed postea libertinorum quoq. filijs praetexta concessa est, ex caussa tali, quam M. Laelius augur refert: qui, bello Punico secundo duumuiros, dicit, ex S. C. propter multa prodigia libros sibyllinos adijsse; &, inspectis his, nunciasse, in Capitolio supplicandum, lectisterniumq. ex collata stipe faciendum, ita ut libertinae quoque, quae longa ueste uterentur, in eam rem pecuniam sub ministrarent. aucta igitur obsecratio, pueris ingenuis, itemq. libertinis pronunciantibus carmen. ex quo concessum, ut libertinorum quoque filij, qui ex iusta dumtaxat matre familias nati fuissent, togam praetextam, & lorum in collo pro bullae decore gestarent. De praetexta magistratuum quis ambigat, qui modo paullo sit humanior? In oratione post reditum in senatu: Consul, cum uos uestem mutandam censuissetis, cunctiq. mutassetis, unguentis oblitus, cum toga praetexta, quam omnes praetores aedilesq.*

tum abiecerant, irrisit squalorem uestrum. Et, in Pisonem: Quid? tu in lictoribus, in toga praetexta esse consulatum putas? quae ornamenta etiam in Sex. Clodio, te consule, esse uoluisti. censores, & tribunos pl. excipio, admonente de censoribus Polybio, Plutarcho de tribunis pl. Polibus enim lib. VI. cum ornamenta mortuorum narrat, & illa ipsa persequitur, quae uiuentes habuerant, consulibus, praetoribusq. togam purpura circumdatam, idest praetextam, censoribus uero non praetextam, & ijs, qui triumphauerant, auro contextam tribuit. Plutarchus, ubi tribunum pl. magistratum esse negat, hoc utitur argumento, quod praetextam non habuerit.

Praetores, aliquẽ capitis condemnaturi, praetextam prius deponebant: quod lib. IX. cap. 12. Valerius docet: opinor, quia tristem sententiam in ueste laetitiam indicante ferri non deceret. Coloniarum quoque & municipiorum magistratibus praetextae ius fuit: quod Liuij testimonio probatur. Purpura, inquit lib. XXXIV. uiri utemur, praetextati in magistratibus, in sacerdotijs: liberi nostri praetextis purpura togis utentur: magistratibus in colonijs, muncipijsque, hic Romae infimo genere magistris uicorum togae praetextae habendae ius permittemus, nec id ut uiui solum habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur: feminis dumtaxat

usu

usu purpurae interdicemus? Exstat illud Ciceronis in Pisonem, qui Capuae duumuir fuerat: Capuae te praetextatum nemo adspexit, qui non gemeret desiderio mei. Magistri uicorum, & collegiorum, aeque praetextati reperiuntur, illi apud Liuium loco proxime recitato, hi apud Pedianum. nam, cum illud in Pisonem interpretaretur: Sex. Clodium, qui numquam antea praetextatus fuisset, ludos facere, & praetextatum uolitare passus es: haec subiunxit: L. Caecilio, Q. Marcio cos. S. C. collegia sublata sunt, quae aduersus remp. uidebantur esse. Solebant autem magistri collegiorum ludos facere, sicut magistri uicorum. faciebant compitalicios praetextati. qui ludi, sublatis collegijs, discussi sunt. post nouem deinde annos, quam sublata erant, P. Clodius tribunus pl. lege lata restituit collegia. inuidiam ergo, & crimen restitutorum confert in Pisonem, quod, cum consul esset, passus sit, antequam lex ferretur, facere praetextatum ludos Sex. Clodium. Sacerdotum praetextam adducta paullo ante Liuij uerba demostrant. in quo quaerendum uidetur, cum sacerdotum plura genera fuerint, omnes ne pariter, an aliqui tantum praetextam habuerint. nostri autem instituti est, quod ueterum testimonijs confirmare non licet, in incerto relinquere, omissa coniectura, nisi si eiusmodi sit, ut magnam habeat

ſpeciem ueritatis. Praetextatorum omnium ſacerdotum exemplum illud exſtat apud Capitolinum in uita Galieni: Cum picta toga, & tunica palmata, inter patres, omnibus ſacerdotibus praetextatis, Capitolium petijt. Pontificis max. apud Lampridium praetexta cognoſcitur in uita Seueri. Accepit, inquit, praetextam, etiam cum ſacra faceret, ſed loco pontificis. max. non imperatoris. De auguribus non uideor poſſe dubitare, cum dicat Cicero ep. 9. lib. 2. ad Atticum, Vatinij ſtrumam Sacerdotij βιδάφῳ *ueſtiant. quod ſatis aperte cognoſcitur ex ep. 4. lib.* XV. *agebatur enim de Vatinio in auguris locum Q. Metelli Celeris mortui ſubrogando. Dibaphus autem non modo purpura fuit, ſed purpura bis tincta. Et in oratione pro Sextio, Lentuli Spintheris filium augurem creatum ſignificans, Cui ſuperior, inquit, annus idem & uirilem patris, & praetextam populi iudicio dedit. Inter ſacerdotes & decemuiri fuere: de quibus Liuius lib.* XXVII. *Virginum ordinem ſequebantur decemuiri, coronati laurea, praetextaque. Senatorum ſequitur praetexta: quam probare non facillimum puto. unus enim, niſi fallor, locus eſt, in 2. Phil. quem cum legerem, adductus ſum in hanc opinionem, ſic tamen, ut affirmare non audeam. Neſcis, inquit, heri quartum in circo diem ludorum Romanorum*

fuiſſe?

fuisse? te autem ipsum ad populum tulisse, ut quinctus praeterea dies Caesari tribueretur? cur non sumus praetextati? cur honorem Caesaris, tua lege datum, deseri patimur? Cum dixit, Cur non sumus praetextati? dixisse arbitror de toto senatu: si quidem in senatu loquebatur. id autem significauit: Cur quinctum ludorum Romanorum diem, attributum Caesari tua lege, praetextati non celebramus, ita ut reliquos quatuor? Quod si ita est: considerandum, an reliquis quoque publicis ludis ordini senatorio praetextam habere licuerit. fortasse enim proprium hoc fuit ludorum dumtaxat Romanorum. nam, si commune ludorum omnium fuisset; Pompeio Magno, ex Mithridatico bello reuertenti, honoris caussa tributum non esset, ut ei scenicis ludis praetexta uti liceret. Extremum posuimus, praetextatas fuisse mulieres nonis Caprotinis. hoc si ostenderimus, omnes erunt promissi nostri partes absolutae. quo igitur potissimum teste utemur? uno, qui instar omnium esse potest, M. Varrone. is lib. V. sic: Nonae Caprotinae, quod eo die in Latio Iunoni Caprotinae mulieres sacrificant, & sub caprifico faciunt, & e caprifico adhibent uirgam. ob hoc toga praetexta data eis. Praetextam ne quis putet purpuream totam fuisse. purpureum enim, praeter limbum, extremam uestem ambientem, nihil

habuit:

habuit: unde praetextae nomen. eo autem limbo quia comunis toga caruit, ideo pura est appellata. quod si praetexta tota purpurea fuisset: non dixisset Liuius lib. XXXIV. *Liberi nostri praetextis purpura togis utentur: nec Polybius, ut supra demonstratum est, consularem praetextam a purpureo censorum amictu diuersam fecisset. Iam Macrobius lib.* I. *Sat. Putant, ait, Priscum Tarquinium instituisse, ut patricij bulla aurea, cum toga, cui purpura praetexitur, uterentur. Graeci quoque omnes* περιπόρφυρον *appellantes, limbum solum, non totam uestem purpurei coloris fuisse, satis ostendunt. Iam praetexta pulla a Festo nominata, praetextam esse posse, nec tamen purpuream, demonstrat. Hic mihi tamen illud obijcitur, quod ait Plinius lib.* XXXIII. *cap.* 9. *Cyprio aeri si addatur plumbũ, colos purpurae fit in statuarum praetextis. Verum, cur de tota ueste intelligatur, non uideo. potuit enim artifex, cum ex aere statuã faceret, separatim in limbo praetextarum purpuram imitari. Occurrit Ciceronis quoque locus. nam in Sextiana, inuehens in Pisonẽ cõsulem, idest praetextatũ, Vestitus, inquit, aspere, nostra hac purpura plebeia, ac paene fusca. Consularem uestem, idest togam praetextã, uidetur dicere, purpureã fuisse: uerum nõ togã, sed tunicã lati claui significat, quae purpurea fuit. propterea subiungit, Nostra:*

stra:

ſtra: quia ſenator ipſe erat, & latum clauũ habebat. non enim, Noſtra, referri poteſt ad togã praetextam: cũ Cicero praetextatus tũ non eſſet. Nã, ſi quis, cum legerit uerſum Statij Silu. lib. v.

Nec ſaltem teneris oſtrum puerile lacertis
Exſuit:

oſtrum dicat pro tota purpurea praetexta uſurpatum: reſpondebitur, togam quidem puerilem, id eſt praetextam indicari, cuius in limbo oſtrum, ideſt purpura cernebatur: non tamen hoc dici, totam praetextã purpuream fuiſſe.

TOGA *pura, uirilis, libera, recta, eadem erat. Pura uocabatur, quia nulla diuerſi coloris faſcia praetexeretur. Dabatur in exitu anni* XVI, *ſicuti data eſt M. Ciceroni filio: qui cum natus eſſet Cotta, & Torquato cos. quod ep.* I. *ad Atticum oſtendit, puram togam accepit Lentulo, Marcello cos. ut ep. 6. lib.* IX. *ad eundẽ. mos tamen ille imperatorum aetate manſiſſe nõ uidetur. nam Caligula togam puram anno* XIX, *M. Aurelius* XV *accepit, auctoribus Suetonio, & Capitolino. Ea ueſtis initium uirilis aetatis indicabat: propterea uirilis etiam dicebatur. Qui uero eam ſumebant, tirones appellabantur. Plinius lib.* IIX. *cap. 48. Tanaquil prima texuit rectam tunicam, qua ſimul cum toga pura tirones induuntur, nouaeq. nuptae. Suetonius de Caio: Vno atque eodem die togam ſumpſit,*

barbamq. posuit, sine ullo honore, qualis conti gerat tirocinio fratrum eius. In quo illud animaduertendum, togam simpliciter dixisse Suetonium pro toga pura: quamquam praetexta, quae a pueris puram sumpturis deponebatur, ipsa quoque toga esset, uerum addito limbo purpureo. Sic Appianus lib. IV. Atilius, praetexta deposita, togam sumpturus. Licuisse tamen pueris non exspectato aetatis anno XVI, per unum tantum diem Baccho dicatum toga pura uti, ostendit Ouidius Fast. lib. 3. his uerbis:

Restat, ut inueniam, quare toga libera detur
Luce geri pueris, candide Bacche, tua.

Liberã uocat, quia pueris toga pura initium quodã libertatis erat, cum antea custodirentur a paedagogis. Recte nomen ex Festo cognouimus, cuius haec sunt uerba: Recte appellantur uestimenta uirilia, quae patres liberis suis conficienda curant ominis caussa, ita appellata, quod a stantibus, & in altitudinem texuntur. Et alio loco: Regillis, tunicis albis, & reticulis luteis, utrisq. rectis, textis sursum uersum a stãtibus, pridie nuptiarum diem uirgines indutae cubitum ibant, ominis caussa: ut etiam in togis uirilibus dandis obseruari solet. Plinius etiam, cuius uerba paullo ante recitauimus, tunica, & toga, utraque recta, tirones indui solitos declarat. Locus in quo sumebatur, Capitolini Iouis, ut opinor,

templum

templum fuit: aut certe, poſt eam domi ſumptam, ſtatim in Capitolium ad Iouis aedem ibatur: quod Valerius Max. lib. V. cap. 4. declarat his uerbis: Hanc pietatem aemulatus M. Cotta, eo ipſo die, quo togam ſumpſit uirilem, protinus ut e Capitolio deſcendit, Cn. Carbonem, a quo pater eius damnatus fuerat, poſtulauit.

TRABEA, *inter togarum genera uidetur eſſe referenda. nam Dionyſius lib. II. qui de Salijs loquitur,* Χιτῶνας, *ait,* ποικίλους, χαλκέαις μίτραις κατεζωσμένοι, καὶ τηβέννας ἐμπεπορπημένοι περιπορφύρους, φοινικοπαρύφους ἃς καλοῦσι τραβέας. *Latine ſic: Tunicas pictas aereis zonis cincti, togasq. fibulis adſtrictas induti, purpura praetextas, puniceo colore alternis intertexto: quas uocant trabeas. Haec eſt trabeae deſcriptio. quam cum appellauerit* τήβεννον; *togam eſſe plane liquet. nam idem lib. III. quam Romani togam, Graecos appellare* τήβεννον *aperte demonſtrat. Deſcripſit igitur ſacerdotalem trabeam: quam & Suetonius e purpura & cocco ait fuiſſe. fuere enim duo praeterea trabearum genera, unum deorum, e ſola purpura, alterum regum, e purpura quidem, ſed non ſine albo: ut a Seruio didicimus, Suetonij uerba ex libro de genere ueſtium recitante.*

TOGA PICTA, *ueſtis Etruſca fuit, purpurei coloris, auro diſtincta, a triumphan-*

tibus

tibus geri ſolita. eam, ut ait Florus, ſubactis duodecim Tuſciae populis, Tarquinius Priſcus Romam tranſtulit. Inde, inquit, faſces, trabeae, curules, anuli, phalerae, paludamenta, praetexta: inde quod aureo curru quattuor equis triumphatur, togae pictae, tunicaeq. palmatae, omnia denique decora, & inſignia, quibus imperij dignitas eminet, ſumpta ſunt. At Macrobius lib. Sat. I. non hoc Priſco tribuit, ſed Tullo Hoſtilio. Dionyſius, non dubiae ſcriptor fidei, conſentit in Priſco. Plinius de Tullo potius uidetur credere. hunc enim, ſuperatis Etruſcis, praetexta, & latiore clauo primum e regibus uſum eſſe demonſtrat. quod ſi uerum eſt; ueniſſe in urbem eodem tempore cum praetexta, & lato clauo togam pictam poſſit aliquis exiſtimare. Propertius lib. IV. togam pictam Romulo tribuit: ſed, ut poeta, rationem hiſtoriae non habuit. apud eum ſic alloquitur Tarpeia uirgo Tatium Sabinorum regem:

Te toga picta decet, nõ quẽ ſine matris honore
Nutrit inhumanae dura papilla lupae.

Purpureã fuiſſe Dionyſius oſtendit, quia περιβόλαιον πορφυροῦν ποικίλον *uocat. Picta uocabatur, quod in ea uariae figurae ita fingerentur, ut ea ſpecies ad picturae ſimilitudinem accederet. Figurae autem illae, ut opinio mea fert, auro, non ſerico, fiebant. quid enim, niſi*

pictam

pictam togam, illa Plinij uerba lib. IX. cap. 36. significant? Purpura in triumphali miscetur auro. Quid Polybius lib. VI. cum eos, qui funus comitabantur, si triumphalis mortuus esset, uestem purpuream ait gestasse auro contextam, qualem scilicet is, qui efferebatur, in triumpho gestauerat? Adde Plutarchum, qui de Paullo Aemilio sic inquit: Ἀλουργίδα χρυσόπαστον ἀμπεχόμενος: *idest purpuream uestem, intextā auro, indutus. Quod planissime Liuius lib. XLV. Paullus, auro purpuraq. fulgens. Fortasse etiā huc spectat illud Ciceronis in Oratore: Quos numeros cū quibus, tamquam purpuram, misceri oporteat, nunc dicendum est. Veterum testimonijs accedit ratio. quid enim cum purpura misceri, praeter aurum, decuit? in ea praesertim ueste, quam ferret is, qui triumphans, Iouis habitu, aureo curru quadrijugo, per urbem, pompa praeeunte ueheretur: quo nihil augustius cogitari potuit. Quaerebam, texerentur auro, an insuerentur togae pictae. laborem quaerendi Plinius ademit. Apud Homerum, inquit, pictas uestes inueni: unde triumphales natae. acu facere id Phryges inuenerunt. Nisi si quis, primis temporibus acu insutum, postea intextum esse aurum dixerit. Ostendimus, togam pictam ex Etruria translatam, auro uariatam, a triumphantibus geri solitam. hoc enim postremum si quis*

in dubio ponet, ratus ea, quae diximus, non satis ad probandum ualere: testem Liuium adhibebo: cuius haec sunt lib. XXX. *Scipio Massanissam, regem appellatum, aurea corona, aurea patera, sella curuli eburnea, scipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat. addit uerbis honorem: neque magnificentius quidquam triumpho apud Romanos, neq. triumphantibus ampliorem ornatum esse. Et Ouidius Fast. lib.* VI.

Vidimus ornatos aerata per atria picta
Veste triumphales succubuisse senes.

Quaeramus igitur, soli ne triumphantes, an etiã priuati pictam togam habuerint. Duos historiae memorant, quorum uirtuti tributum est, ut picta toga, quamquam priuati, uterentur; Paullum Aemilium, qui de ultimo Macedoniae rege Perseo triumphauit; & Pompeium Magnum, Sertorio deuicto. Paulli honorem omissum a Plutarcho, (nam Liuius mutilus est) qui totam eius uitam litteris mandandam suscepit, equidem ualde miror: auctorem tamen non contemno, eum, qui scripsit librum de uiris illustribus. Pompeij notitia certior: de quo Velleius lib. II. *T. Ampius, & T. Labienus, tribuni pl. legem tulerunt, ut Pompeius ludis circensibus corona aurea, & omni cultu triumphantium uterentur. Et Dio lib.* XXXVII. *concessum ait Pompeio,* ἐπινίκιον ἐνδύειν ἐν τοῖς τῶν ἵππων ἀγῶσι: *idest,*

uestem

ueſtem triumphalem induere in equeſtribus certaminibus. Cicero autem ep. 16. lib. 1. ad Att. Pompeius togulam illam pictam ſilentio tuetur ſuam. Propriam poſtea ſuam habuit priuatus Gordianus: cum eam de Capitolio, uel de Palatio imperator accipere ſolitus eſſet: quod a Capitolino didicimus. Putabat Verrius, ut ex Feſti liquet epitome, pictam togam purpurea poſteriorem fuiſſe, & purpurea pura eos, qui triumpharent, primum eſſe uſos, deinde picta. mihi fidem non facit: utitur enim argumento parum firmo. Picta, inquit, toga quae nunc dicitur, purpurea ante uocitata eſt, eaq. erat ſine pictura. eius rei argumento eſt pictura in aede Vertumni, & Conſi: quarum in altera M. Fuluius Flaccus, in altera L. Papirius Curſor triumphantes ita picti ſunt. Haec Verrius. mihi alia mens eſt. qui enim poſſum credere, Flacci & Curſoris aetate triumphalem habitum non fuiſſe togam pictam, cum in ea multo ante, ſi Plinio, Floro, Macrobio credimus, Romanos reges triumphaſſe uideam? Accedit illud, quod M. Flaccus belli Punici anno primo triumphauit: at pictam togam aliquot ante annis a triumphantibus conſulibus geſtari ſolitam, indicat Liuius lib. x. cum ait: Quos uos tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali, laureaq. honoratis. Videbat eam picturam, dicet aliquis, Verrius, cum illa

B ſcriberet.

scriberet. Non abnuo: sed morem communem si quis ex una re probat, imperite facit. fortasse enim, & Cursor & Flaccus, uiri graues, aurum contemnentes, puram purpuram adamarunt. fortasse etiam, cum in picta triumphassent, pictor tamen illo rudiore saeculo, qui purpuram auro intextā penicillo nesciret exprimere, aurū omisit.

TOGAM *palmatam pauci, tunicam multi dinominarunt. eam opinor a pictis palmis esse dictam. Martialis lib.* VII. *ad loricam Domitiani:*

I comes, & magnos illaesa merere triumphos,
Palmataeq. ducem, sed cito, redde togae.

At, nequis eum putet, cum, Tunicae, seruata metri ratione dicere non posset, pro tunica togae uocabulum usurpasse: quia toga picta, tunica palmata triumphantes uterentur: Suetonius, Crassi, Claudium triumphantem secuti, palmatam uestem appellat: nec dubitandum, quin eam praetextae, quam proxime nominauerat, opposuerit. nam, cum dixisset, Secuti & triumphalia ornamenta eodem bello adepti, sed ceteri pedibus & in praetexta: subiunxit, quasi contraria referens: Crassus equo phalerato, & in ueste palmata. est enim uerisimilius, togae togam, idest praetextae palmatam, quam togae tunicam, oppositam esse. Nec opinor de tunica, sed de toga locutum Valerium lib. IX. *cap.* I. *Quid sibi uoluit, inquit, Metellus Pius, cum*

palmata ueste conuiuia celebrabat? Ausonius quoque, ubi gratias agit pro consulatu Gratiano Imperatori, palmatam uestem in pace consulis, in uictoria dicit esse triumphantium: nec distinguit eam a trabea, uel a picta ueste. Dimicaturus, inquit, palmatae uestis meae ornamenta disponis. parum est, si qualis ad me trabea mittatur, interroges: te coram promi iubes. haec est picta, ut dicitur, uestis non magis auro suo, quam tuis uerbis.

TOGA *purpurea differebat a picta & a praetexta: a picta, quia pura erat; quod iam ostendimus: a praetexta, quia praetexta erat alba, cum limbo purpureo circumducto; purpurea uero limbum non habebat. & Liuius lib.* XXXI. *separatim eas nominat. Dona, inquit, ampla data, quae ferrent regi, uasa aurea, argenteaq. togaq. purpurea, & palmata tunica cum eburneo scipione, & toga praetexta. De hac locutum in Cluetiana Ciceronem crediderim, cum de Quinctio trib. pl. ait: Facite, ut non solum mores eius, & arrogantiam, sed etiam uultum, atq. amictum, atque illam usque ad talos demissam purpuram recordemini. Non enim praetextam significare potuit: quam tribuni pl. non habebant: ex quo arguit Plutarchus tribunatum non fuisse magistratum.*

TOGARVM *alia genera. undulatam, sori-*

culatā, Phrygianā, Scutulatā, raſam, nominātPli nius, Martialis, Iuuenalis, deductis nominibus a uario genere picturae: quamquam raſa nihil ad picturā: ſicuti nec pexa: de qua Martialis lib. II.

Emi ſeu puerum, togamue pexam.

Et ibidem:

Pexatus pulchre rides mea Zoile trita.

NVNC aggrediamur illa, quae propoſuimus: ac primum de togae forma. Semicircularem dixit eſſe Dionyſius Halic. Idem oſtendit Quinctilianus: ait enim lib. XI. Rotundam eſſe togam, & apte caeſam uelim.

Togas a ſummo ad imum integras, nulla ſciſſura, nullis manicis fuiſſe, multis argumentis adducor ut credam. Primum, ſi apertae ſint, patere pectus, indecorum uidetur. nam tunicae priſcis temporibus non fuere: quod Pediano, & Gellio teſtibus probare poſſum. Pedianus haec in commentario orationis pro Scauro: Cato praetor iudicium, quia aeſtate agebatur, ſine tunica exercuit, campeſtri ſub toga cinctus: in forum quoque ſic deſcenderat, iuſq. dicebat: idq. repererat ex uetere conſuetudine, ſecundum quam & Romuli ſtatuae in Capitolio, & in Roſtris Camilli fuerunt, togatae ſine tunicis. Quod Plutarchus etiam notauit his uerbis: Αἱρεθεὶς ὁ Κάτων ϛρατηγὸς ἀνυπόδητος, καὶ ἀχίτων πολλάκις ἐπὶ τὸ βῆμα προσερχόμενος. Verum, quod omiſit

Plutar-

Plutarchus, de uetere consuetudine Pedianus addidit. Gellius aperte lib. VII. cap. 12. *Viri Romani primo quidem sine tunicis, toga sola amicti fuerunt: postea substrictas, & breues tunicas, citra humerum disinentes, habebant. Subiungit idem: Ennius quoque tunicatam non sine probro iuuentutem Carthaginiensium uocauit. Quibus uerbis inusitatas fuisse tunicas Ennij aetate, idest inter secundum, & tertium Punicum bellum, satis constat. coepere tamen paullo post, sed breues, & citra humerum desinentes. itaque Africanus minor P. Sulpicio Gallo, homini delicato, probro dedit, non quod tunica uteretur, sed quod tunica manus totas operiente. Hoc etiam licet ex Liuio conijcere. nam lib.* III. *Cincinnatum, ait, cum ei senatus dictaturam aranti, aut fodienti, detulisset, togam e tugurio, ne nudus, & respersus puluere mandata senatus audiret, proferri iussisse; eaq. simul absterso puluere, ac sudore uelatum processisse. Tunicae mentionem nullam facit: qua puluerem, & sudorem abstergi decuit, potius quam toga. ut mirari non satis possim, cur scripserit Plutarchus in Coriolano, eos, qui magistratum petebant, descendere solitos in forum togatos sine tunicis, uel ut supplicarent humilius, uel ut uulnerum cicatrices, quae pro rep. pugnantes acceperant, populo patefacerent. nam multis post*

Coriolanum annis ignotam fuiſſe tunicam, & tunicatos probri cauſſa dictos ab Ennio Carthaginienſes, iam oſtendimus. Quinctilianus etiam lib. XI. cum de oratoris amictu praecepta dat, apertam togam agnoſcere non uidetur. Hodieq. aliquot in locis togatae extant ſtatuae, noſtrã opinionem comprobantes: ut apud aedes uiri omni laude cumulati, Aſcanij Caſarelli, item in hortis Caeſianis, & alibi.

De manicis cur ambigam? nam, ſi tamquam laſciuae reprehendebantur in tunica, quanto magis in toga? Praeterea, ſi manicas togae habuiſſent; non manum ſubter togam Decius ille, qui ſe Latino bello pro patria deuouit, ad mentum exemiſſet, ut ait Liuius lib. IIX. Pontifex, inquit, eum togam praetextam ſumere iuſſit, & uelato capite, manu ſubter togam ad mentum exerta, ſuper telum ſubiectum pedibus ſtantem ſic dicere. Non igitur per manicas brachium emittebatur, ſed, reiecta in humerum ima toga, expediebatur. Quo ſpectat illud Quinctiliani lib. VI. Afer uenuſte Manlium Suram, multum in agendo diſcurſantem, ſalientem, manus iactantem, togam deijcientem, & reponentem, non agere dixit, ſed ſatagere. Per annum tamen, ſumpta uirili toga, modeſtiae cauſſa toga in humerum nõ reijciebatur. qua de re ſic in oratione pro Coelio: Nobis quidem olim an-

nus

nus erat unus ad cohibendum brachium toga constitutus.

Cingeretur, nec ne, (nam & hoc ad eius formam pertinet) considerandum. Cingi solitam ostendit Macrobius lib. II. Sat. his uerbis. Post uictoriam Caesaris interrogatus Cicero, cur in electione partis errasset, respondit: Prae cinctura me fefellit: iocatus in Caesarem, qui ita toga praecingebatur, ut, trahendo laciniam, uelut mollis incederet: adeo ut Sulla, tamquam prouidus, dixerit Pompeio: Caue tibi illum puerum, male praecinctum.

Valet apud me plurimum, sicuti debet, auctoritas Macrobij: sed locum uacare mendo non arbitror. quod enim togae Macrobius, id tunicae grauis auctor Suetonius tribuit. Cultu, inquit, notabilem ferunt. usum enim lato clauo ad manus fimbriato, nec ut umquam aliter, quam ut super eum cingeretur, & quidem fluxiore cinctura: unde emanasse Sullae dictum, optimates saepius admonentis, ut male praecinctum puerum cauerent. Cum igitur inter eos controuersia sit; ego, si litem dirimere mei sit arbitrij, secundum Suetonium iudicare malim; tum quod Romanae historiae diligentissimus, qui etiam de genere uestium, auctore Seriuo librum scripsit; tum etiam, quod maior mutatio fiat, si pro lato clauo, reponas, Toga, quam si pro, To

 gae,

gae, Tunicae. Ac mihi quidem, rem ipſam ante oculos proponenti, maiorem habere dignitatem diſcincta toga uidetur, quam cincta. Praeterea, cum Quinctilianus oratori praecipiat, ut acturus cauſſam, utrique humero togam imponat, id qui fieri poſſit, ſi cingatur, non uideo. Mouerent me Valerij Max. uerba: ſcripſit enim haec lib. III. c. I. Aemilius Lepidus puer etiam tum, progreſſus in aciem, hoſtem interemit, ciuem ſeruauit. cuius tam memorabilis operis index eſt in Capilolio ſtatua bullata, & incincta praetexta, S. C. poſita: Haec, inquam, me mouerent, niſi ſubſidium ab hiſtoria peterem. praetexta enim illa cincta militarem morem, non urbanum, declarat. mos enim fuit apud antiquos Romanos, ut incinctis togis pugnarent. de quo ſic Plutarchus in Coriolano. Ην δὲ τότε τοῖς Ρωμαίοις ἔθος εἰς τάξιν καθισαμένοις, καὶ μέλλουσι ἔτι θυρεοὺς ἀναλαμβάνειν, καὶ περιζώννυσαι τὴν τήβενον, ἅμα καὶ διαθήκας ἀγφάρους γίνεσθαι. *quod enim Romani togam, Graeci* τήβενον *uocant. itaque Dionyſius lib. III.* Τοιαῦτα, *inquit,* τῶν ἀμφιασμάτων Ρωμαῖοι μὲν τόγας, ἕλλωνες καὶ τήβεννον καλοῦσιν. *Sinum togae nominat Suetonius in Iulio. Vt animaduertit, inquit, undique ſe ſtrictis pugionibus peti, toga caput obuoluit, ſimul ſiniſtra manu ſinum ad ima crura deduxit, quo honeſtius caderet, etiam inferiore corporis parte uelata.*

Et

Et Tibullus lib. 1.

Tunc procul absitis, quisquis colit arte capillos,
Efluit effuso cui toga laxa sinu.

Sed hic sinus extrema pars togae fuit. alij uero sinus illi, qui apud Quinctilianum, Tertullianum, Appuleium, Statium, & alios legũtur: qui Caesaris, & Ciceronis aetate non fuere. ait enim Quinctilianus: Veteribus nulli sinus, posterioribus perquam breues. Veteres autem cum dicit, Ciceronis aetatem significat: ut ibidem, qui attente legerit, animaduertet. quo ductus argumento, si quae nunc togatae statuae sine sinibus cernuntur (sunt autem Romae aliquot, quas inspeximus) eas ante Imperatorum tempora factas esse crediderim. atque hi quidem posteriorum temporum sinus non attexebantur, ut existimo, sed assuebantur, uel appendebantur in toga: quorum alter superior a dextro latere ad sinistrum humerum tamquam balteus oblique ducebatur; alter inferior ab umbilico demittebatur, sic ne infra imã togam deflueret: ab oratore autem in dextrum humerum reijciebatur quẽadmodum ille superior in sinistrum: quod Quinctiliani uerba declarant.

TOGAE *mensura non eadem omnibus, sed, ut inquit uetus Horatij interpres Porphyrio, pro opibus uaria fuit. quibus enim domestica res angustior, ijs togae paruae; quibus ampla, maiores.*

iores. hinc illud Horatij epist. 19. lib. 1.

Arta decet comitem sanum toga. Et. ep. 20.
Exiguaeq. togae simulet textore Catonem.
Iusta uero togae mensura sex ulnarum fuit.
Horatius Epod. 4.

Viles ne, sacram metiente te uiam
Cum bis ter ulnarum toga. Quo loco subiũgit Porphyrio: Hanc esse iustam togae mensuram, intelligendum. Nec discrepant Quinctiliani uerba. Pars, inquit, togae prior medijs cruribus terminatur, posterior eadem proportione. Longiores tamen stante rep. togas fuisse uideo, ad calceos uidelicet. de quo sic Quinctilianus: Togam ueteres ad calceos usque demittebant, ut Graeci pallium. idq. ut fiat, qui de gestu scripserunt, Plotius, Nigidiusq. praecipiunt. quo magis miror Plinij Secundi, docti hominis, & in hoc utique libro paene etiam nimium curiosi, persuasionem, qui solitum id facere Ciceronem uelandarum uaricum gratia tradit: cum hoc amictus genus, in statuis eorum quoque, qui post Ciceronem fuerunt, appareat. Togae componendae quae cura fuerit, quod artificium, ut rugae, tiliae, tabulata, umbones fingerentur, indicat in lib. de pallio Terrull.

COLOR togae qui fuerit, nemo diserte narrauit: sed albũm Isidori Hispalensis uerba uidentur indicare. Fit, inquit, toga addito quo-

dam

dam cretae genere candidior. *Quaſi hoc dicat:* communis togae color, ſi quoddam cretae genus addas, ad candorem deducitur. eſt enim in colore candido ſplendor quidam, qui non eſt in albo. itaque candidam niuem, qui proprie loquuntur, appellant, albam non item: contra album pallorem, non candidum. Genus autem illud cretae, cuius nomen omittit, opinor illud fuiſſe, quod inter Cimoliae genera Saxum Plinius appellat his uerbis: Candidis ueſtibus Saxum utilius a ſulphure, inimicum coloribus. Argumentum ex oratione in Vatiniū pro alba toga certius elicitur, reprehēdēte Cicerone, quod in publico epulo Q. Arrij accubuerit Vatinius cum toga pulla: cum tot hominum millia, & ipſe dominus epuli Arrius, albati accumberent. Cum igitur ad epulum, in funere dari ſolitum, non propinqui, aut amici nominati inuitarentur, ſed populus uniuerſus; in quo propemodum innumerabiles erant ſic a re domeſtica imparati, ut ueſtitum epuli gratia mutare non poſſent: ueriſimile non uidetur, albam togam eos pro tempore ſumpſiſſe, ut mox, epulo finito, aliam induerent. Pertinet ad hanc opinionem locus Martialis: ex quo liquet, populum uniuerſum alba ueſte indutum ſpectaculis intereſſe. uerſus hi ſunt lib. IV.

Spectabat modo ſolus inter omnes,
Nigris munus Horatius lacernis,

Cum

Cum plebs, & minor ordo, maximusq.
Sancto cum duce candidus sederet.

Et illud eiusdem lib. IIX. ad togam sibi a Parthenio uate donatam:

Lilia tu uincis, nec adhuc dilapsa ligustra,
Et Tiburtino monte quod albet ebur.

Et lib. IX. de eadem toga usu trita:

Nunc anus, et tumulo uix accipienda tribuli,
Quam possis niueam dicere iure suo.

Iocatur enim & in colorem, quo laudari toga olim poterat, & in uetustatem, quod ita consumpta detritaq. iam esset, ut niuea potius, quam lanea, iure dici posset. Nec Gellij testimonium contemno. is lib. III. cap. 4. Legimus, inquit, P. Scipioni, Paulli F. postquam de Poenis triumphauerat, censorq. fuerat, diem dictam esse ad populum a Claudio Asello trib. pl. cui equum in censura ademerat; eumq. cum esset reus, neque barbam desisse radi, neque non candida ueste uti, neque fuisse cultu solito reorum. Candida ueste, pro alba toga, dixit: ut Martialis, Candidus sederet, pro albatus sederet. non enim tunc magistratum Scipio petebat, ut uere candidatus esse deberet. Vtor etiam ea ratione, quod, si albo colore togae non fuissent, certe pullo potius, quam aut rubeo, aut uiolaceo, aut flauo, aut alio quolibet, fuissent. at pullus color in maerore tantum a uiris sumebatur:

tur:

tur: quemadmodum albus a mulieribus: quod Graeci ſcriptores duo, Plutarchus in Problematibus, Herodianus lib. IV. demonſtrant. propterea turbam pullatam, ut apud Suetonium legimus, cum uidiſſet Augustus, colore offenſus inuſitato, indignabundus, & clamitans, En, ait, Romanos, rerum dominos, gentemq. togatam. Non igitur tantum eo nomine accuſabat illā turbam Auguſtus, quod pullata, ſed etiam, quod ſine toga eſſet. ex quo liquet, pullam togam non fuiſſe. Quaenam igitur, dicet aliquis, pullatorum ueſtis erat, ſi toga non erat? Lacerna. Subiunxit enim idem Suetonius: Negotium aedilibus dedit, ne quem poſthac paterentur in foro, circo ue, niſi, poſitis lacernis, togatum, conſiſtere. Et infra, cum dixit: Sanxit, ne quis pullatorum media cauea ſederet: ſortis extremae homines colore ueſtis ab honeſtioribus, ideſt a togatis, diſtinxit. Idem color apud Prudentium, in libro contra Symmachum, non dubie perſpicitur, in illis uerſibus:

Exſultare patres uideas, pulcherrima mundi
Lumina, conciliumq. ſenum geſtire Catonum,
Candidiore toga niueum pietatis amictum
Sumere.

Et apud Iuuenalem Sat. x.

Niueos ad frena Quirites.

Sed nihil apertius Papinij teſtimonio. is. lib. v.

Silua-

Siluarum ita ſcriptum reliquit:

Nec ſaltem teneris oſtrum puerile lacertis,
Exſuit, albentiq. humeros induxit amictu.

Accedit Tertullianus: Si famulum tuum, ait in libro de reſurrectione carnis, libertate mutaueris, & ueſtis albae nitore, & anuli aurei honore, & patroni nomine, ac tribu, menſaq. honoratur. Omitto enim quaſi obſcurum argumentum, quod in Domitiano ſcripſit Suetonius: Generum fratris indigne ferens albatos & ipſum miniſtros habere, proclamauit, ουκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· quamquã licet coniĳcere, quicumque principibus ſeruirent, eos albam ueſtem, id eſt togam, praecipuo iure conceſſam ferre potuiſſe. quod cum Titi gener ſuis & ipſe miniſtris largiretur, indignatum Domitianum exclamaſſe, Non expedit multos dominari. Hic Romae mos: quid in reliqua Italia? Togati tantum, qui Romanis uterentur legibus, ut in praefecturis, colonĳs, municipĳ. Capua praefectura fuit bello Punico ſecundo: & Campanum adoleſcentem, qui Hannibalis de nece cogitauit, Liuius lib. XXVII. togatum fuiſſe oſtendit. Tacitus lib. XIIX. Ornatum ipſius municipia, et coloniae in ſuperbiam trahebant, quod uerſicolore ſagulo, brachas, tegen, barbarum, indutus, togatos alloqueretur. Sociorum uero nec leges, nec amictus Romanus erat. mortui tamen, honoris gra-

tia,

tia, cum toga efferebantur. unde Iuuenalis sat. 3.
Pars magna Italiae, si uerũ admittimus, in qua
Nemo togam sumit, nisi mortuus.

Nec uero aut Virgilius, aut mimorũ poeta Laberius togatam gentem pro Romanis usurpassent; id quod lib. VI. Sat. notauit Macrobius; nisi Romanorum toga propria fuisset. unde Suetonius in Claudio peregrinis togae usum adimit, pallium assignat, his uerbis: Peregrinitatis reum, orta inter aduocatos leui contentione, togatumne an palliatum dicere caussam oporteret, quasi aequitatem integram ostentans, mutare habitũ saepius, prout accusaretur, defendereturque, iussit. Exsulibus etiam Romanis, quibus aqua & igni esset interdictum, uti toga non licuisse docet Plinius ep. lib. IV. Age, Romae toga utebantur uiri: numquid feminae? Si ex honesta familia, stolatae; sin obscuri loci, togatae: neque hae solum, sed ancillae, & impudicae omnes. de ignobilibus auctorem habeo Pedianum. Toga, inquit, communis habitus fuit & marium, & feminarum: sed praetexta honestorum, toga uiliorum: quod etiam circa feminas seruabatur. Quamquam non de adultis feminis, nec de adultis uiris, sed de pueris, & innuptis puellis loquitur Asconius. quis enim ignorat, uel uiros, absoluto aetatis anno decimo sexto, togam puram, praetexta deposita, sumere consueuisse; uel

matronas uti stola, non toga, solitas esse? propterea stolatum Vlyssem Caligula Liuiam Augustam uocabat. Iam Sulpicia, Seruij filia, togatae mulieris consuetudinem exprobrat Cherinto apud Tibullum, ijs uersibus:

Sit tibi cura togae potior, pressumq. quasillo
Scortum, quam Seruij filia Sulpicia.

Et Horatius Sat. 2. lib. 1. -quid inter-
Est, in matrona, ancilla, pecces ue togata?

Et paullo post: Num quid ego a te
Magno prognatum deposco consule cunnum,
Velatumq. stola, mea cum conferbuit ira?

Et infra matronae togatã opponit, his uersibus:
Desine matronas sectarier; unde laboris
Plus haurire mali est, quam ex re decerpere fructus.
Nec magis huic ĩter niueos, uiridesq. lapillos,
Sit licet hoc Cherinte tuum, tenerum est femur, aut crus
Rectius: atque etiã melius persaepe togatae.

Vbi Porphyrio: Togatae in publicum procedere cogebantur feminae, adulterij commissi conuictae. Quo spectat illud Iuuenalis Sat. 2.
-est moecha Labulla:
Damnetur, si uis: etiam Corphinia. talem
Non sumet damnata togam.

Martialis autem lib. 1.
Quis floralia uestit, & stolatum

Permit-

Permittit meretricibus pudorem?
Et lib. VI. cum ignominia dixit:
Matrisq. togatae filius.

Miror autem & Seruium in lib. I. Aeneid. & Nonium Marcellum tribuisse togam probis etiã feminis, ac nobilibus, non modo ignomina notatis, & ignobilibus. Sexus omnis, ait Seruius, & condicio toga utebatur: togas autem etiam feminas habuisse, cycladum & recini usus ostendit. Nonius: Toga non solum uiri, sed etiam feminae utebantur. Seruium autem & Nonium de priscis reip. temporibus, non de posterioribus, locutos esse, licet existimare. quam coniecturam adiuuat ipse Nonius, haec subiungens: Varro de uita populi R. lib. I. Praeterea, quod in lecto togas ante habebant. ante enim olim fuit commune uestimentum, & diurnum, & nocturnum, & muliebre, & uirile. Nec uero possum aliter credere, cum uideam eundem Varronem lib. IIX. de ling. Lat. aperte uiris togam, mulieribus stolam tribuere. Similitudines, inquit, sequemur, ut uirilis tunica sit uirili similis, item toga togae, sic mulierum stola stolae pro portione, & pallium pallio simile. Omitto locum ex Phil. II. supra recitatum de togatis meretricibus. iterare enim eadem non placet. Tertulliani uerba non omittam. Habes, inquit, in libro de pallio, spectare, quod Caecina Seuerus gra-

uiter senatui impressit, matrona sine stola in pu-
blico. denique Lentuli auguris consultis, quae
ita sese exauctorasset, pro stupro erat poena: quo
niam quidem indices custodesq. dignitatis habi-
tus, ut lenocinij factitandi impedimenta, sedulo
quaedam desuefecerant. at nunc, in semetipsas
lenocinando, quo planius adeantur, & stolam,
& supparum, & crepidulum, & calliandrum,
ipsas quoque iam lecticas, & sellas, queis in pu-
blico quoq. domestice ac secrete habebantur, eie-
rauere. Hic mihi uenit in mentem, rogare ali-
quem posse, forense ne tantum, an etiam domesti-
cum toga uestimentum esset. huic quaestioni sa-
tisfacit Nonius his uerbis: Toga, sicut in con-
suetudine habetur, uestimentum est, quo in foro
amicimur. Quaenam igitur domestica uestis
erat, si toga non erat? Lacerna, ut opinor: quod
tamen plane non affirmo: loca ostendam, ex qui-
bus coniecturam facio. Gellius lib. XIII. cap.
21. Castritius, cum discipulos quosdam suos, se-
natores, uidisset die feriato tunicis & lacernis
indutos, & gallicis calciatos, Maluissem, inquit,
uos togatos esse. Et Suetonius in Augusto: Ne-
gotium aedilibus dedit, nequem posthac pateren-
tur in foro, circo ue, nisi, positis lacernis, to-
gatum, consistere. Videtur etiam Cicero foren-
sia opponere domesticis. cum ait Phil. II. Redij
cum calceis, & toga, nullis nec caligis, nec lacer-

na. Et Horatius quidam, cum in domestica ueste ad spectacula uenisset, sedente in alba toga populo uniuerso, ridetur a Martiale lib. IV. his uersibus:

Spectabat modo solus inter omnes
Nigris munus Horatius lacernis,
Cum plebs, & minor ordo, maximusq.
Sancto cum duce candidus sederet.

Quibus etiam uersibus nigri coloris fuisse lacernam constat. quod clarissime demonstrat Suetonius in Augusto. nam, cum dixisset: Visa quondam pro concione pullatorum turba: subiunxit: Indignabundus, & clamitans, En, ait, Romanos rerum dominos, gentemq. togatam: negotium aedilibus dedit, ne quem posthac paterentur in foro, circo ue, nisi, positis lacernis, togatum consistere. Quo loco doctum hominem Budaeum, pro Pullatorum, Palliatorum legisse miror: si modo ita ipse sensit. constat enim ex sequentibus uerbis non de palliatis, sed de lacernatis Augustum locutum esse. & infra de eodem Suetonius, Sanxit, ait, ne quis pullatorum media cauea sederet.

Relinquitur ea quaestio, urbanae tantum, an etiam castrenses togae fuerint. Quis putet, milites, cum pugnarent, impediri longa ueste uoluisse? demus igitur saga, militibus; in urbe com morantibus, togas. quamquam in urbe quoque,

propinquis hostibus, ac periculo impendente, sagasumpta esse legimus. ut in Phil. IIX. Consulares togati esse solent, cum ciuitas est in sagis. & Phil. XIV. Si D. Brutum egressum iam Mutina cognouissem; propter cuius periculum ad saga issemus, propter eiusdem salutem redeundum ad pristinum uestitum sine ulla dubitatione censerem. Exspectatione tamen longioris belli togae uidentur ab urbe ad exercitum esse missae, non quibus in acie, sed quibus in otio castrorum uterentur. Liuius lib. XXII. Venusiam ad consulem ad quattuor millia peditum equitumq. qui sparsi fuga per agros fuerant, peruenere. eos omnes Venusini per familias benigne accipiendo, curandosq. cum diuisissent, in singulos equites togas & tunicas dederunt. Et lib. XXIX. Hispanis populis pax reddita: stipendium eius anni duplex, & stipendium sex mensium eis imperatum, sagaq. & togae exercitui. Et infra, eodem libro: Vestimenta exercitui deerant. id mandatum Octauio praetori, ut cum praetore ageret, si quid ex ea prouincia comparari, aut mitti posset. ea quoque haud segniter curata res. mille ducentae togae breui spatio, & duodecim millia tunicarum missa. Et lib. XLIV. Vestimenta militibus ab Roma mittenda esse: equis CC ferme opus esse, maxime Numidis. S. C. ut ea omnia ex litteris consulis fierent, factum est.

C. Sul-

C. Sulpicius praetor ſex millia togarum, triginta millia tunicarum, & equos deportanda in Macedoniam, praebendaq. arbitratu conſulis, locauit. Ex numero togarum ſatis licet ſuſpicari, non uniuerſo exercitui, ſed honeſtioribus, diſtributas eſſe, ut centurionibus, & equitibus. quod eo uerisimilius eſt, quia Liuius lib. XXII. *loco ſupra recitato, cum quattuor millia peditum equitumq. nominaſſet, ſolis tamen equitibus attributas togas eſſe oſtendit. De centurionibus ideo ſuſpicor, quia peditibus cunctis honore praeſtabant: & cum his coniungo reliquos, qui deinde locum in militia, qualem cuiuſque uirtus poſtularet, obtinebant. Hoc ſi credimus; uitabimus illam difficultatem, ne loca locis aduerſari uideantur. nam & lib.* III. *idem Liuius togarum uſum in caſtris inſolitum eſſe demonſtrat, cum ait: Virginius, praeterquam quod agmine prope quadrigentorum hominum ueniens, qui ab urbe, indignitate rei accenſi, comites ei ſe dederant, conſpectus eſt; ſtrictum etiã telum, reſperſuſq. ipſe cruore tota in ſe caſtra conuertit: & togae multifariam in caſtris uiſae, maioris aliquantum, quam erat, ſpeciem urbanae multitudinis fecerant. Et paullo poſt: Immixti turbae militum togati &c. Cicero autem in Piſonem, Togulae, inquit, lictoribus ad portam praeſto fuere: quibus illi acceptis ſagula reiecerunt,*

iecerunt, cateruam imperatori suo nouam praebuere. Quibus testimonijs (ut alia omittantur multa) infirmantur superiora, sic, ut uideantur in castris togae non fuisse. uerum haec ita conciliantur, si non omnibus militibus, sed honestioribus togas esse datas arbitremur. Priscos tamen in toga pugnasse, cinctos, in Coriolano Plutarchus docet. Haec de toga.

De Tunica Romana.

AD·M·ANTONIVM BARBARVM D. MARCI PROCVRATOREM

Vi uel mediocriter in litterarum ſtudio uerſati ſunt, M. ANTONI. BARBARE, quã tum Hermolaus Barbarus, quantum Franciſcus pater eius, quantum Daniel, frater tuus, quantum tot alij Illuſtres ex Familia Tua uiri pro re litteraria deſudarint, optime norunt. Quibus Tu acceſſiſti, ut Familiam illuſtrares, maximum Venetae Reip. ornamentum: in quo cum omnis uirtus eniteat, eam tamen praecipue laudem Tibi omnes tribuunt, ut dicant magis Te de Reip. ſalute, quã de Tua, ſollicitum eſſe. recte. quis enim bonus, uel ſi contingat pro Rep. uitam effundere, umquam recuſabit? Grauitatem illam tuam, integritatem, magnitudinemq. animi, quis oratione ulla ſe aſſequi poſſe confidit? Onus hoc haud mearum eſſe uirium, facile intelligo: neque huius loci. In aliud igitur tem-

pus reseruemus de tuis summis uirtutibus sermonem facere. Interim haec ad Te mittimur, animi nostri pignus. ut me scias in Tuis numerari uehementer cupere.

VETERES Romani togam habuere sine tunica. qua de re sic Gellius lib. VII. cap. 12. Tunicis uti uirum prolixis, ultra brachia, & usque in primores manus, ac prope digitos, Romae, atque omni in Latio, indecorum fuit. uiri autem Romani primo quidem sine tunicis toga sola amicti fuerunt: postea substrictas, & breues tunicas, citra humerum desinentes, habebant. hac antiquitate inductus P. Africanus, Paulli filius, P. Sulpicio Gallo, homini delicato, inter pleraque alia id quoque probro dedit, quod tunicis uteretur manus totas operientibus. Et D. Augustinus in tertio de doctrina Christiana: Talares, ac manicatas tunicas habere, apud Romanos flagitium erat. quod etiam uidetur Virgilius confirmare, cum dicit Aen. lib. IX.

Et tunicae manicas, & habent redimicula mithrae.

Quo in loco Seruius haec: Tunicae uestrae habent manicas. quod etiam Varro uituperat, dicens, Manicatis, & talaribus tunicis. nam colobijs utebantur antiqui. Lato clauo, quod genus tunicae fuit, primus Romae usus est Tullus Hosti-

Hostilius rex, deuictis Etruscis, ut ait Plinius lib. IX. cap. 39. nec dubitandum uidetur, quin eadem tunica reliqui reges usi sint. Pulsis regibus, per aliquot annos toga sola amictos fuisse senatores, & Gellij uerba, paullo ante recitata, demonstrant: & id confirmat Pedianus, qui Camilli aetate, a quo urbs Roma Gallorum obsidione liberata est, tunicas non fuisse, indicat his uerbis: Cato praetor iudicium, quia aestate agebatur, sine tunica exercuit, campestri sub toga cinctus. in forum quoque sic descenderat, iusq. dicebat: idq. repererat ex uetere consuetudine, secundum quam & Romuli aetatis statuae in Capitolio, & in Rostris Camilli fuerunt togatae sine tunicis. Post obitum Camilli annis XXXI. latos clauos, audita pace Caudina, depositos, docet Liuius lib. IX. itaque nec uiuente Camillo, nec multis tamen post eius interitum annis inductus uidetur gestandae tunicae mos. Ac, ne quis putet, tunicam lati claui communem omnium fuisse; tunicarum duo genera reperio, cum clauis unum, alterum simplex. claui autem uel lati, uel angusti: lati omnium, qui uel patre senatore, uel equite nati essent, non a primis annis per omnem aetatem, sed ab anno XVII, quo etiam uirilis toga sumebatur, ad annum aetatis senatoriae. quo anno curiam ingredientibus remanebat eiusdem tunicae ius, addito praeterea

omni

omni reliquo iure, quo ſenatorius ordo praecipue fruebatur: ſin autem ſenatoriam dignitatem non aſſequerentur, uel quia nollent, otioſam ac tranquillam uitam honoribus anteponentes; uel quia non poſſent, gratia deſtituti; lato clauo de poſito, anguſtũ ſumebant. id cognoſcitur e ſequentibus Ouidij uerſibus: qui & ſumptũ ab eo ſignificant latum clauum cum toga uirili, & eundem, recuſante poeta ſenatorium locum, reſtrictum ſignificant. natus autem eſt, ut ipſemet teſtatur, patre equite Romano, non ſenatore: & lato tamen clauo citra aetatem ſenatoriam ita uſus eſt, ut qui patre ſenatore nati erant: quos opinor ſemel ſumpto lato clauo ſemper uſos eſſe: facile enim admiſſos in curiam, qui ſenatorum eſſent filij: quibus etiam, quo anno togam uirilem accepere, aditum in curiam ſolis Auguſtus permiſit: ut infra oſtendam. ſed uerſus Ouidij reciten tur, qui ſunt elegia 10. *lib.* IV. *Triſt.*

Interea tanto paſſu labentibus annis,
Liberior fratri ſumpta mihiq. toga eſt:
Induiturq. humeris cum lato purpura clauo:
Et ſtudium nobis, quod fuit ante, fuit.
Cepimus & tenerae primos aetatis honores:
Deq. uiris quondam pars tribus una fui.
Curia reſtabat: claui menſura coacta eſt:
Maius erat noſtris uiribus illud onus.

Nemo iam, opinor, dubitabit, ſi Ouidius, eque

ſtri

ſtri loco natus, latum clauum geſtauit ante ſena toriam aetatem, quin eundem iJ geſtare potuerint, quorum patres ſenatores fuerant. ſed con iectura ſaepe fallax: igitur adiuuetur exemplo. C. Caeſarem, qui deinde perpetuam dictaturam inuaſit, patricij generis, ortum nobiliſſimis ma ioribus, lato clauo adoleſcentem uſum eſſe, Suetonius narrat. Cultu, inquit, notabilem ferunt: uſum enim lato clauo ad manus fimbriato, nec ut umquam aliter, quam ſuper eum cingeretur, & quidem fluxiore cinctura: unde manaſſe Sullae dictum, optimates monentis, ut cauerent puerum male praecinctum. Haec de Caeſare nondum ſenatore Suetonius. idem de Augu ſto ſic: Sumenti uirilem togam tunica lati claui, reſuta ex utraque parte, ad pedes decidit. Quod ſi quis contendat, non ſimul cum toga uirili ſum ptam eſſe tunicam lati claui, ſed ab iJſdem antea quoque geſtari ſolitam, & manſiſſe poſt ſum ptam uirilem togam: hic ſi Ouidij uerſum iam a nobis recitatum conſideret,

Induiturq. humeris cum lato purpura clauo; non dubito, quin ſententiam mutet, mecumq. ſen tiat, primum annum lati claui & uirilis togae eundem fuiſſe, uel in ſenatorum, uel in equitum filijs. poſtea mutauit eam conſuetudinem Augu ſtus, permiſitq. ſolis ſenatorum filijs, ut cum to ga uirili latum clauum ſumerent, curiamq. ſine

mora introirent. qua de re Suetonius, Liberis, inquit, ſenatorum, quo celerius reip. aſſueſcerent, protinus uirili togae latum clauum induce re, & curiae intereſſe, permiſit. Hoc neceſſe uidetur ab Auguſto factum eſſe poſt latum clauum ab Ouidio cum toga uirili ſumptum: nam is equitis Romani, non ſenatoris, filius fuit. Anguſtus clauus equitum fuit poſt annum aetatis ſenatoriae decurſum. Velleius lib. II. *Maecenas non minus Agrippa Caeſari carus, ſed minus honoratus: quippe uixit anguſti claui paene contentus.* Inde mos obtinuit, ut laticlauij, & anguſticlauij dicerentur, quibus geſtandi latum, aut anguſtum clauum, ius eſſet. ac de laticlauijs & apud Suetonium, & in antiquis lapidibus non infrequens mentio; de anguſticlauio autem ſic idem Suetonius in Othone: *Interfuit huic bello pater meus Suetonius Lenis, XIII. legionis tribunus anguſticlauius.* ſic enim ſcriptum eſt in libro Vaticanae bibliothecae, non, ut in impreſſis, Auguſti clauius. Hos clauos inſutos fuiſſe tunicis, non, ut quidam putarunt, intextos, demonſtrat Vlpianus, De auro & argento legato, L. Veſtimentum. *Veſtimentorum, ait, ſunt omnia lanea, lineaque, uel ſerica, uel bombycina, quae induendi, praecingendi, amiciendi, inſternendi, inijciendi, incumbandi ue cauſſa parata ſunt; & quae his acceſſionis uice cedunt,*

quae

quae ſunt inſitae picturae, clauiq. qui ueſtibus inſuuntur. Et Quinctilianus lib. IIX. *cap.* V. *Porro, ut affert lumen clauus, purpurae loco inſertus, ita certe neminem deceat intertexta pluribus notis ueſtis. Tunicae manicis carebant. Ideo Suetonius de Caeſare dixit: Vſum ferunt lato clauo ad manus fimbriato. animaduerſum enim ſignificat, non modo quod ad manus demitteretur, uerum etiam quod fimbriatus eſſet Caeſaris latus clauus. & Gellius lib.* VII. *cap.* 12. *Tunicis uti uirum prolixis, ultra brachia, & uſque in primores manus, ac prope in digitos, Romae, atque omni in Latio, indecorum fuit: feminisq. ſolis ueſtem longe lateq. diffuſam decere exiſtimauerunt. uiri autem Romani primo quidem ſine tunicis, toga ſola amicta fuerunt: poſtea ſubſtrictas, & breues tunicas, citra humerum deſinentes, habebant. hac antiquitate inductus P. Africanus, Paulli filius, P. Sulpicio Gallo, homini delicato, inter pleraque alia id quoque probro dedit, quod tunicis uteretur manus totas operientibus. Quod ſi manicatae ciuium Romanorum tunicae fuiſſent; non dixiſſet Cicero illa, quae legũtur oratione* II. *in Catilinam: Quos uidetis manicatis, & talaribus tunicis, uelis amictos, nõ togis. reprehẽdit enim quod ab improbis, luxuq. diffluentibus adoleſcẽtibus praeter cõmunem conſuetudinem fieret. De longitudine tuni-*

cae,

cae, haec ipſa, quae proxime recitata ſunt, Ciceronis uerba, ad talos non demitti ſolitam oſtendunt. Idem reprehendit in Verre talarem tunicam, ut indignam uiro. quod Quinctilianus lib. XI. comprobat his uerbis. Cui lati claui ius non erit, ita cingatur, ut tunicae prioribus oris infra genua paullum, poſterioribus ad medios poplites uſque perueniant. nam infra, mulierũ eſt; ſupra, centurionũ. latũ habentiũ clauũ modus eſt, ut ſit paullũ cinctis ſummiſſior. Porro, ſi quis roget, an lati claui pariter & anguſti cingerentur: de anguſtis annuere, de latis negare uideor poſſe. nam, quae tunicae latum clauum nõ haberent, eas cingi ſolitas eſſe, declarat Quinctilianus lib. XI. iiſdem uerbis: Cui lati claui ius non erit, ita cingatur, ut tunicae prioribus oris infra genua paullum, poſterioribus ad medios poplites uſque perueniant. latum habentium clauum modus eſt, ut ſit paullum cinctis ſummiſſior. Non cingi ſolitum latum clauum, et cingi tunicam lato clauo carentem, plane cognoſcitur. Suetonius quoque de lato clauo non cincto ſignificat his uerbis: Vſum ferunt lato clauo ad manus fimbriato, nec ut umquam aliter, quam ſuper eum cingeretur, & quidem fluxiore cinctura. Quibus uerbis aperte notat Caeſaris morem in cingendo lato clauo contra communem conſuetudinem. Horatius autẽ de tunica

non

non lati claui locutus eſt, cum dixit Sat. 2. lib. 1.

Diſcincta tunica fugiendum eſt, ac pede nudo.

Haec de clauatis tunicis. de ſimplicibus inde conijcio, quod, ut equites a ſenatoribus claui magnitudine, poſt aetatem ſenatoriam, diſtinguebantur: ſic eorum, qui equeſtris ordinis non eſſent, diſſimilem equeſtri tunicam fuiſſe, atque omnino clauis caruiſſe, credibile uidetur. nec tribuni nominarentur anguſticlauij, quod eſt argumentum honoris ab Imperatore accepti, ſi communis inter equites & infimi ordinis homines latus clauus fuiſſet. Reſtat color: quem fuiſſe purpureum non modo in latis clauis, uerum in reliquis etiam tunicis, ueterum teſtimonijs probabo. nam, ſi tunicae expertes lati claui purpureae ſunt: cur latos clauos, ideſt nobiliſſimum tunicae genus, purpura priuemus? tunicas autem lato clauo carentes purpureas fuiſſe, aperte docet lib. XI. Quinctilianus his uerbis: Vt purpurae recte deſcendant, leuis cura eſt: notatur interim negligentia. Non loquitur de tunica lati claui, & purpuras tamen nominat. Cicero etiam purpuream tunicam non modo in ordine ſenatorio, uerum in plebeijs quoque hominibus uidetur agnoſcere, cum ait de L. Piſone in oratione pro Sextio: Veſtitus aſpere, noſtra hac purpura plebeia, ac paene fuſca. Noſtra, dixit, qua nos utimur ſenatores: Plebeia uero, quia

purpurea Pisonis tunica fili crassitudine plebeiae purpurae similior, quam senatoriae, uideretur. deinde subiunxit de colore, Ac paene fusca: quia uarius erat purpurarum color, ut ex Plinio liquet. Verum de tunica lati claui purpurea, ut omittantur dubiae fortasse fidei testimonia, satis aperta sit significatio in hoc Ouidij uersu:

Induiturq. humeris cum lato purpura clauo.

Plinius autem lib. IX. cap. 36. cum dixit: Purpura distinguit equitem a curia: non significauit, in senatoria tunica purpuram fuisse, in equestri non fuisse: iam enim probauimus, purpuram in omni tunica fuisse: sed de lato clauo purpureo locutus est, qui, senatorem ab equite purpureum quidem clauum, angustum tamen gestante, distingueret. id explanat idem Plinius lib. XXXIII. cap. I. cum ait: Anuli distinxere alterum ordinem a plebe, sicut tunica ab anulis senatum tantum. quamquam & hoc sero: uulgoq. purpura latiore tunicae usos inuenimus etiam praecones. Quis non uidet latum clauum significari? nam, si solus purpurae color senatum ab equitibus distinxisset: non dixisset, Purpura latiore tunicae, sed purpurea tunica. Nec uero ijs assentior, qui, Festum secuti, si modo Festus ita scripsit, tunicam palmatam a latitudine clauorum dictam, & eandem esse cum lato clauo, arbitrantur. quid enim simile habet clauus cum palma?

palma? ego tunicam fuisse palmatam existimo, quam triumphantes, toga picta super imposita, tamquam insigne victoriae gestarent. propterea Liuius eam simul cum toga picta nominat lib. x. Quos, inquit, uos sellis curulibus, toga praetexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali, laureaq. honoratis. Quo loco satis patet non significari latum clauum: non enim post togam praetextam nominaretur; cum toga praetexta sit honoratior, quia non ea senatores omnes, ut lato clauo, sed tantum qui magistratum gererent, utebantur. magistratuum, & triumphantium insignia posuit Liuius; magistratuum, sellam curulem, togam praetextam; triumphantium autem, tunicam palmatam, togam pictam, coronam triumphalem, lauream. sic idem Liuius lib. xxx. Massanissam Scipio sella curuli eburnea, & scipione eburneo, toga picta, & palmata tunica donat. addit uerbis honorem: neque magnificentius quidquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse. Quis autem putet, non differre tunicam triumphantium a tunica senatorum, cum eorundem togas diuersas esse uideat? Purpureae igitur tunicae & lati claui, & angusti, & fortasse etiam quae clauorum expertes. itaque purpuram plebeiam Cicero nominauit in oratione pro Sextio. & Quinctilianus lib. xi. cum di

xit, Purpurae recte descendant, de solis equitum tunicis, quae angustum clauum habebant, locutus non est, sed de tunicis omnium oratorum, qui latum clauum non haberent: qui tum equestris ordinis, tum de plebe etiam fuerunt. In eam tamen sententiã adducor, primũ ut equestrẽ tunicã plebeia, equestri senatoriã colore praestitisse putẽ: deinde, ipsos clauos clariore purpura, quam reliquam togam, fuisse, ut discerni scilicet possent. ideo dixit in Modio Varro, cuius testimonio utitur Nonius: Quorum uitreae togae ostentant tunicae clauos. Non puto, qui haec superiora legerit, dubitare quemquam posse, de communi omnium tunicarum purpura: quamquam, cum dixit Horatius, Tunicato scruta popello, fateor de purpurea tunica non esse accipiendum. absurdum enim, si credamus, qui propter inopiam expers togae tunica tantum corpus tegat, eum purpura uti. Sed, cum dicimus communem fuisse omnium tunicarum purpuram, nimirum de tunicis eorum intelligi uolumus, qui toga quoque uterentur. Hic miror, qui uenerit in mentem non nullis opinari, quod etiam litteris mandarunt, ius purpurae solis fuisse aut senatoribus, senatorum ue filijs, aut magistratibus, aut patricijs hominibus. ijdem, quod togae fuit, tunicae lati claui tribuerunt, praetextam purpura fuisse asserentes, errore ita perspi-

cuo,

cuo, ut in refellendo ſuperuacanea prorſus opera uideatur. non enim tunicae, ſed togae praetextae nominantur, nec omnes togae, ſed quibus uterentur quinque hominum genera, pueri ad ineuntem aetatis annum XVII, *magiſtratus omnes, excepto tribuno pl. ut ait Plutarchus; ſacerdotes omnes, quorum in numero augures comprehenduntur; ſenatores diebus feſtis, magiſtri collegiorum, cum ludos compitalicios facerent. qua de re aptior alias erit locus. Fortaſſe hic aliquis requirat; cum tunica lati claui ab imperatoribus dabatur, utrum equitibus tantum, an etiam plebeijs hominibus daretur. Licuiſſe imperatoribus exiſtimo, quidquid libuit: equitibus tamen ſolis latum clauum dari ſolitum, indicat Suetonius in Claudio, cum ait: Senatoriam dignitatem recuſantibus, equeſtrem quoque ademit. latum clauum, quamuis initio affirmaſſet non lecturum ſe ſenatorem, niſi ciuis Romani abnepotem, etiam libertini filio tribuit, ſed ſub condicione, ſi prius ab equite Romano adoptatus eſſet. Inſtitutum autem hoc ſupplendi ex equeſtri ordine ſenatus antiquiſſimum uideo fuiſſe. nam, ut Liuius docet, L. Brutus, is qui Tarquinium eiecit, caedibus regis deminutum patrum numerum, primoribus equeſtris gradus electis, ad trecentorum ſummam expleuit. Eos autem equites plebeiarum ſuiſſe gentium, non patriciarum,*

& Liuius ipse demonstrat, cum subiungit: Id *mirum quantum profuit ad concordiam ciuitatis, iungendosq. patribus plebis animos: & Festus etiam planius, Regibus, inquit, urbe expulsis, P. Valerius consul propter inopiam patriciorum ex plebe allegit in numerum senatorum* CLXIV, *ut expleret numerum trecentorum. Sed, ut aliquando de tunica concludamus; subculam primum, deinde tunicam, postremo togam uiri induebantur. ac de subucula sic Varro lib.* IV. *Capitium ab eo, quod capit pectus, idest, ut antiqui dicebant, indutu comprehendit: alterum, quod subtus, a quo subucula; alterum, quod supra, a quo supparus.* Et Horatius:

- si forte subucula pexae

Trita subest tunicae.

Et Suetonius de Augusto: Hieme quaternis cum *pingui toga tunicis, & subuculae thoraci laneo muniebatur. Varro autem, lib.* I. *de uita populi Romani, indicat, cum binas tunicas Romae habere coeperunt, subuculae, & intusij ornata esse nomina; quo scilicet ab inferiore superior tunica distingueretur; & subucula esset inferior uiri tunica, quod iam exemplis probatum est; intusium inferior tunica mulieris; tunicae uero nomen in superiore tantum tunica remaneret. Varronis uerba, quae ad hanc rem pertinent, desiderari non patiar. Postquam, inquit apud*

Nonium,

Nonium, binas tunicas habere coeperunt, instituerunt uocare subuculam, & intusium. Nec Varro morem suae aetatis, sed longe superioris ostendit. nam intusium semel, & iterum a Plauto nominatur. Intusium autem non fuisse uirilem, sed muliebrem inferiorem tunicam, primum ex Plauti locis intelligitur, muliebrem uestem plane significantibus; deinde ex Varronis uerbis, quae cum palla intusium coniungunt, lib. I V. *nam, cum de capitio dixisset, subiunxit haec: Alterius generis item duo, unum, quod foris, ac palam, a quo palla; alterum, quod intus, a quo intusium. Pallam uero mulierum fuisse, stolaeq. imponi solitam, uel Horatij uersus perspicue demonstrat, lib.* 1. *sat.* 2.

Ad talos stola demissa, & circumdata palla.

Nec uero sibi Varronem aduersari quisquam putet, quia, cum de uetustiore duarum tunicarum usu scripsisset, in alio libro, cuius idem Nonius testimonio utitur, de unica tunica mentionẽ fecerit, hoc modo: Mihi puero modica uną fuit tunica, & toga, sine fasceis calceamenta, equus sine ephippio, balneum non quotidianum, alueus rarus. Non enim dicit, Me puero modica una fuit tunica. quibus uerbis morem omnium communem ostenderet: sed, Mihi puero: ut continentiam suam, domesticamq. disciplinam ostenderet. nam, licet ante Varronis aetatem secunda

tunica esset inducta, quam in mulieribus intusium, subuculam in uiris appellatam dixi: non tamen ita increbuerat Varrone puero hic mos, ut omnium communis esset. Supparus autem, ut Varro, & Festus appellant, uel, ut Lucanus, & Nonius, Supparum, non uirilis tunica, sed muliebris, eaq. puellarum fuit, pectus capiens, ut ait Varro, id est indutu comprehendens, angusta, lacertosq. cingens, ut Lucanus lib. 1. ostendit:

-humerisq. haerentia primis
Suppara nudatos cingunt angusta lacertos.

Inter Varronem autem, Festum, & Nonium, in eo non conuenit, quod Varro diuersum a subucula supparum, & a supra dictum, subuculam a subtus, demonstrant: Festus autem non distinguit supparum a subucula, cum ait: Supparum, uestimentum puellarum, quod & Subucula appellatur. Quibus uerbis uidetur existimasse, quod & Nonius plane narrat, supparum appellatum a subtus, non, ut Varro, a supra. nisi si mutatam consuetudinem putemus: ut, cum supparum Varronis aetate pectus dumtaxat comprehendisset, uel etiam, ut ex Lucano colligitur, lacertos cinxisset; postea, Festi, Noniiq. temporibus, ad talos usque penderet. ait enim Nonius: Supparus est linteum femorale, usque ad talos pendens, dictum, quod subtus appareat.

pareat.

pareat. Quid, si nec Nonius, & Festus inter se satis congruunt? nam Nonius linteum femorale ad talos usque pendens uocat supparum: Festus autem subucula: quae si est capitij genus, ut ait Varro, certe ad talos non descendit, ac fortasse ne ad femora quidem. Hic mihi uenit in mentem, posse supparum & a supra, & a subtus uocari: a supra, habita ratione intusij, quae fuit inter omnes muliebres tunicas, haerebatq. carni, ut ait Nonius; a subtus, quia subesset stolae, & subtus appareret ad talos pendens, ut idem Nonius docet. ita, quod ad nominis caussam attinet, non discrepabit a Varrone Nonius. Fuere igitur, ut summatim agamus, & sparsa colligantur, muliebres quattuor uestes, intusium intra tunicas omnes, supparum, stolam, pallam: supparum autem subuculam esse dictum non Varronis aetate, cum praeter subuculam esset supparus; quod ipsius Varronis uerba declarant; sed scribente Festo, cum subuculae uirilis nomen ad suppari muliebris tunicae significationem transisset. Ac, ne quis erret in nominibus; tunicam Nonius etiam stolam appellauit, pallium autem pallam. Palla, inquit, & honestae mulieris uestimentum, hoc est tunicae pallium. Aperte tunicam uocat Stolam: nam stola pallae suberat, ut Horatio teste probauimus: pallium autem pro palla accipit.

Varro etiam uidetur opponere togae uirili pallium muliebre : quod, nisi fallor, accipit pro palla, in quo sentit cum Nonio : tunicae autem uirili stolam muliebrem. eius uerba sunt haec lib. VII. *de lin. Lat. In uestitu, cum dissimillima sit uirilis toga tunicae, muliebris stola pallio, tamen inaequalitatem hanc sequimur nihilo minus. In uiro togam, & tunicam nominat, in muliere stolam, & pallium. at pallium esse operimentum tunicae, & pallam significare, Nonij testimonio demonstratum. ita fit, ut, quemadmodum uirilis tunica sub toga, sic stola muliebris sub pallio sit, & pallium a palla non differat. idem Varro lib.* IIX. *cum stola muliebri pallium iungit, nulla pallae mentione; cum tunica uirili togam : ut necesse sit, respondere tunicae uirili muliebrem stolam, togae pallium. nam, si quis respondere putet pallium uirili tunicae potius, quam togae : is intra stollam pallium indui solitum opinetur, necesse est. quod absurdum plane uidetur, & cum Nonij, & Horatij sententia pugnabit : quorum alter pro palla pallium posuit, alter autem pallam stolae circundedit, non stolam pallae in illo uersu :*

Ad talos stola demissa, & circumdata palla.

nec aliter Virgilius lib. II. *Aen.*

– pro longae tegmine pallae
Tigridis exsuuiae per dorsum a uertice pēdēt.

& Varro

& Varro lib. IV. inde Pallam nominatam ait, quod foris, ac palam. Vlpianus etiam, De auro & argento legato, L. uestimentum, ideo palliũ in muliebrium uestimentorum commemoratione omittit, quia pallam nominari satis arbitrabatur. nam, si quis omissum arguat, quia muliebre uestimentum non esset: refelletur duobus Varronis locis, pallium cum stola coniungentibus. Nec tamen negauerim, uirorum quoque, & puerorum pallia fuisse: uerum, ut hoc idem Vlpianus docet, sic dissimilia palliјs muliebribus, idest pallis, fuisse, declarat his uerbis: Muliebria sunt, quae matris familias caussa parata sunt, quibus uir non facile uti potest sine uituperatione, ueluti stolae, pallae, tunicae, capitia. Nam, si palla uir uti non potest sine uituperatione; & palla pallium est: sequitur, ut uirile pallium a muliebri pallio, idest palla, differat.

III
De Trabea.

AD · IOANNEM DONATVM

VI *Te norunt*, IOANNES DONATE, (*omnes autem, ob eximiam integritatem, norunt*) *ita praedicare ſolent: Te tamquam ſpeculum aliquod pellucidum eſſe, in quod ceteri intuentes, uirtutum ſingularum imaginem aperte perſpiciant: patere aures iuſtitiae tuae omnibus, qui Te alloqui uelint: iuſtum non minus amare, quam noſſe; in eoq. nemini parcere, dum unicuique ſuum tribuatur: potiſſimumq. eum eſſe, cuius aditus bonis minime intercludatur: poſſe autem, qui litterarum amore flagrant, omnia ab humanitate tua ſperare, quae eorum rationibus conducant. Quo fit, ut ego, a quo maxima quaeque exſpectari, cum Patris, & Aui memoriam recolo, praeclare noui, & minima praeſtari poſſe, imbecillitatis ingenij mei plane conſcius, uix confidam, maximum in Teipſo patrocinium poſitum mihi putem: &, tua ope fretus, ea conſequi me poſſe ſperem, quorum auxilio tantae ex-*

ſpectationi

ſpectationi non ſuccumbendum mihi dubitem. Haec igitur ad Te mittere placuit, exiguum meae uoluntatis ſignum, ſi rem ſpectes; ſi animum, maximum, & quale uix a quoquam deſiderari poſſit.

TRABEARVM *tria genera Suetonius in libro de ueſtimentis, auctore Seruio in lib.* VII. *Virgilij, fuiſſe oſtendit, unum e ſola purpura, dijs conſecratum; alterum e purpura, non ſine albo, quo reges utebantur; tertium augurale, e purpura, & cocco. ſecundum genus ab equitibus, cum trabeati idibus Quinct. tranſueherentur, uſurpatum puto: ut regum potius, quam deorum, aut ſacerdotum amictum imitarentur. hoc autem genere uſos eſſe etiam eos, qui triumphabant, Auſonius poeta docet. nam, ubi Gratiano imperatori pro conſulatu gratias agit, In procinctu, inquit, & tum maxime dimicaturus, Palmatae ueſtis meae ornamenta diſponi feliciter, & bono omine. namque iſte habitus, ut in pace conſulis eſt, ſic in uictoria triumphantis. Parum eſt, ſi, qualis ad me trabea mittatur, interrogas: te coram promi iubes. Quibus ex uerbis primum illud conſtat, triumphalem Romanis trabeam fuiſſe; quod alibi non legimus; triumphabant enim in toga picta: deinde, conſularem; quod reip. temporibus inuſitatum*

tum

tum fuit; praetexta enim tunc & consules, & reliqui magistratus utebantur: postremo, trabeam, & palmatam uestem idem esse: quod cuiusmodi sit, considerandum. aut enim de palmata tunica loquitur, aut de palmata toga. si de tunica, dissentit a Floro, qui trabeam, & palmatam tunicam in Tarquinio Prisco separatim nominat: & Plinius lib. IX. cap. 49. distinguit a trabea tunicam lati claui: latum clauum autem palmatam esse tunicam ostendam. Plinius enim, Purpurae, ait, usum Romae semper fuisse uideo, sed Romulo in trabea: nam toga praetexta, & latiore clauo Tullum Hostilium & regibus primum usum, Etruscis deuictis, satis constat. Diuersum a trabea latum clauum aperte demonstrat. at latus clauus si post Etruscam uictoriam in urbem uenit, certe tunica palmata fuit: quam cum toga picta Romam ex Etruria allatam esse non modo Florus, uerum etiam Dionysius asserit. & uidetur Festus idem significare, cum ait: Tunica palmata a latitudine clauorum dicebatur, quae nunc a genere picturae appellatur. Non igitur de tunica, sed de toga palmata, quam nominat Martialis, locutus Ausonius uidetur. quod si ita est; sequitur, ut toga palmata sit idem cum toga picta. nam eodem loco subiungit Ausonius: Haec est picta, ut dicitur, uestis non

magis

magis auro, quam tuis uerbis. Sed reip. temporibus toga picta numquam consules usi sunt. Aurum quoque trabeae dat, non solum in hoc loco, sed in extrema etiam gratiarum actione: ait enim: Trabeam non magis auro suo, quam tuo munere splendidam. At Suetonius, cum tria trabearum genera describeret, nullam auri mentionem fecit. Apparet igitur, Gratiano imperante, & trabeatos consules fuisse, qui praetextati antea fuerant; & trabeam fuisse togam auro pictam, contra ueterem consuetudinem: fuerat enim aurum quidem in toga picta, non tamen in trabea: & diuersas ostendit Plinius lib. IIX. cap. 48. seorsum utramque nominans. Trabeis, ait, usos accipio reges: Pictas uestes iam apud Homerum fuisse, unde triumphales natae. Quae cum dicit, primũ a trabeis pictas uestes discernit: deinde illud ostendit, pictas uestes, nõ trabeas, inter ornamẽta triumphalia fuisse. quamquã impe ratorum aetate, ut praetexta, sic toga picta consulum in pace fuerit: quod, praeter *Ausonium, in Alexandro Seuero Lampridius docet. Militarem habitum, post reges, crediderim trabeam fuisse, quo consules in bello uterentur. id mihi uenit in mentem, Liuij locum lib. XXXII. consideranti, Consul, inquit, cum Corcyrae hibernasset, uere primo in continente trabeatus ad hostem ducere pergit. Propterea equestres turmae, belli-

cam

cam ſpeciem repraeſentantes, idibus Quinct. ante cenſores tranſuehebantur. Valerius Max. lib. II. cap. I. Trabeatos equites idibus Iulij Q. Fabius tranſuehi inſtituit. Et apud Tacitum lib. III. in funere Germanici: Praecedebant incompta ſigna, uerſi faſces, atque, ubi colonias tranſgrederentur, atrata plebs, trabeati equites. Et Suetonius in Domitiano: Eadem formidine oblatum a ſenatu nouum & excogitatum honorem, quamquam omnium talium appetentiſſimus, recuſauit: quo decretum erat, ut, quoties gereret conſulatum, equites Romani, quibus ſors obtigiſſet, trabeati, & cum haſtis militaribus praecederent eum inter lictores, apparitoreſque. Eodem ueſtitu ſalios quoque ſacerdotes uſos eſſe, Dionyſius lib. III. auctor eſt: ſed, quia trabeas illas περιπορφύρους φοινικοπαρύφους *uocat, id eſt purpura praetextas, puniceo colore alternis intertexto; ſatis conſtat, eum locutum eſſe de tertio illo trabearum genere, quod Suetonius e purpura factum & cocco ſacerdotibus attribuit.*

IV
De Subſellijs.

AD.PAVLLVM.TEVPVLVM EQVITEM

ETSI *nulla mihi tecum,* PAVLLE . TEVPVLE, *conſuetudo intercedit, faciundum tamen putaui, ut Te in eorum numero collocarem, quorum auctoritas plurimum mihi adiumēti poſſet afferre. Tu enim, ob ſummā in conſuetudine facilitatem, in agendis rebus grauitatem, ita Senatui Veneto carus es, ut merito Te omnes in oculis ferant. Tu non uita ſolum, atque natura, ſed ſermone etiam comis es. ideoq. multorū Tibi amicitiam adiunxiſti, qui Te uſquequaque in ore habent, ut propemodum ſingularem, excellentiam ingenij Tui eſſe dicant. Ne ſit igitur Tibi mirum, ſi ego haec in tuo nomine apparere uolui: ut, meam ſummam obſeruantiam Tibi indicans, a Te non indignus prorſus tuo patrocinio iudicer.*

SVBSELLIORVM *duo genera fuere, unum, in quibus ij, qui cauſſas agebant, ſiue defenderent, ſiue accuſarent, alterum, in quibus ipſi iudices*

dices considebant. de Varrone epist. 10. lib. XIII. Fam. ita Cicero scriptum reliquit: Versatus in utrisque subsellijs, optima & fide, & fama. Nisi si uersatum Varronem dicit in publicis priuatisq. caussis, cum in utrisque fidem, & ingenium ostenderet. Accusatorum subsellia nota sunt ex oratione pro Roscio Amerino. patronorum fuisse quis dubitet, cum accusatorum fuerint? cum praesertim reorum subsellia nominentur in epistola M. Coelij, & proximos reis patronos sedisse uerisimile sit. Quod ad subsellia iudicum attinet; scire illud oportet, praefuisse iudicio uel eos, qui curulem magistratum gererent, ut praetorem, aedilem curulem; uel qui non curulem, ut tribunum pl. aedilem pl. quaestorem, triumuirum. curulis magistratus in curuli sella sedebat, reliqui iudices, cum eo caussam cognoscentes, in subsellijs. quamquam aediles curules, soli ne, an cum consilio iudicarent, haud plane liquet. in eo etiam differebant a praetoribus, quod tribunal aediles cur. non habebant, praetores habebant. Qui uero, magistratum non curulem gerentes, iudicabant, ij uel sedentes in subsellijs, non in sella curuli, uel stantes audiebant: sedentes, ut tribuni pl. quaestores, triumuiri: hos enim nominat Pedianus: quibus ego aediles pl. & centumuiros addo: stantes, ut ij, quos Cicero significat in Bruto, cum ait:

Si,

Si, anguſte, & exſiliter dicere, Atticorum eſt: ſint ſane Attici, ſed in Comitium ueniant, ad ſtantem iudicem dicant. ita ſubſellia & iudicum erant cum curuli magiſtratu iudicantium, & ipſorum magiſtratuum, qui curules non eſſent. De hoc genere iudicum, qui de maioribus cauſſis cognoſcerent, dixit Cicero in Bruto: *Subſellia grandiorem, & pleniorem uocem deſiderant.* Et ibidem: *Volo hoc oratori contingat, ut, cum auditum ſit, eum eſſe dicturum, locus in ſubſellijs occupetur, compleatur tribunal.* Et pro Cluentio: *Accuſabat tribunus pl. idem in concionibus, idem ad ſubſellia.* In eadem infra: *Rem a ſubſellijs in Roſtra detulit.* Pro Poſtumo: *Dixerunt hic modo nobiſcum ad haec ſubſellia.* In Vatinium: *Quaero ex te, num quis reus in tribunal ſui quaeſitoris adſcenderit, eumq. ui diſturbarit, ſubſellia diſſiparit, urnas deleuerit?* Quibus locis confutari uidetur opinio Pediani, qui maioribus cauſſis adimit ſubſellia; &, ubi tribunalia ſunt, ibi ſubſellia negat eſſe. *Alienum,* inquit, *alij non nomen proprium putant eſſe, ſed alienum, & alterius iudicij, & non ex auditorio praetoris, maiorumq. cauſſarum, ſed a ſubſellijs, hoc eſt, non a tribunalibus. ſunt enim ſubſellia tribunorum, triumuirorum, quaeſtorum, & huiuſcemodi minora iudicia exercentium, qui non in ſellis curulibus, nec tribunalibus, ſed in*

ſubſellijs conſidebant. Quod ad tribunos, trium uiros, quaeſtores attinet, recte ſenſit. ij enim non in ſellis curulibus, ſed in ſubſellijs, conſidebant. quod uero ſubſellia ſeparat a maioribus cauſſis, & a ſellis curulibus, & tribunalibus, falſum exiſtimo. nam, etſi magiſtratus ipſi non in ſubſellijs, uerum in ſellis curulibus, conſidebant: iudices tamen, qui erant illis in conſilio, ſedebant in ſubſellijs. quod Ciceronis teſtimonio iam probauimus. Illud uero, quod ait idem Pedianus, Qui non in ſellis curulibus, nec tribunalibus conſidebant: non ita accipio, quaſi qui in tribunalibus, ij non ſederent in ſellis curulibus: nam praetor & tribunal habebat, & ſedebat in ſella curuli: quod exemplis probare facile poſſum: ſed oſtendere uoluit, non omnes, qui ſederent in ſella curuli, tribunal habere, ut aediles cur. cum tamen qui tribunali, ijdem curuli ſella uterentur, ut praetores. locus autem editior, in quo praetor ſedens in curuli ſella ius dicebat, tribunal uocabatur. in quo tamen, praeter ipſum praetorem, ſediſſe uidentur iudices nonnulli: quod illa uerba demonſtrant lib. I. de Orat. Nobis in tribunali Q. Pompeij praetoris urbani ſedentibus. & Vitruuius lib. V. tribunal ita deſcribit, ut locus in eo compluribus fuiſſe uideatur.

V

De Signo, & Statua.

AD · IOANNEM MICHAELIVM EQVITEM

SAEPE *meum cogitaui,* IOANNES · MICHAELI, *quonam modo meam Tibi ostendere beneuolentiam possem. nec tamen in hac mea cogitatione quidquam umquam dignum occurrit amplitudine Tua. Peropportune accidit nunc, ut, haec edens, possem huic meae uoluntati satisfacere. Hoc certe affirmare non uerear, si tantum Tibi satisfecero, quantum intimis animi mei sensibus oblatam hanc mihi occasionem laetor, rectissime meum acturum. Nec dubito, Te meum hoc munusculum hilari fronte non accepturum, cum summa Te humanitate praeditum omnes dicant.*

QVAERITVR, *sit ne idem signum cum statua, an aliquid intersit. ego signis, & statuis communem opinor esse materiam: eandem utrique nomini rem subesse non opinor. de mate-*

ria primum, de significatione diuersa mox agemus. signorum materia multiplex, aurum, argentum, aes, marmor, ebur. quorum tria prima funduntur, marmor scalpitur, ebur tornatur. &, quamquam aurea signa, & argentea non nominentur: nihil tamen obstat, quin, ut ex aere fiunt, itidem ex argento, & auro fieri possint; cum praesertim de aureis, argenteisq. statuis mentio fiat apud Plinium, & alios. aerea uero, marmoreaq. signa appellat Varro lib. III. de re rust. & epitome Liuiana lib. LII. Plinius uero saepissime. idem nominat eburnea lib. XXXIV. cap. 8. & lib. XXXVI. cap. 15. & Cicero lib. IV. in Verrem, Nego, ait, ullam gemmam, aut margaritam fuisse, aut quidquam ex auro, aut ebore factum, signum ullum, aeneum, marmoreum, eburneum, nego ullam picturam neque in tabulis, neque textilem fuisse, quin quae sierit, inspexerit, quod placitum sit abstulerit. Eadem, quae signorum, statuarum materia. nota est aurea Gorgiae, notae argēteae Augusti, aenea Alexandri Magni, et Sp. Cassii, marmoreae multorum, eburnea Apollinis, ex Plinio, & aliis. Ergo signa, & statuae materia non differunt. uideamus, an differant forma. Fuit aliquando, cum dimidiata signa esse, statuas integras existimarem: nunc opinioni meae obstare multa animaduerto, primum signa duo, quae Cicero ibidem

dem appellat, unum Cupidinis e marmore, alterum Herculis ex aere. nam neque Cupido, neque Hercules dimidiati finguntur. Nec uero illa ſigna non integra fuiſſe exiſtimandum eſt, de quibus idem Cicero ſtatim haec ſubiungit: Erant aenea praeterea duo ſigna, non maxima, eximia uenuſtate, uirginali habitu, atque ueſtitu, quae manibus ſublatis ſacra quaedam, more Atheniensium uirginum, repoſita in capitibus, ſuſtinebant. Canephorae ipſae uocabantur. Idem infra, eodem libro: Erat admodum amplum, & excelſum ſignum cum ſtola. Nominat etiam Iouis Imperatoris ſignum: quod integra totius corporis forma fuiſſe, nemo, ut opinor, dubitet. omitto alia eiuſdem exempla: quibus integra ſigna demonſtrantur. Quare nec forma differunt a ſtatuis ſigna. Poſſit etiam ſuſpicari aliquis, non materia, nec forma diſtingui ſtatuas a ſignis, uerum eorum condicione, quorum imagines referantur; & ſtatuas eſſe hominum, deorum ſigna. Negatur. nam Cicero ipſe canephoras illas, quas inter ſigna nominauit, poſtea deas non fuiſſe demonſtrat. ait enim: Tibi habe canephoras: deorum ſimulacra reſtitue. Accedit Plinij teſtimonium lib. XXXIV. cap. 7. quo loco ait, in M. Scauri aedilitate tria millia ſignorum in ſcena fuiſſe. quae ſi quis putet deorum fuiſſe omnia, alucinetur. Idem, cum in-

quit, fuisse Rhodi, Athenis, Olympiae, Delphis tria millia signorum, de omni signorum genere loquitur, non de ijs, quae deorum tantum essent. praeterea, canis ex aere, uulnus suum lambens, in cella Iunonis dicatus, & rana, ac lacerta, in columnarum spiris insculptae, quae omnia nominat idem Plinius, signa, an statuae dicentur? signa certe. sphingem quoque ex aere Corinthio, quam Verres reus Hortensio donauit, & Amazonis simulacrum, quo mire delectatus est Verres, & buculam Myronis uidemus inter signa memorari. Non igitur deorum tantum, sed hominum etiam, atque adeo brutorum, signa sunt. quod si ita est; quaeri oportet certiorem notam, qua signa a statuis & secernere possimus, & internoscere. ueritatem autem, rerumq. uim, ac naturam, nihil aperit magis, quam definitio. itaque signum, & statuam placet definire. Signum est e solida materia similitudo uel dei, uel hominis, uel bruti. Statua est item e solida materia similitudo dei tantum, & hominis. Latius igitur patet signi nomen, quam statuae. Differunt etiam, ut puto, ratione loci. nam, quae in foro statuae sunt, aut in alio publico, & profano loco, statuae, non signa, dicuntur. eadem in domibus, ac templis signa uocantur potius, quam statuae. itaque simulacrum Herculis Tunicati, quod prope Rostra fuit, statuam

Plinius

Plinius appellauit lib. XXXIV. cap. 8. at simulacra Cupidinis, & Herculis, ablata a Verre ex Heij Mamertini sacrario, signa, non statuas, Cicero nominat lib. IV. in Verrem. & omnino quae sustulit Verres ex aedibus deorum, signa semper uocat Cicero, numquam statuas. Quae igitur statuae sunt, eaedem, si e publico loco in priuatum transferantur, signa erunt: rursusq. si e priuato signa in publicum, modo & integra sint, & hominum, aut deorum, statuae appellari poterunt. locus igitur nomen mutat, & altera caussa, quod signum de brutis etiam dicitur, statua non dicitur. Tertium discrimen illud est, quod signa haerent interdum in eadem, e qua educta, uel in qua intus incisa sunt, materia, ut rana, & lacerta, supra nominatae, quae insculptae sunt in columnarum spiris; & illa, quae in gemmis, uel in alia pro anulorum usu materia inciduntur. Statuae uero & expressae sunt, non in cauo latentes, & ab ea, unde factae sunt, materia disiunctae. Nec eo moueor, quod ait Plinius lib. XXXIV. cap. 5. in domibus etiam priuatis statuas fuisse, atque in atrijs. nam idem ait id esse factum ad exemplum fori, in quo statuae poni solebāt, ad prorogandam hominum memoriam, cum in earum basibus honores inscriberentur. Quare statuae proprie, quae in foro; signa, quae uel in aedibus priuatis, ut epist. III. lib.

VII. *Fam. & ep.* 3. 6. 7. 8. *lib.* I. *ad Att. declarant; uel etiam in templis, ut ex lib.* IV. *in Verrem intelligitur. Nam illud Plinij lib.* XXXIII. *cap.* 3. *Harpocratem, statuasq. Aegyptiorum numinum, in digitis uiri quoque portare incipiunt: non ut proprie dictum accipio, sed quod reprehendere luxum sui temporis Plinius uoluerit, damnata eorum insolentia, qui figuras Aegyptiorum numinum, & solidas, & immoderatae magnitudinis, in anulis gestarent. quam sententiam statuarum uocabulo, ut significationem augeret similitudo, apte, ac decenter expressit. Haec si cui non probantur, aliam ineat rationem dubitationis amouendae. forte enim hoc dici potest. ita statuam a signo differre, ut speciem a genere: & statuas omnes signa esse, non contra.*

VI
De Parma, Clypeo, Scuto, Pelta, Ancile.

AD · ALOYSIVM CONTARENVM EQVITEM

I *tantum in me esset ingenij, quantum ad praedicandas eximias animi Tui dotes requiri omnes sciunt,* Aloysi Contarene, *non uererer in ijs praedicandis aliquantisper immorari. Verum, cum ego me optime norim, quid faciam? eas tacita oratione contemplabor, ingenium uehementer admirans; summaq. ope enitar, ut aliquando is sim, qui huic meae uoluntati morem gerere possim. Interim nolui hoc qualecumque sit iudiciũ de Te meũ nõ apparere. Haec ad Te mitto, studiorum meorum fructum. Quae si Tibi non displicuisse intelligam, animos mihi ad maiora aggredienda addes.*

De *genere primum, tum de generis partibus, dicemus. Genus est scutum, idemq. generis*

ris pars. nam & parma, clypeus, pelta, ancile, ſcuta uocantur: & proprie ſcutum illud eſt, quo Romanae legiones, Latiniq. ſocij, atque Itali utebantur: cuius a Polybio deſcripta forma, ſuo loco infra oſtendetur. Parma igitur, clypeus, ſcutum, pelta, ancile, genere ſunt idem: corporis enim protegendi, arcendaeq. iniuriae cauſſa ſunt inuenta: forma uero, materia, uſu differunt. quod antequam oſtendamus, dicendum eſt de nominibus ipſis. quorum parma latinum eſt, ex eo uocata, ut lib. IV. *de lingua Lat. ait Varro, quod a medio in omnes partes par; clypeus a* κλέπτω*; quod eſt tego, quaſi* καλύπτω. *id putauit Seruius in eo Virgilij uerſu, lib.* VII. *Aen.*

Nec clypei, currus ue ſonant.

quamquam Plinius a γλύφω, *ideſt ſcalpo, ductum exiſtimat: ait enim lib.* XXXV. *cap.* 3. *Scutis qualibus ad Troiam pugnatum eſt, continebantur imagines: unde & nomen habuere clypeorum, non, ut peruerſa grammaticorum ſubtilitas uoluit, a cluendo. Scutum a* σκύτος, *quia pellibus tegeretur, ueteres nonnulli deriuatum tradidere: uel etiam, quod ex pellibus totum conſtaret: qualia fuiſſe priſcorum ſcuta, quae poſtea ob firmitatem lignea fuerint, Polybius oſtendit. Varro autem a ſectura deducit: quod minute conſectum ſit tabellis. Pelta, barbarum eſſe nomen arbitror, itemq. cetra: uel,*

ſi

si Graecum utrumque, inter ea uocabula referantur, quae primigenia Varro appellat: quod aliunde non gignantur, sed suas radices habeant. Ancile Latinum est, ab ancisu, quod est ab am & caedo, quasi circum caedo; ut ambio, circumeo; amburo, circumuro. scutum enim fuit ab utraque parte incisum. quod Varro breuiter, ideoq. subobscure, dixit. Festus autem satis plane: Ancile, scutum breue, sic appellatum, quia ex utroque latere erat recisum, ut summum, infimumq. eius latus medio pateret. Iuba & Plutarchus a Graeco deducunt: sed Varronem & Festum sequor libentius. est enim certior, praesertim in Latinis uocabulis, Latinorum fides, quam Graecorum.

Parmae forma.

Parma rotunda fuit: eius formam Polybij uerbis exponemus. Τοῖς νεωτάτοις, *inquit in libro* περὶ τῶν ὁπλιτῶν καταστάσεος, παρήγγειλαν μάχαιραν φορεῖν, καὶ γρόσφους, καὶ πάρμην. ἡ δὲ πάρμη καὶ δύναμιν ἔχει τῇ κατασκευῇ, καὶ μέγεθος ἀρκοῦν πρὸς ἀσφάλειαν. περιφερὴς γὰρ οὖσα τῷ σχήματι, τρίπεδον ἔχει τὴν διάμετρον. *Quibus haec Latine respondent: Tironibus mandauerunt gladium ferre, & hastas, & parmam. parma uero cum uim habet, ob structuram, tum idoneam securitati magnitudinem. cum enim rotunda figura sit, diametrum habet tripedalem. Liuius lib.* XXXIIX.

de

de parmae magnitudine idem, quod Polybius, tradit. Gladijs, inquit, a uelitibus trucidabantur, hic miles tripedalem parmam habet, & in dextera hastas, quibus eminus utitur: gladio Hispaniensi est cinctus. Varro apud Nonium: Quem sequuntur cum rotundis uelites leues parmis, Nonius parmam breue scutum fuisse ait: quid ita uerum est, si cum scuto, quod Polybius describit, conferatur. alioqui non breue scutum: cum diametrum habeat trium pedum: aut Nonij aetate parmarum magnitudo non eadem, quae Polybio, & Liuio scribente, fuit.

Clypei forma.

Clypeus a parma differt non forma, sed materia. nam in Festi fragmentis est: Clypeum antiqui ob rotunditatem etiam corium bonis appellarunt, in quo foedus Gabinorum cum Romanis fuerat descriptum. Accedit ea ratio, quod Attius poeta comparauit caelo clypeum: ait enim in Agamemnone: In altissimo caeli clypeo. Quibus uerbis Varro subiungit: Cauum enim clypeum. Ex comparatione igitur caeli, & rotundum, & cauum clypeum fuisse, colligitur. Ouidius quoque unicum Polyphemi oculum clypeo comparauit:

Vnum est in media lumen mihi fronte, sed instar
Ingentis clypei.

Si clypeo comparatur oculus; certe rotundum clypeum esse, constat. quod Virgilius aliquanto clarius demonstrauit: nam lib. III. Aen. de eodem Polyphemo dixit:

– Telo lumen terebramus acuto
Ingens, quod torua solum sub fronte latebat,
Argolici clypei, aut Phoebeae lãpadis instar.

Oculi ingentis, & clypei Argolici, & Solis eandem formam facit, idest rotũdam. forma enim et oculi Polyphemi, & clypei Argolici, addita Solis mentione declaratur. Cognoscitur & clypei forma ex ipso nomine ἀσπὶς enim Graece dicitur; ut infra, collatis inter se Liuio & Dionysio Halicarnasseo, probabimus. ἀσπὶς autem rotunditatem significat: unde serpens ille, orbiculari se se forma inuoluens, dictus est. Iam Homerus plane formam expressit ἐν τῷ ψ. cum dixit, ἀσπίδα πάντοσε ἴσην, idest clypeum ab omni parte aequalem. Et in argenteo uetere nummo imaginis Augusti, quem antea uir omni uirtute perpolitus, Hannibal Carus, nunc habet fratris eius filius, rotunda forma clypeus cernitur. Posterioribus temporibus ad ouatam speciem clypeos redactos esse, columnae duae, Traiani, & Antonini, declarant. Aelianus etiam Macedonicos grauis armaturae pedites, idest phalangitas, ἀσπίσι περιφερέσι, idest rotundis clypeis, usos esse demonstrat, nec maioribus, quam octo palmorum,

rum, idest bipedali diametro. quod si Romani quoque clypei bipedales tantum fuere; quod uerisimile uidetur; siquidem accepti sunt a Graecis, ideoq. a Dionysio, & Plutarcho Argolici uocantur: minores, quam parma, uno pede fuerunt; quam tripedalem habuisse diametrum, ostendimus.

Scuti forma.

Scutum opinor esse, quod Polybius, Dionysius, Plutarchus, Iosephus θυρεὸν *appellant, oblonga forma quadrata, ad ianuae similitudinem, unde nomen acceperit: curua tamen superficie, ut ostendit Polybius: itaque non una perpetua tabula, sed dissectis pluribus fieri oportuit: ex quo Varronis orta etymologia est. audiamus Polybij uerba:* Ἐστὶν, *ait,* ἡ Ῥωμαϊκὴ πανοπλία, πρῶτον μὲν θυρεὸς: οὗ τὸ μὲν πλάτος ἐστὶ τῆς κυρτῆς ἐπιφανείας, πενθ' ἡμιποδίων, τὸ δὲ μῆκος ποδῶν τεττάρων: ὁ δὲ μείζων ἔτι καὶ παλαιστιαῖος: ἐκ διπλοῦ σανιδώματος, ταυροκόλλῃ πεπηγὼς, ὀθονίῳ. μετὰ δὲ ταῦτα μοσχίῳ δέρματι περιείληπται τὴν ἐκτὸς ἐπιφάνειαν. ἔχει δὲ περὶ τὴν ἴτυν ἐκ τῶν ἄνωθεν, καὶ κάτωθεν μερῶν σιδηροῦν σιάλωμα, δι' οὗ τάς τε καταφορὰς τῶν μαχαιρῶν ἀσφαλίζεται, καὶ τὰς πρὸς τὴν γῆν ἐξερείσεις. προσήρμοσαι δ' αὐτῷ καὶ σιδηρᾶ κόγχος, ἣ τὰς ὁλοσχερεῖς ἀποστέγει πληγὰς λίθων, καὶ σαρισσῶν, καὶ καθόλου βιαίων βελῶν. *Quae sic Latine conuertuntur: Romana armatura est, primum quidem scutum:*

cuius latitudo eſt, in ſuperficie curua, pedes duo, cum dimidio; longitudo, pedes quattuor: quod ſi maius, palmo amplius. Conſtat ex duplici tabulato, taurino glutino coniunctum, uelo interiecto, deinde ſuperficies exterior pelle uitula circumdatur. ſupra & infra extremis partibus ferrea lamina munitur: ut & gladiorum uehementes impetus ſuſtineat; & ne, cum humum tangit, atteratur. Apte etiam in eo ferrea conſtituta concha eſt, quae lapidum, ſariſſarum, cuiuscumque demum uiolenti teli crebros ictus propulſat. Miror Ianum Laſcarem, praeſtantis ingenij uirum, clypeum pro ſcuto accepiſſe, ubi locum Polybij conuertit. haec eſt enim ſcuti, non clypei, deſcriptio: quod mihi uideor affirmare poſſe multis de cauſſis: primum, quod θυρεὸς ex Polybij deſcriptione, & ex ipſo nomine, quadratus eſt; clypeus uero, ut oſtendi, rotundus: deinde, quod mentio duplicis tabulati, & pelliceum integumentum, clypeo non conuenit, qui totus erat aereus, ut infra probabimus, nec ullis tegebatur pellibus, ſed aere nudo ſplendebat: unde Virgilius, Ardentes clypeos. tum, quod non ſolum aetate illa, qua Polybius litteris haec mandauit, ideſt circa Punici belli tertij tempora, ſed multo etiam ante, ſcutis Romani utebantur, ut haec Liuij uerba lib. IIX. de Latinis armatura Romana inſtructis, declarant. Clypeis antea

Romanis

Romanis usi sunt: deinceps, postquam stipendia- rij facti sunt, scuta pro clypeis fecere. Idem lib. IX. Arma clypeus, sarissaeq. illis, Romano scutum, maius corpori tegumentum. Et lib. XLII. bello Macedonico adempta Romanis esse scuta dicit supra ∞ C. Postremo, quod a Polybio, & Dionysio Halic. ubi agit de Romanorum armatura, θυρεὸς uocatur, id a Liuio scutum dicitur lib. I. qui uero clypeus a Liuio, ἀσπὶς a Dionysio, non θυρεός. afferamus utriusque testimonium. Arma, inquit Liuius de prima classe, his imperata, galea, clypeus, ocreae, lorica, omnia ex aere. Et paullo post de secunda classe: Arma imperata, scutum pro clypeo. Dionysius autem de prima classe: ὅπλα χέρειν ἐπέταξεν, ἀσπίδας ἀργολικὰς, καὶ δόρατα, καὶ κράνη χάλκεα. Latine sic: Arma ferre iussit, clypeos Argolicos, hastas, & galeas aereas. Et de secunda. Αντὶ τῶν ἀσπίδων ἀνέδωκε θυρεοὺς. Latine: Pro clypeis tradidit scuta. Et Strabo, quam urbem in Africa Plinius, & alij Clupeam, Lucanus, & alij Clypeam uocant, eandem ait Aspidem nominari: quia scilicet curuatas in clypei speciem turres haberet.

Clypei, Scuti, Parmae materia.

De materia, quam secundo loco proposueram, constat Liuij, Dionysiiq. uerbis proxime recitatis, ex aere clypeum fuisse. Idem Liuius lib. XLV. Edito, ait, ludicro omnis generis, clypeisq. aereis

aereis in naues impositis. Ideo Virgilius Aen. lib. II. Ardentes clypeos dixit. Et Festus Ennianum illud: Prolato aere adstitit: interpretatur, clypeo ante se protento. Scutum uero non aereum, sed ligneum, fuisse, Polybij testimonio iam demonstratum est. in quo Romanorum industriam in militari studio licet admirari. non enim e quouis ligno, sed ex arborum praecipue aquaticarum, scuta faciebant. maxime autem ficus, & salix, quia leuissimae, probabantur. cur aquaticae arbores ceteris praeferrentur, caussam uerbis lepidissimis, ut est elegantis admodum scriptor ingenij, Plinius explicauit lib. XVI. cap. 40. Frigidissima, inquit, quaecumque aquatica, lentissima autem, & ideo scutis faciendis aptissima: quorum plaga contrahit se protinus, clauditq. suum uulnus, & ob id contumacius transmittit ferrum: in quo sunt genere ficus, salix, tilia, betulla, sambucus, populus utraque. Leuissimae ex his ficus, & salix, ideoq. utilissimae. Parmam uero loream fuisse, auctor est Suidas.

Clypei, & Scuti usus.

Reliquum est, ut de usu dicatur. Romulus ante bellum Sabinum clypeis Argolicis utebatur: Sabinis in ciuitatem receptis, eorum scutis uti maluit. qua de re sic Plutarchus: Θυρεοῖς δὲ τοῖς ἐκείνων ὁ Ῥώμυλος ἐχρήσατο, καὶ μετέβαλε τὸν ὁπλισμὸν ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν Ῥωμαίων, Ἀργολικὰς πρότερον ἀσπίδας

φορέντων. Ideſt: Scutis eorũ Romulus uſus eſt, ſuãq. & Romanorũ, qui Argolicos antea clypeos ferebant, armaturam mutauit. Ser. Tullio regnante, & clypeos, & ſcuta Romani geſſere, ſed clypeos milites primae claſſis, ideſt praeſtantiores, ſcuta uero ſecundae: quod utrumque Liuij, & Dionyſii teſtimonio perſpicuum fecimus. poſtea uidentur ſcutis uſi eſſe. ait enim Liuius lib. IIX. Clypeis antea Romanis uſi ſunt: deinceps, poſtquam ſtipendiarij facti ſunt, ſcuta pro clypeis fecere. Illud miror, ſecundo Punico bello triarijs clypeos, non ſcuta, a Liuio tribui. ait enim lib. II. Spoliare cupientem triarij obiectis clypeis arcuere. Quod ſi factum dicatur, quia triarij, cum haſtas haberent, commode ſcutis, quae clypeis maiora erant, uti non poſſent: rurſus quaeram, cur igitur tertio Punico bello ſcutis uſi ſunt, nulla triariorum exceptione, legionarij omnes: quantum e ſcriptore illius aetatis Polybio licet intelligere? ut omittam, quod idem Liuius lib. XXXI. ſcuta Romana, tamquam omnium communia peditum, appellat: & ſcuti pedeſtris, numquam clypei, mentio crebra reperitur apud Caeſarem, Tullium, & alios. Seruius grammaticus clypeos cum ait fuiſſe maiora ſcuta: & addit: Clypei peditum ſunt, ſcuta equitum: in utroque ſatis oſtendit, armaturae mutatam eſſe rationem. clypei enim & ſcutis & parmis minores fuere:

quod

quod ſupra oſtendimus. Scuta uero ut concedamus equitibus, quod in epiſtola Galbae ad Ciceronem haec uerba declarant: Equum immiſi ad eam legionem tironum, quae ueniebat ex caſtris, ſcuto reiecto: idq. Ioſephus de Iudaico bello lib. III. *confirmat: adimenda tamen peditibus non ſunt: niſi ſi Polybij, Liuij, Dionyſii auctoritatem aſpernamur. ut Ciceronem omittam, qui Phil.* II. *Cum gladijs, inquit, agmine quadrato ſequuntur ſcutati milites. Nihil ne igitur, dicet aliquis, equeſtria ſcuta differunt a pedeſtribus? Crediderim, breuiora fuiſſe equeſtria: ut leuitate aptiora eſſent ad mouendum: quia maior in equite curſus, quam in pedite, requiritur. Et illud Galbae, quod recitaui: Equum immiſi, ſcuto reiecto: ſcuti paruitatem demonſtrat. Scuto uero pedeſtri, cuius longitudo pedum quattuor fuit, latitudo duorum cum dimidio, qui poſſet eques uti? nam, ſi ante pectus ferret, hoſtem, ſcuto interpoſito, uidere non poſſet; ſin ab latere, pectus remaneret intectum.*

Parmae uſus.

Parmam fuiſſe leuis armaturae, ideſt uelitum, ex ijs, quae ſupra diximus, intelligitur. accedit Liuij teſtimonium lib. XXVI. *Ex omnibus legionibus electi ſunt iuuenes, maxime uigore, ac leuitate corporum ueloces. eius parmae breuiores, quam equeſtres, & ſeptena iacula, quaternos*

longa pedes, data, praefixa ferro, quale hastis uelitaribus inest. Idem lib. XXXI. *Veliti Romano, parmam, gladiumq. habenti. Et lib.* XLIV. *Pugnatum utrimque est leui armatura. missilibus procul regia auxilia melius pugnabant: comminus stabilior, & tutior aut parma, aut scuto Ligustino, Romanus erat. Virgilius lib.* IX.

Ense leuis nudo, parmaq. inglorius alba.

Vbi Seruius: Quasi tiro. Velites enim, licet, quo primum tempore sunt instituti, ex legionibus electi sunt, postea tamen tirones fuere, extra legionem. Equestres quoque parmae nominantur a Liuio lib. II. *Desiliunt, ait, ex equis, prouolant in proelium, & pro antesignanis parmas obijciunt. Et lib.* IV. *Eo se inferunt, obiectis parmis, ubi suorum plurimum laborem uident. Et lib.* IIX. *Equus, ad uulneris sensum, prioribus erectis pedibus, magna ui, cum caput quateret, excussit equitem: quem cuspide, parmaq. innixum, attollentem se a graui casu, Manlius ab iugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terrae affixit. Et ibidem: Vexilla se suorum parmasq. cernere equitum. Apud Nonium Sallustius hist. lib.* IV. *Soliti nectere ex uiminibus uasa agrestia, ibi tum, quod inopia scutorum fuerat, ad ea arte se quisque in formam parmae equestris armabat. Equestres tamen a uelitaribus ma*

gnitudine

gnitudine differebant. dixit enim Liuius de ueli tibus lib. XXVI. Eis parmae breuiores, quam equestres. Parmulis pugnare, ait Festus, milites soliti sunt: quarũ usum sustulit C. Marius, datis in uicem earum Bruttianis. Idẽ alio loco: Bruttianae parmae dicebantur scuta, quibus Bruttiani sunt usi. Quibus uerbis nõ hoc dicit, sublatum esse parmarũ usum, sed, pro Romanis Bruttianas esse inductas, nõ mutata forma (rotundas enim aetate sua Varro, Mario iunior, ostendit) sed magnitudine uel aucta, uel imminuta: auctã tamen uerisimilius est, quia Romanas Festus parmulas, Bruttianas uero parmas appellat. Non alienum uidetur, id adscribere, quod apud Suidam legimus: Carthaginienses parma usos esse. Πάρμαι, inquit, δερμάτινοι θυρεοὶ παρὰ καρχηδονίοις. Quod est: Parmae, lorea scuta apud Carthaginienses.

De peltae, siue cetrae, forma, usu, materia.

Pelta, & cetra admodum similia sunt: quod ut affirmem, his adducor argumentis. Liuius lib. XXIIX. Menippum quendam ex regijs ducibus cum mille peltatis (pelta cetrae haud dissimilis est) Chalcidem mittit. Et lib. XXXI. Nocte cetratos, quos peltastas uocant, loco opportuno inter bina castra in insidijs abdiderat. Iam, quos Liuius lib. XLII. & XLIV. ex Persei, Macedonum regis, exercitu cetratos uocat, eosdem Plutarchus in Aemilij uita peltatos. Interpres

tamen Leonardus Arretinus, & postea Gulielmus Xylander, cum differre cetram a pelta opinarentur, Κρητικαὶ πέλται, καὶ Θρᾴκια γέῤῥα, *uerterunt: Cretenses peltae, & Braciae cetrae: cum neque* γέῤῥα *necesse sit esse cetras: est enim uel scutum Persicum, uel scuti generale nomen: & cetrae a peltis, ut ostendi, non differant: Plutarchus autem ita loquatur, ut diuersa Cretensium, Thracumq. scuta ostendat. Tertius interpres Hermann s Cruserius, dum superiorum interpretum imitari uestigia turpe ducit, dupliciter peccat, primum pro Creticis peltis parmas, deinde pro gerris Thracijs tragulas conuertens. parmam autem diuersam esse a pelta, superiora demonstrant: tragulam uero missile telum esse, non scutum, exemplis intelligitur. Lunam semi plenã pelta referebat: uade Virgilius lib. 1. Aen.*

Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis.

Et Suidas: Πέλτον, ἀσπὶς ἴτυν μὴ ἔχουσα: *Clypeus rotunditatem non habens. Vtebantur eo scuti genere Amazones; (ut antiquissima repetam) quod ex Virgilio, Plinio, Nonio perspicuum fit; Macedones, ut Liuij, Plutarchi, Aeliani testimonio patet; Afri, ut ait Seruius de cetra; quã non differre a pelta diximus; Hispani, ut Caesar, Liuius, alij; Cretenses, quod in Aemilio docet Plutarchus. De materia, quem sequar, unum auctorem habeo Seruium. is loreum ait scutum fuisse.*

fuiſſe. Aelianus etſi materiam non nominat, leue tamen ſcutum, exiguumq. uocat.

De Ancilis forma, materia, uſu.

Ancilis formam Feſtus oſtendit his uerbis: Ancile appellatum, quia ex utroque latere erat reciſum, ut ſummum, infimumq. eius latus medio pateret. Neque ab hac deſcriptione diſſentire Plutarchus uidetur: apud quem haec ſcripta ſunt in Numa: Αγκύλια καλοῦσι διὰ τὸ σχῆμα. κύκλος γὰρ οὐκ ἔστιν, οὐδὲ ἀποδίδωσιν, ὡς πέλτη, τὴν περιφέρειαν, ἀλλ' ἐχτομὴν ἔχει γραμμῆς ἑλικοειδοῦς. ἧς αἱ κεραῖαι καμπὰς ἔχουσαι, καὶ συνεπιστρέφουσαι τῇ πυκνότητι πρὸς ἀλλήλας, ἀγκύλον τὸ σχῆμα ποιοῦσιν. *Latine: Ancilia uocant propter figuram. circulus enim non eſt, neque exprimit, ut pelta, orbiculatam formam, ſed exciſa eſt, ita ut reuoluta linea fiat: cuius extremae partes inflexae, & pariter denſitate altera ad alteram conuerſae, curuam figuram efficiunt. Quae ſi cui uidenter obſcuriora, nummum aereum Antonini Pij, quem habet inſigni doctrina & humanitate uir Fuluius Vrſinus, inſpiciat; in quo ipſam ancilis imaginem, a Feſto, & Plutarcho deſignatam, facile recognoſcet. Aereum fuit, eoq. Salij ſacerdotes utebantur: quod utrumque Plutarchus oſtendit. & Varro armiluſtrum ait eſſe dictum ab luendo, aut luſtro, ideſt, quod circumibant ludentes ancilibus armati.*

VII
De Castello, Pago, Vico, Opido, Vrbe, Villa.

AD · IACOBVM CONTARENVM

VAMVIS · IACOBE · CONTARENE, *de Te ad Teipsum scribere non deceat, feci tamẽ, quod meus summus amor amplius a me requiri non est passus, ut, quantum Tibi debeã, quando soluendo esse non possum, profitear saltem. Ingenui animi est, debitum agnoscere. Tuque, conscientia contentus recte agendi, praemium ipsum non requiris, qui Tibi amplissimum praemium proposueris, Gloriam. quam cum bonorum iudicio iam sis assecutus, minimum tibi deesse ad summam felicitatem omnes fatentur. Christianissimus Rex Henricus* III. *ex Polonia in Galliam, ob Caroli* IX. *fratris obitum, rediens, dum Venetam Remp. singulare Italiae ornamentum, inuisendam sibi statuit, quanti fecerit eximias animi Tui dotes, publice ostendit: Te delegit, cui uoce faueret. in quo mirum eluxit Regis iudicium, qui te Regio illo praecone dignum esse iudicauit. Sed, quid ego? quasi hoc*

exiguo

exiguo curriculo laus tua comprehendi poſſit. Voluit tamen aliquid in tuo nomine apparere, quod meum de te iudicium omnibus notum faceret.

CASTRVM, *ſiue caſtellum, differt a pago, uico, opido, urbe, uilla. eſt enim locus arte, uel natura munitus, ambitus exigũi, factus ad ſimilitudinem caſtrorum militarium: niſi ſi caſtra potius ipſa a caſtro, quaſi ad eius exemplar facta, nomen acceperunt. quod ego magis exiſtimo: quia ciuilia prius uidentur caſtra fuiſſe, quam militaria. Et caſtella uel diu duratura, in quibus tuto habitaretur, uel ad tempus lignea fiebant obſidendi cauſſa. prioris generis ea ſunt, quae a ſe capta Cicero dicit Fam. ep. 10. lib. II. Et in Bruto: Qui Ligurum caſtella expugnauerunt. Et ep. 7. lib. III. ad Att. Caſtellum, inquit, munitum habitanti mihi prodeſſet, tranſeunti non eſt neceſſarium. Ad poſterius genus illud refero, quod eſt Fam. ep. 4. lib. XV. Sex caſtellis, caſtriſq. maximis ſaepſi. Et in Antonium: Aditus hoſtium caſtellis, aggeribuſq. prohibetur. Et, quoniam dixi caſtella uel natura, uel arte fuiſſe munita: miretur aliquis, cur Cicero Fam. ep. 10. lib. II. dixerit, Caſtella munita. Et ep. 7. lib. III. ad Att. Caſtellum munitum: non ſimpliciter, Caſtella, & Caſtellum. uerum non omnia caſtella pariter muni-*

ta,

ta, ſed alia magis, alia minus. de parum munitis locutus eſt Liuius lib. XXII. *cum ait: Edicto propoſito, ut, quibus opida, caſtellaq. immunita eſſent, in loca tuta conmigrarent. Diſferre autem ab opido caſtellum, eadem uerba, proxime recitata, demonſtrant: & Caeſar lib.* II. *bel. ci. Cunctis opidis, ait, caſtelliſq. deſertis.*

PAGVS *conſtare uidetur e pluribus uicis, ut uicus e pluribus caſis: ut ſit regio, nullo moenium ambitu, accolis diſperſis, in plano circa flumina, uel fontes, qui ad unum locum conſilij cauſſa coeunt. itaque diſtinguit eos Cicero a montanis, cum ait in oratione pro domo: Nulli pagani, aut montani, qui non ampliſſime de meo reditu decreuerint. Et Feſtus: Pagi dicti a fontibus; quod eadem aqua uterentur. Tacitus etiam a uico diuerſum eſſe pagum oſtendit in libro de moribus Germanorum: Eliguntur, inquit, qui iura per pagos, uicoſq. reddant. Caeſar lib.* I. *bel. Gal. Sueuos ipſos, qui pagis habitarent, pagos uocat. ait enim: Treuiri nunciabant, pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni conſediſſe, qui Rhenum tranſire conarentur.*

VICVS *duplex, extra urbem, & in urbe. Si extra urbem, conſtat, ut dixi iam, e pluribus caſis, nulla munitione ſaeptus. ep.* I. *lib.* XIV. *Quod ſcribis te uicum uendituram: quid, obſecro te, quid futurum eſt? Et ep.* 4. *lib.* XV. *Quinctum fratrem negotio praepoſui, ut in uicis aut*

captis,

captis, aut male pacatis exercitus collocaretur. Vicus in urbe, aedium est continuata series, non ipsa uia, quae suo nomine appellatur. lib. III. Off. Omnibus uicis statuae factae sunt. Quia non in media uia, sed prope aedes ponuntur, statuae. Et ep. 3. ad Att. lib. IV. Supero Crassum diuitijs, atque omnium uicos, & prata contemno. Quo loco diuitiae primum urbanae, deinde rusticae, demonstrantur. Horatius ep. 10. lib. I.

Purior in uicis aqua tendit rumpere plumbum?

Et epist. I. lib. II.

Deferar in uicum uendentem thus & odores.

OPIDVM proprie infra urbē est, ut in ep. Vatinij, X. lib. V. Viginti opida sunt Dalmatiae antiqua: quae ipsi sibi adsciuerūt, amplius sexaginta. Interdū tamē opidi nomē pro urbe usurpatur. itaque Athenas, urbem nobilem, opidum uocat Cicero ep. 7. lib. III. ad Att. praeterea, quis ignorat, lautam, in primisq. celebrem, atque opibus praestantem, urbem Corinthum fuisse? at eam, & simul Aeginam, & Megaram, opida Sulpicius appellat ep. 5. lib. IV.

VRBS nobiliusquiddam est, ac plenius, quam opidum. unde κατ' ἐξοχὴν Roma dicitur Vrbs.

VILLA, quae nūc lingua cōmuni plures in agro domus significat, domus olim una fuit, uirorum nobiliū. unde nominantur Luculli uillae, Metelli, Ciceronis, aliorum praestantium uirorum.

IIX

De Caestu.

AD·NICOLAVM BARBADICVM

ET ANTIQVA *amicitia, quae tibi cum Patre meo fuit, & uero, quam mihi ostendis, beneuolentia, postulare a me uidentur,* NICOLAE·BARBADICE, *ut aliquid ad Te scribam. Sed, cum nihil dignum tua exspectatione praestari a me posse iudicem, saepe in ipsa scriptione animum abieci. Tandem audacis potius, quam ingrati, crimen incurrendum mihi statui. Haec ad te mittere libuit, quae Tuam mihi beneuolentiam cõseruent, meque Tibi (quã uis commendatum) commendent. Maximum quiddam consecutum me existimabo, si Tu in illa Tua uetere beneuolentia perseuerabis. enitar equidem, ut eam Te non male collocasse iudices.*

CAESTVS, *pugilum arma, non, ut arbitror, clauae, quibus pilae plumbeae loris bubulis appenderentur, quod uideo doctos uiros existimasse,*

ſe, ſed lora ex multiplici crudo tergore bouis agreſtis, ut ait Homerus, manibus & lacertis inducta, ferreis, plumbeiſue clauis, aut ſquamis, ut ita dicam, clauatis conuoluta, ad ſimilitudinem arietini cornus: quod egregie, ut ſolet, expreſſit Plinius lib. XI. cap. 37. *Dedit, inquit, natura in amfractum conuoluta arietum generi cornua, ceu caeſtus daret.* Arietum enim cornua non ſunt aequali ſuperficie, ſed cingulos quoſdam habent eminentes, ambitu imperfecto, cum alius oriatur ex alio, ut in cochlearum teſtis: unde Plinius, *in amfractum conuoluta,* dixit: Inde patet caeſtus quales ſint. Accedit interpres Homeri Euſtathius: Οἱ τῶν πυγμάτων ἱμάντες οἱ βόειοι περὶ τὰς χεῖρας αὐτοῖς εἰλοῦντο συνεργαζόμενοί τι ταῖς πληγαῖς: καὶ τοὺς δακτύλους δὲ συνέχοντες, καὶ ὡσεί τινα κορύνην σφαιροῦντες γερρῶς. *ideſt:* Pugilum lora bubula circa manus ipſis inuoluebantur, plagas non nihil adiuuãtia: digitos autem ſimul continebant, & quaſi clauam quandam rotunda forma dure faciebant. Manus igitur loris illis inuolutae, clauae quaedam eſſe uidebantur. iſq. caeſtus erat: clauis tamen pugiles non utebantur. nam, ſi caeſtus uere claua fuiſſet; non dixiſſet Valerius Flaccus lib. IV. *Quos potes, indue caeſtus:* & ibidem infra: *Troianos exſue caeſtus:* & : *Paribus palmas amborum innexuit armis.* Nam induere, innectere,

indu-

inducere, exsuere, certe manuum integumentis potius, quam clauae, conuenire, nemo negauerit. Haec ipsa lora nominauit Propertius lib. III. *ad Sparten de Ludis Laconicis: Nunc ligat ad caestum gaudentia brachia loris. Quod autem dixi, conuolutos fuisse caestos ferreis plumbeis ue uel clauis, uel squamis; de plumbo, & ferro auctorem habeo Virgilium in eo uersu:*

– ingentia septem
Terga boum plumbo insuto ferroq. rigebant.

De clauis uero, aut squamis, etsi iam satis Plinij testimonio uideor probasse, tamen ex eodem Virgilij uersu coniecturam facere licet: nam uerbo, Rigebant, horribilem illam speciem ostendit clauorum in loro bubulo eminentium: ut omittam illud Statij lib. VI.

Nigrantia plumbo tegmina cruda borum:

Et illud infra:

Explorant caestus, hebetantq. terendo.

Apparet enim, propterea nigrantia plumbo tegmina illa dici, quia plumbeis squamis, aut clauis, praetegerentur. Et illud, Hebetantq. terendo, acumen omnino clauorum, aut squamarum tumorem in acutum tendentem, uidetur indicare. Hebes enim opponitur acuto. Eustathius μύρμηκας *appellat, ad similitudinem uerrucarum in corpore exstantium. Item Pollux lib.* III. Ὅπλα τῶν χειρῶν μύρμηκες, καὶ ἱμάντες. *To-*

tum

tum certamen dextro pariter ac ſiniſtro pugno fiebat: unde pugiles dicti: & Virgilius:
Nūc dextra ingeminās ictus,nūc ille ſiniſtrae. Et:
Creber utraque manu pulſat uerſatq. Dareta.
Iam Cicero in Bruto: Pugiles inexercitati, etiam ſi pugnos & plagas Olympiorum ferre poſſint, ſolem tamen ferre ſaepe non poſſunt. Quod ſi quis, huic loco haud omnino acquieſcens, pugiles quidem pugnis, non tamen caeſtibus decertaſſe putet: legat eundem Ciceronem Tuſc. II. Pugiles, ait, caeſtibus contuſi ne ingemiſcunt quidem. Et de pugno in aduerſarium illato ſignificat aliquanto poſt, cum ait: Pugiles, cum feriunt aduerſarium, in iactandis caeſtibus ingemiſcunt. Hac tota de re ſi quis exempla ueterum requirit, ſciat caeſtuum ſex certamina reperiri, tria apud Graecos, Homerum, Theocritum. Apollonium Rhodium; totidem apud Latinos, Virgilium, Valerium Flaccum, Statium, qui fere a Graecis omnia ſumpſerunt. Manum caeſtu armatam uidimus in aereo nummo Pyrrhi Ligorij, excellenti ingenio uiri, & in ſtudio cognoſcendae antiquitatis eximia cum laude uerſati. Huius autem exercitationis hodieq. apud Senenſes, ſollemni more, aliqua ſimilitudo remanet. reducta enim ceruice, praetenta quaſi ſcuto laeua manu, ita dextra minantur, ut, iniecta ſaepe laeua, incauti aduerſarij oculos, & ora contundant. Quod
ad

ad orthographiam attinet: licet uinculũ sit uterque cestus, & Veneris, & pugilum: unde dixit Homerus de pugilibus: τὼν δὲ ζωσαμένω βήτην ἐς μέσσον ἀγῶνα: *tamen Seruium sequor, qui caestum esse pugilum ait, cestum Veneris. & ob uariam significationem uarie scribi. quod ideo placet, quia uidetur caestus a caedendo dictus esse.*

IX
De Caelatura, & Scalptura.

AD · ALOYSIVM MOCENICVM

LVRIMVM *mihi gaudeo,* ALOYSI . MOCENICE, *oblatam aliquãdo mihi esse, etsi perexiguam, occasionem, qua Tibi de ista Tua erga lit teratos uiros uoluntate gratuler. Quid enim Tu non agis, quid ue praeteris, in quo consulere studiosis possit opera tua? Quo maximas Tibi referunt grates ipsa litterarum studia, cum earum patrocinium prorsus non abiectum uideant. laetanturq. plurimum Te patrono, quo auspice, nihil tam arduum putant, quod non posse se consequi confidant. Magna Te manent praemia, si uirtutem, exsulem fere, apud Venetam Remp. quae semper hanc sibi praecipuam laudem adsciuit, Tuo auxilio iuuabis. Qua in re cum multos habiturus sis socios, me semper laudum tuarum decantatorem habebis.*

CAELATVRAM *scalpturae partem facit*

Quinctilianus lib. II. cap. ult. & eam ait esse in auro, argento, aere, ferro: scalpturam autem in his ipsis, & in ligno praeterea, ebore, marmore, uitro, gemmis. quo dici potest, caelaturam omnem scalpturam esse, non contra: siquidem, quae materia caelaturae est, eadem scalpturae; non item quae scalpturae, eadem caelaturae. Cum hac Quinctiliani sententia congruere uidentur ea, quae subscripsi, ueterum exempla. dixit enim Cicero de Diuin. lib. I. Hanc speciem Praxiteles caelauit argento. & Tusc. V. Abacos cōplures ornauit argēto, auroq. caelato. Liuius lib. VII. Pictis, & auro caelatis refulgens armis. Et lib. IX. Duo exercitus erant. scuta alterius auro, alterius argento caelauerunt. Virgilius quoque lib. I. Aen.

- caelataq. in auro Fortia facta patrum.

Nec dissentit Plinius multis in locis. idē tamen caelaturā cretae, uel argillae, & marmori etiā cōmunicat. nam lib. XXXV. cap. 12. Fastigia, inquit, tēplorū etiā in urbe crebra, et municipijs, mira caelatura, & arte, firmitateq. aeui sanctiora auro, certe innocentiora. Cum uero ait lib. XXXVI. c. 5. Ab oriente caelauit Scopas, a septētrione Bryaxis, a meridie Timotheus, ab occasu Leochares: uidetur indicare, caelaturam etiam ad marmora pertinere. non enim, tantum opus uel auro, uel argento etiam caelatum

esse,

esse, uerisimile est. fallit igitur regula. In gemmis quoque, quas caelatura Quinctilianus excludit, scalpturae tribuit, possit aliquis ab eo dissentire. nam caelatam a Pyrgotele Alexandri Magni imaginem, ait Appuleius Flor. lib. I. *qui quamquam de gemma mentionem nullam faciat. Plinio tamen supplente dubitatio tollitur. is lib.* XXXVII. *cap.* I. *Confirmat, inquit, hanc opinionem edictum Alexandri Magni, quo uetuit in gemma se ab alio scalpi, quam a Pyrgotele. Quid, quod ligneo de opere dixit Virgilius Ecl.* III.

Caelatum diuini opus Alcimedontis.

Verum detur poetis haec libertas, ut a uerborum proprietate interdum discedant: tria tamen superiora exempla, unum de argilla, alterum de marmore, tertium de gemma, Quinctilianũ coarguunt. cui si quaeritur excusatio; dicamus, primis temporibus metalla dumtaxat caelari solita esse, paullatim deinde hanc artem reliquis generibus communicatam. sic non omnino abrogabitur Quinctiliano fides. Quod si caelaturam a scalptura, ut illius uerba declarant, materia non distinguit; quo signo internoscentur? nam, si aurum, argentum, aes, ferrum, communis utriusque materia est: sequitur, ut, quod caelatum, idem scalptum sit; &, quod scalptum, si modo sit in auro, argento, aere, ferro, idem caela-

tum. quaerenda igitur aliqua nota est, qua discernantur. ea mihi uidetur esse forma, non materia. opinor enim, caelata opera dici a ueteribus, quae uel in materia plana, uel in tumida, uel in conuexa ita fiunt, ut in ipsa materia, quaecumque sit, haereant, & aliqua parte promineant: scalpta uero, quae uel integra undique, & solida cernuntur, ex quacumque materia scalpendo facta; quo in genere sunt statuae: uel in cauo depressa neque solidam exprimunt effigiem, neque integram ab omni latere ostendunt, ut sigilla. nam, si scalptura in statuis tantum uersaretur, non dixisset Plinius lib. XXXV. cap. 12. plasticem matrem esse statuariae, scalpturaeq. & caelaturae. quo loco diuersam esse scalpturam a statuaria, & a caelatura, perspicue demonstratur. tres enim artes, quia differunt inter se, ideo separatim singulae nominantur. differunt autem eodem modo, quo totum a partibus. nam scalptura duas reliquas complectitur: scalpendo enim & statuae fiunt, & caelata opera. nisi siquis obijciat, caelata ex argilla scalprum non requirere, quod ex incisa lignea tabula, argillaq. impressa, exprimantur. cui responderi possit, sine scalpro tabulam illam non incidi. atque illud scalpturae tertium genus est. nam reliqua duo uel solida integraq. sunt opera, ut statuae; uel dimidiae eminentiae, ut caelata: tertium, ut dixi,

incisum

incisum intus in materia, uel ut ipsum per se delectet, uel ut inde caelata effigies exprimatur: nam & ceream effigiem, e sigillo effictam, inter caelata opera retulerim; quoniam dimidiam habet eminentiam. Vt igitur, qui statuam dicit, signum dicit, sed hominis, aut dei, neque solum e lapide, sed ligno etiam, argilla, cera, gypso, ebore, auro, argento, aere; non contra, qui signum, idem statuam dicit, quia brutorum quoque signa sunt, quae, ut opinor, statuae non uocantur, licet communis eadem utrisque sit materia: sic, qui scalpturam, idem statuariam, & caelaturam dicit, non contra. Caelata uero opera eminere omnia, & subiectam habere, unde exstent, quaq. ambiantur, materiam aliquam, idem ille, rerum pulcherrimarum uarietate, & copia excellens, familiaris noster, Plinius lib. XXXIII. cap. 12. indicat his uerbis: Haec ars ita exoleuit, ut sola iam uetustate censeatur, usque adeo attritis caelaturis, ne figura discerni possit. Caelata etiam dici uideo, quibus ornamenta ex alia materia sunt adiuncta, ita scite, ut ex eadem educta uideantur: qualia fuere uasa illa, quibus crustas, & emblemata Verres detraxit. quod caelatum argentum appellat Cicero. Negotium, inquit, dedit Archagatho, ut, quidquid Haluntij esset argenti caelati, id omne statim ad mare ex opido deportaretur. Sub

iungit autem paullo post. Omnia deferuntur. Cybiratae fratres uocantur: pauca improbant: quae probarant, ijs crustae, aut emblemata detra huntur. Sic Haluntini, excussis delicijs, cum ar gento puro domum reuerterunt. Idem ostendit satis aperte infra, cum ait: In regiam maximam palam artifices omnes, caelatores, ac uascularios conuocari iubet. menses octo continuos opus his non defuit, cum uas nullum fieret, nisi aureum. tum illa ex patellis, et turibulis, quae uellerat, ita scite in aureis poculis illigabat, ita apte in scyphis aureis includebat, ut ea ad illam rem nata esse diceres. Haec postrema uerba caelaturam plane indicant, ex addita materia, non e subiecta, expressa. nec aliter intelligitur ex duo bus Liuij locis supra recitatis. arma enim, & scu ta auro caelata, ipsa non sunt aurea, sed auro addito exornantur. omitto alia exempla. nec tamen negauerim, caelata etiam dici, ex quibus ipsis exculpuntur opera, ut ex Mausoleo uidemur posse conijcere. nam opera illa praeclara, in tabulis opinor fuisse marmoreis, educta e subiecta materia, non apposita ex alia. Est igitur cae latura duplex, & eam facit forma, non materia. alioqui esset idem, quod scalptura. a uerbis enim idem significantibus utraque deducta, altera a scalpendo, altera a caedendo, d in l permutata, ut ait Festus. & caelare Nonius in-

terpre-

terpretatur, insculpere, Ab hoc uerbo, atque ab illa significatione, quam posuimus, deductum Caeli nomen putauere non nulli, uidelicet eam rationem secuti, quod in caelo sidera illa, quae suis perpetuo sedibus inhaerent, ut in cute humani corporis uerrucae, prominere uideantur. hanc analogiam probauit Plinius lib. II. cap. 4. Caelum quidem, inquit, haud dubie caelati argumento duximus, ut interpretatur M. Varro. adiuuat rerum ordo; descripto circulo, qui signifer uocatur, in duodecim animalium effigies. Plinius ipse quid sentiat, apparet: de Varronis interpretatione quod addit, est cur ambigam. nam Varronis haec sunt uerba lib. IV. de lin. Lat. Ego magis puto a chao cauum, & hinc caelum: quoniam Hoc circum supraq. quod complexu continet terram, cauum caelum. Alios igitur Varronis libros, qui hodie non exstant, Plinius legerit, necesse est: in quibus aliter, atque in his, quos habemus, de Caeli sensit etymologia. nam qui hodie Varronis libri leguntur, in dubium uenire non possunt, nominati a Carisio, & Nonio.

X
De Phaleris.

AD · FRANCISCVM MOLINIVM

OLVI *committere*, FRANCISCE. MOLINI, *ut meam amplius requirere beneuolentiam posses, quae cum tacita in animo meo resideret, originemq. duceret ab humanitate Tua, & ab illa numquam satis laudata erga studiosos uoluntate, finibus se tenere non potuit: erumpere uoluit: &, quantum Tibi debeam, non Tibi solum, cui haec forsan superuacanea poterat esse ostentatio, sed alijs quoque, indicare. Tuum erit, hoc officium non respuere, ab animo grato profectum. Et, si me omnia Tua caussa uelle, nihilq. tam difficile esse, quod cum existimatione Tua coniunctum mihi facillimum non uideatur, in animum induxeris, faciam, ut Te recte sensisse omnes iudicent.*

PHALERAE *uidentur esse equorum frontalia, si Suidae credimus: qui cum* φάλαρα *interpretetur, haec subiungit:* Τὰς προμετωπίδας,

τὸς

τοὺς ἀσπιδίσκους, τὴν κόσμησιν τὴν κατὰ τὸ μέτωπον τῶν ἵππων· παρὰ δὲ Ηροδότῳ, τὰς περὶ τὰς γνάθους σκεπάσματα. id eſt: Frontis ornamenta, ſcutula, id, quo frons equorum exornatur. apud Herodotum uero, circa maxillas tegumenta. Quod autem dixit Suidas ἀσπιδίσκους, ſormam ornamenti ſignificauit ſcutum imitantem, ut a naribus ad frontem inter oculos ducta illuſtris lamina dilataretur in fronte, attenuata in imo, ſimilitudine ueterum ſcutorum, quae Virgilius ideo Longa lib. IIX. nominauit. uerum, ſiue frons, ut Suidas dixit, ſiue Herodotus, maxillae phaleris ornentur, apparet eſſe ornamentum capitis, deductum a φάλα, quem κόσμον idem Suidas eſſe dixit τῆς περικεφαλαίας, uel a φαλὸς, ut alijs placere uideo. Seruius Honoratus neque frontem, neque maxillas, ſed pectus phaleris ornari ſolitum ait, & eſſe idem, quod in mulieribus monilia. ſic enim interpretatur in eo Virgilij uerſu,

Aurea pectoribus demiſſa monilia pendent.

monile autem a collo praependere, ex Feſto, & alijs, conſtat. Plinius quoque ſatis plane diſtinguit a frontalibus phaleras, & ſentire cum Seruio potius, quam cum Suida, aut etiam Herodoto, uidetur: ait enim ſic lib. XXXVII. cap. 12. de gemma quadam facta: Quondam tantae magnitudinis fecere, ut equis regum in

oriente frontalia, atque pro phaleris pensilia facerent. Verbum Pensilia, quis non putet referri potius ad monile illud, quod collo pendere diximus, quam ad illud scutulum, quo frons, aut maxillae decorantur? Rursus a Plinio, & Seruio dissentit Gellius, perspicue distinguens a monilibus phaleras, cum ait lib. v. cap. 5. Equitum frenis, ephippijs, monilibus, phaleris praefulgentem. Horum scriptorum auctoritas dubitationem parit, utrum phalerae sit ornamentum frontis in equo, ut sensit Suidas; an maxillarum, ut Herodotus; an pectoris, ut Seruius, & Plinius. nam Gellius, ut a Seruio, & Plinio plane dissentit, cum eas a monilibus separat: sic, utrum frontale cum Suida, an, ut ita dicam, maxillare cum Herodoto putet, in dubio relinquit. Equidem, controuersiae dirimendae gratia, (nam ueteres in ea re, quam oculis quotidie cernerent, deceptos esse, non libenter credo) ita sentirem, quidquid equorum frontibus, maxillis, pectoribus ad speciem adderetur, communi uocabulo Phaleras esse nominatas: nisi manifeste eas & Plinius a frontalibus, & Gellius a monilibus diuersas ostenderet.

AD M ANTONIVM MVRETVM,

amicorum κορυφαῖον.

F ERREVS *omnino ſit, qui Te non amet, mi* MVRETE, *amabilem multis de cauſſis, ſed praecipue ob inſignem quandam, & Tuam prorſus in amicitia humanitatem. Ego quidem, Te mihi non amandum ſolum, ſed colendum, propoſui: Te ut alterum parentem obſeruandum ſtatui. nam, cum Tu me praecipuum habeas, nihilq. tantum eſſe iam oſtenderis, quod non pro me Te libentiſſime facturum confidere poſſim, praecipuam quandam Tibi me praeſtare obſeruantiam, par eſt. Pergamus in amore. in quo etſi alter alterum ſuperare conetur, uictoria tamen, qualiſcumque ſit, utrique noſtrum grata futura eſt. Noli quaerere, quam ſaepe de Te cogitem, quam Te in ore habeam, quam Tui & abſentis eſt, & praeſentis eſſet, iucunda commemoratio. Interim fruamur litterarum bono, quae abſentes, praeſentes nos efficiunt. &, ut me ſcias id praecipue optare,*

 nihilq.

nihilq. mihi tanti eſſe; affirmo Tibi, in quo uel ſine iureiurando potes mihi fidem adhibere, nulla me ex re pari laetitia, ac ex tuarum litterarum lectione, affectum iri.

EPISTOLARVM *omnium quae materia ſit, quaeque nos hortentur ſaepe, interdum etiam impellant ad ſcribēdum cauſſae, diu ſaepe ac perattente cogitaui. artem enim quaſi quandam, quae uiam ad inuentionem pateſaceret, inuenire cupiebam. Atque in hoc meditandi ſtudio cum occurriſſent plurima, eaq. admodum diuerſa; tandem aliquando, inſpecta rei cuiuſq. natura, atq. ui, ad duo quaedam capita referri poſſe omnia uiſum eſt: quorum alterum Graece* ἠθικὸν, *alterum* πραγματικὸν, *uocatur; nos morale, & negotiale poſſumus appellare. omnium enim epiſtolarum argumenta uel a negotio, uel ab officio, tamquam a duobus fontibus, deducuntur. Negotiales, quo res in ſtatu ſit, ſiue noſtra, ſiue aliena, ſiue priuata, ſiue publica, ſignificant. nec, ſi quae ſunt, in quibus aliqua de re diſputatur, ab hoc genere diſiungo. noſtrum enim negotium uidetur eſſe, ſi ultro ſcribimus; aliorum, ſi rogati. quamquam diſputationes remouet ab Epiſtola ſcriptor egregius Demetrius, at nō Latini. nam Varro quaeſtiones multas Epiſtolis explicauit, ut Gellius, & Cariſius docent: & Valgius Rufus,*

ut

ut idem Cariſius oſtendit, ſcripſit de rebus per epiſtolam quaeſitis. qua nos quoque Inſcriptione delectati ſumus. Morales officium potius quam negotium, continent. quod genus late patet. hinc enim emergunt, quaecumque aut humanitatis, aut beneuolentiae, aut alicuius omnino uirtutis aliquam ſignificationem habent; ut commendaticiae, conſolatoriae, laetitiam, aut dolorem indicantes, admonentes, hortantes, querentes, obiurgantes, gratias agentes, &, ut ſummatim complectar, quae materiam a negotio non ſumunt. Tertium quoddam genus, ex utroque miſtum, reperiri, non negauerim: ſed hoc ut aequaliter ex utroque conſtet, ideſt ut eae cauſſae, quae ad ſcribendum adduxere, graues aeque ſint, nec morales negotialibus, aut negotiales moralibus uincantur, perquam raro ſolet euenire. quod ſi morale, aut negotiale in epiſtola miſta excellet; (quod autem, ut ea ſcriberetur, uehementius impulit, id dico excellere) quis dubitet, quin, quae res in ea plus habet ponderis, eadem ei nomen tribuat? Non enim in aſſignando genere uel partes numerandae ſunt, uel longitudinis habenda ratio eſt: poſſunt eſſe plures morales partes, quam negotiales; aut, ſi pauciores ſint, uel una eſſe longior, quam negotiales omnes: nec tamen ad morale genus epiſtola pertinebit. quo enim (ut iam dixi) praecipue ad-

ducimur ad scribendum, id siue multis, siue paucis uerbis exponatur, epistolas facit aut negotiales, aut morales. At morales quidem in simplici plerumque uersantur argumento; suisq. quasi finibus contentae, negotialem materiam non attingunt: negotiales contra, non quia necesse sit, sed quia deceat, morale saepe aliquid assumunt. Possum probare exemplis, possum auctoritate eorum, qui de epistolis praecepta tradiderunt: sed ipsa quoque in promptu ratio est. quis enim, cum scribit, quod uel sua, uel eius, ad quem scribit, intersit, aliquam rei perficiendae cupiditatem non exponit? quis ad ea, quae restant, curam, & diligentiam non pollicetur? quis aut, confecto negotio, non laetatur; aut, desperato, non dolet? quae interdum grati animi, humanitatis quidem semper signa sunt. Moueor etiam non leuiter auctoritate Demetrij, scriptoris accurati in primis, & docti: Πλεῖστον, *ait* ἐχέτω τὸ ἠθικὸν ἡ ἐπιστολὴ, ὥσπερ καὶ ὁ διάλογος: σχεδὸν γὰρ εἰκόνα ἕκαστος τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς γράφει τὴν ἐπιστολήν. *Exempla uero Ciceronis ad Lentulum scriptae epistolae suppeditant. negotiales enim omnes fere sunt: & his tamen morales Cicero sententia[illegible]ibenter admiscet, nimirum officij caussa; ut, in patriam opera, ac uirtute Lentuli reuocatus, tanti beneficij memoriam, & remunerandi studium declaret. fortasse etiam, ut ingenio ualebat, ad offi-*

cium

cium artem adhibuit. nam, quia morales in primis ad conciliandam beneuolentiam idoneae ſententiae ſunt; iccirco, futurum intelligens, ut negotialem primae epiſtolae partem, id eſt narrationem, Lentulus non admodum libenter legeret, quippe quae aduerſa paene omnia, & inclinatam rem oſtenderet; eam moleſtiam morali principio leniendam putauit. ad leniendum autem, ſi cetera deficiant, ipſa tamen amoris, & grati animi ſignificatio multum ualet. & grata uoluntas ſocietate quadam eiuſdem doloris oſtenditur. dolor autem Ciceronis, in Lentuli cauſſa ſuſceptus, quod ſingulari quodam ſtudio ualde tamen non proficiat, cum ex ipſa ſententia, & ex toto orationis ambitu, tum uero maxime ex primis uerbis, unde oritur ſententia, colligitur: Ego omni officio, ac potius pietate. *nam & in,* Ego, *uis eſt; & augetur in,* Omni officio; *& cumulatur demum correctione proxima,* Ac potius pietate. *officium enim amoris expers eſſe poteſt, & communiter in omnes conuenit: nomen autem Pietatis quiddam etiam grauius, quam amor, ſignificat: itaque non communiter in omnes, ſed proprie conuenit in deos, quibus omnia debemus: deinde in patriam, atque in parentes; quorum caritas proxime accedit ad deos: tertio loco, erga omnes propinquos: poſtremo, erga optime meritos; quos diligere ut propinquos, & co-*

lere parentum fere loco, aequum eſt. quae ſingula eodem, quo propoſuimus, ordine probemus. Ac pietas quidem in deos multis cognoſcitur exemplis: quorum pauca recitabo. de Nat. de lib. I. Pietas, ſanctitas, religio pure, & caſte tribuenda ſunt deorum numini. Et infra, ibidem: Pietas eſt iuſtitia aduerſus deos. Et lib. III. de Fin. Nec uero pietas aduerſus deos, nec quanta ijs gratia debeatur, ſine explicatione naturae intelligi poteſt. Et pro domo: Nec eſt ulla erga deos pietas, niſi honeſta de nomine eorum, ac mente opinio. Et lib. II. Off. Pietas & ſanctitas deos placatos efficiet. Et in Topicis: Aequitas tripartita dicitur eſſe, una ad ſuperos deos, altera ad manes, tertia ad homines pertinere. prima pietas, ſecunda ſanctitas, tertia iuſtitia, aut aequitas nominatur. Quae uero, ad patriam, parentes, propinquos etiam, licet non bene meritos, pertinent, haec ſunt. lib. II. de Inuent. Pietas eſt, quae erga patriam, aut alios ſanguine coniunctos, officium conſeruare moneat. Pro Flacco: Nimia pietas, & ſummus amor in patriam. De ſomnio Scip. Iuſtitiam cole, & pietatem: quae cum ſit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima eſt. Et in Bruto: Vtinam C. Gracchus non tam fratri pietatem, quam patriae, praeſtare uoluiſſet. Pro Coelio: Pietas in parentes, indulgentia in liberos.

Pro

Pro Plancio: Omitto illa, ut uiuat cum suis, primum cum parente: nam pietas fundamentum est omnium uirtutum. Et Acad. lib. II. *Admodum adolescentes cum fratre, pari pietate, & industria praedito, paternas inimicitias est persecutus. Et ad Att. ep. 3. lib.* VI. *Cum bellum esse in Syria magnum putetur; uideatur ne pietatis esse meae, fratrem relinquere. Pro Quinctio: Si pietate propinquitas colitur; qui affinem prodit, impius sit necesse est. Et ad Thoranium, ep. 20. lib.* VI. *Hic tui omnes ualent, summaq. pietate te desiderant. Atque haec uno loco omnia, in oratione pro Plancio, comprehenduntur. Pietas enim definitur, grata uoluntas in parentes, in patriam, in deos, in amicos: eaq. tribus modis laudatur, ut uirtus, ut uirtus maxima, ut uirtutum reliquarum omnium mater. Exemplum pietatis etiam parentum in filios unum Ciceronis afferam ex ep. 39. lib.* XIII. *Domo sibi carendum propter matrem, plenam pietatis. Alterum Catulli:*

Egregium narras mira pietate parentem,
Qui ipse sui gnati minxerit in gremium.

Deorum in homines.

Statius in Silu. Vera deum pietas.

Extremum restat de pietate in bene meritos. quo ex genere est illud ep. 1. lib. 1. Fam. Ego omni officio, ac potius pietate erga te. & ibidem ep. 9.

Periucundae mihi fuerunt litterae tuae: quibus intellexi te perſpicere meam in te pietatem: quid enim dicam, beneuolentiam? cum illud ipſum grauiſſimum, et ſanctiſſimum nomen Pietatis leuius mihi meritis erga me tuis eſſe uideatur. Et in eadem, in extremo: Sunt enim teſtes meritorum tuorum ega me, meaeq. in te pietatis. Cur autem, cum id, quod dijs, hominibuſq. debemus, proprie Pietatis nomine totum exprimatur, non eodem nomine erga Lentulum Cicero uteretur, quem in utraque poſt reditum oratione non modo parentem, uerum etiam deum ſuae ſalutis, uitae, fortunae, memoriae, nominiſq. uocat? Sic in epiſtola ad Curionem lib. 11. cum Milonem commendat, bis nomen Pietatis uſurpat; quod, eo adnitente, patriam recuperauerit. Et alibi ſaepe. Quod autem in primis quattuor uerbis epiſtolae 1. ad Lent. Ego omni officio, ac, *uocales concurrere paſſus eſt; in eo etiam moralis uirtus elucet. laborare enim uidetur, quod amantiſſimi hominis eſt, de re potius, quam de uerbis. itaq. hanc indiligentiam non ſolum a reprehenſione uindicat, uerum etiam cum aliqua laude coniungit in Oratore: Habet, inquit, ille tamquam hiatus, concurſu uocalium, quaſi molle quiddam, quod indicet non ingratam negligentiam de re hominis magis, quam de uerbis, laborantis. Et in eodem libro, infra: Nemo eſt tam ruſticus,*

qui

qui uocales nolit coniungere. in quo quidam etiam Theopompum reprehendunt, quod eas litteras tantopere fugerit: etſi idem magiſter eius Iſocrates, at nō Thucydides, ne ille quidem haud paullo maior ſciptor Plato. Demoſthenes tamen magna ex parte concurſionem uocalium, ut uitioſam, ſugit. Sed Graeci uiderint: nobis, ne ſi cupiamus quidem, diſtrahere uocales conceditur. Haec ille: qui tamen paullo poſt, non debere admodum crebro uocales uocalibus occurrere, indicat, his uerbis: Hoc idem noſtri ſaepius non tuliſſent, quod Graeci laudare etiam ſolent. Gellius & in poetis hoc probat lib. VII. cap. 20. aitq. ſuauius eſſe in Virgilio, Vicina Veſeuo Ora iugo, quam, Vicina Veſeuo Nola iugo: & apud Catullum, Ebrioſa acino ebrioſioris.

Dictum eſt de generibus epiſtolarum: quibus demonſtratis, duplex occurrit animaduerſio, primum, quae utrique ſint aptae generi ſententiae; deinde, quibuſnam ſententiae uerbis enuncientur. Ac licet, niſi fallor, ſimul utrumque complecti, & ita definire: Epiſtola conſuetudinem fere quotidiani ſermonis debet imitari. nam, ſi, quod inter longe remotos nequaquam uox & lingua praeſtare poteſt, id bono litterarum conſequimur, ut iis de rebus, quae uel noſtra, uel amicorum interſint, communicemus: profecto nihil aliud, quam imago quaedam ſermonis, uidetur

epiſtola.

epiſtola. idem ſenſit Artemon ille, qui deſcripſit epiſtolas Ariſtotelis: quem dixiſſe Demetrius ait, oportere eodem ſtylo & dialogum ſcribi, & epiſtolas: eſſe enim epiſtolam dialogi partem. Sententias tamen interdum grauiores, quam dialogus, & maiorem elegantiam admittit epiſtola; non modo, quia ſtudio curaq. maiore ſcribimus, quam loquimur; uerum etiam, quia, cum ad principes uiros, aut etiam ad ciuitates, litteras mittimus, quod interdum euenire ſolet, habenda omnino uidetur perſonarum ratio; & in eo paullum ſe tollat epiſtola, non modo licet, uerum etiam neceſſe eſt. quales enim putemus fuiſſe epiſtolas illas, quibus uiri eloquentes, & docti, atque ipſe in primis Ariſtoteles Alexandrum Magnum, incenſum cupiditate uerißimae gloriae, cohortabatur ad decus? Iam uero, quae leguntur Demoſthenis ad Philippum, habere eas quiddam amplum, longeq. diſtare a communi ſermone, negari, non poteſt. Nec deſunt Ciceronis in hoc genere nonnullae, ut illa ad Lucceium lib. V. Fam. de ſui conſulatus hiſtoria ſeparatim cõponenda; et illa ad Dolabellã lib. IX. qua ei de ſublata columna, & ijs, qui eam Caeſari mortuo, tamquam deo, in foro erexerant, ſupplicio affectis, gratulatur. in illa uero ad Lentulum, quae incipit, Periucundae, partes multae ſunt. in quibus aliquanto maior uel uerbo-

rum

rum copia, uel ſententiarum ſplendor apparet, quam dialogi ratio, & natura poſtulet. Age, quid in ea dialogo ſimile reperitur, in qua M. Brutus Ciceronem accuſat, quod ſuppliciter nimis, ac demiſſe, ad Octauium ſcripſiſſet? Verum hoc, quidquid eſt licentiae, prudentia moderatur. tempus, perſonarum dignitas, res ipſa, quouſque progredi liceat, oſtendit. Proprie uero & ſimplici argumento, & ſimplici ſtylo contentae ſunt epiſtolae. Recte, & feſtiue Cicero ad Paetum: Quid tibi ego uideor in epiſtolis? non ne plebeio ſermone agere tecum? nec enim ſemper eodem modo. quid enim ſimile habet epiſtola aut iudicio, aut concioni? quin ipſa iudicia non ſolemus omnia tractare uno modo: epiſtolas uero quotidianis uerbis texere ſolemus. Idẽ tamen, qui hoc praecipit, non uſquequaque ſeruat ſuam regulam: indulget enim ingenio non numquam, & epiſtolas concinnat, atque ornat uerbis aliquanto illuſtrioribus, quam quae populo familiaria, & communi ſermone trita ſunt. ſed hoc eiuſmodi eſt, ut, inmodice, ac temere ſi fiat, faſtidium pariat, & in reprehenſionem incurrat; ſin modice, & loco, delectet ſine ſatietate, & laudem aſſequatur. decet igitur idem, & dedecet, pro utentis ingenio; quod alijs quoque rebus contingit. hac uirtute uel ſolus inter Latinos, ut mihi quidem uidetur, uel certe

maxime omnium Cicero excelluit. Demoſthenem quidem ita uicit, ut comparatio nulla ſit: quod Quinctilianus quoque uidit. Breuitas laudatur in epiſtolis: iure quidem. breui enim ſermone magis capimur, quam producto: uerum in omni re modus eſt: & peccat eodem fere modo, qui multa paucis contrahit, & qui pauca diffundit in multa. Praeclare Gregorius Nazianzenus, qui utroque uitio laborant, eos iaculantibus comparat, ita mittentibus telum, ut uel ſupra ſcopum, uel infra feratur. utrique enim errant pariter, licet contrario modo. Hic mihi committendum non puto, quando de epiſtolis agitur, ut fraudentur ſtudioſi pulcherrima ipſius Gregorij, uiri eloquentiſſimi, epiſtola, nondum edita: in qua prudenter, & ingenioſe, quae ad hoc ipſum ſcribendi genus attinent, omnia perſequitur, ſic, ut ne Demetrius quidem ille, quem ſupra appellauimus, uel plura, uel meliora tradiderit

Γρηγόριος Νικοβούλῳ.

ΤΩΝ γραφόντων ἐπιστολάς, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο αἰτεῖς, οἱ μὲν, μακρότερα γράφουσιν, ἤπερ εἰκός: οἱ δὲ, καὶ λίαν ἐνδεέστερα: καὶ ἀμφότεροι τοῦ μέτρου διαμαρτάνουσιν, ὥσπερ τῷ σκοπῷ οἱ τοξεύοντες, ἄντε εἴσω πέμπωσιν, ἄντε ὑπὲρ πέμπωσι. τὸ γὰρ ἀποτυγχάνειν ἴσον, κἂν ἀπὸ τῶν ἐναντίων γίνηται. ἔστι δὲ μέτρον ἐπιστολῶν ἡ χρεία: καὶ οὔτε μακρότερα γραπτέον, οὗ μὴ πολλὰ τὰ πράγματα: οὔτε μικρολογητέον, ἔνθα πολλά. τί γὰρ ἢ τῇ Περσικῇ σχοίνῳ μετρεῖσθαι δεῖ τὴν σοφίαν, ἢ παιδικοῖς πήχεσι: καὶ οὕτως ἀτελῆ γράφειν, ὡς μηδὲ γράφειν; ἀλλὰ μιμεῖσθαι τῶν σκιῶν τὰς μεσημβρινὰς, ἢ τῶν κέντρων τὰς κατὰ πρόσωπον ἀπαντώσας, ὧν συνιζάνει τὰ μήκη: καὶ παραφαίνεται μᾶλλον, ἢ φαίνεται, τῶν ἄκρων τινὶ γνωριζόμενα: καὶ ἔστι, πῶς ἂν εἴποιμι κυρίως; εἰκασμάτων εἰκάσματα. δέον ἀμφοτέρων φεύγοντα τὴν ἀμετρίαν, τοῦ μέτρου κατατυγχάνειν. Περὶ μὲν τῆς συντομίας, ταῦτα γινώσκω. Περὶ δὲ σαφηνείας, ἐκεῖνο γνώριμον, ὅτι χρὴ φεύγοντα τὸ λογοειδὲς ὅσον ἐνδέχεται, μᾶλλον εἰς τὸ λογικώτερον ἀποκλίνειν, καὶ, ἵν' εἴπω συντόμως, αὕτη τῶν ἐπιστολῶν ἀρίστη, καὶ κάλλιστα ἔχουσα, ἣ ἂν καὶ τὸν ἰδιώτην, καὶ τὸν πεπαιδευμένον: τὸν μέν, ὡς κατὰ τοὺς πολλοὺς οὖσα: τὸν δὲ, ὑπὲρ τοὺς πολλούς: καὶ ᾖ αὐτόθεν γνώριμος. ὁμοίως γὰρ ἄκαιρον, καὶ γρῖφον νοεῖσθαι, καὶ ἐπιστολὴν ἑρμηνεύεσθαι. Τρίτον ἐστὶ τῶν ἐπιστολῶν ἡ χάρις. ταύτην δὲ φυλάξομεν, εἰ μήτε παντάπασιν ξηρὰ, καὶ ἄχαρι γράφομεν, καὶ ἀκαλλώπιστα, ἀκόσμητα, καὶ ἀκόρητα, ὃ δὴ λέγεται, οἷον δὴ γνωμῶν, καὶ παροιμιῶν, καὶ ἀποφθεγμάτων ἐκτὸς: ἔτι δὲ σκωμμάτων, καὶ αἰνιγμάτων, οἷς ὁ λόγος καταγλυκαίνεται:

ται: μήτε λίαν τούτοις φαινοίμεθα καταχρώμενοι. τὸ μὲν γὰρ ἄγροικον, τὸ δὲ ἄπληστον. καὶ τοσαῦτα τούτοις χρηστέον, ὅσα καὶ ταῖς πορφύραις ἐν τοῖς ὑφάσμασι. τροπὰς δὲ παραδεξόμεθα μὲν, ὀλίγας δε: καὶ ταύτας οὐκ ἀναχώτως. ἀντίθετα δὲ, καὶ πάρισα, καὶ ἰσόκωλα, τοῖς σοφισταῖς ἀπορρίψωμεν. εἰ δέ που καὶ παραλάβοιμεν, ὡς καταπαίζοντες μᾶλλον τοῦτο ποιήσωμεν, ἢ σπουδάζοντες. Πέρας τοῦ λόγου: ὅπερ τῶν κομψῶν τινος ἤκουσα περὶ τοῦ ἀετοῦ λέγοντος: ἡνίκα ἐκρίνοντο περὶ βασιλείας οἱ ὄρνιθες, καὶ ἄλλος ἄλλως ἧκον ἑαυτὸν κοσμήσαντες, ὅτι ἐκείνου κάλλιστον ἦν τὸ μὴ οἴεσθαι καλὸν εἶναι. τοῦτο κἂν ταῖς ἐπιστολαῖς μάλιστα τηρητέον, τὸ ἀκαλλώπιστον, ὅτι ἐγγυτάτω τοῦ κατὰ φύσιν. Τοσαῦτά σοι περὶ ἐπιστολῶν, ὡς δι᾽ ἐπιστολῆς, παρ᾽ ἡμῶν: καὶ ταῦτα ἴσως οὐ πρὸς ἡμῶν, οἷς τὰ μείζω σπουδάζεται. τἆλλα δὲ, αὐτός τε φιλοπονήσεις, εὐμαθὴς ὢν: καὶ οἱ περὶ ταῦτα κομψοὶ διδάξουσιν.

Quam ſic Latine uertimus.

GREGORIVS . NAZIANZENVS NICOBVLO

QVI epiſtolas ſcribunt, (quoniam hoc etiã poſtulas) alij quidem pluribus uerbis, quã deceat, alij uero exſiliter admodum ſcribunt: & utrique modum non ſeruant: quemadmodum qui ad ſcopum iaculantur, ſiue infra mittunt, ſiue ſupra. errare enim aequale eſt, licet a contrarijs fiat. eſt autem epiſtolarum modus ipſa res: cum neque pluribus uerbis, ubi non multae ſunt res, ſcribendum ſit; neque paucioribus, ubi multae. quid enim oportet uel Perſica ſchoeno, uel puerilibus cubitis ſapientiam metiri, atque ſic imperfecta ſcribere, ut nec ſcribere, ſed imitari umbrarum meridianas, aut centrorum, in oculos incurrentes, quarum conſident longitudines, & obſcure potius, quam perſpicue, cernuntur, extremo aliquo ſignificatae: ſuntq. (quo modo appoſite dicam?) ſimilitudinum ſimilitudines. cum oporteat, qui utriuſque iniuſtam menſuram uelit euitare, iuſtam eum conſequi. De breuitate igitur haec ſtatuo. De perſpicuitate autem illud conſtat, oportere, qui elaboratum uitet, quãtum oporteat, magis ad id, quod communius eſt, inclinare. &, ut complectar paucis, optima eſt & pulcherrima epiſtola, quae tum indoctum, tũ etiam eruditum perſuadere poſſit; indoctum, ut ad multitudinẽ ſcripta; eruditum, ut multitudi

nis

nis captum ſuperans. item, quae ſua ſponte intelligitur. aeque enim abſurdum eſt, & griphos conſiderare, & epiſtolam interpretari. Tertium eſt epiſtolarum gratia. hanc porro ſeruabimus, ſi neque ſicca prorſus, & inuenuſta ſcribamus, & illepida, & inornata, & inculta, quod dicitur, ut ſine ſententijs, & prouerbijs, & dictis, & ſalibus, & reconditis iocis, quibus ſermo conditur; neque ualde his abuſi eſſe uideamur. alterum enim agreſte, alterum uero cum ſatietate. Haec autem eatenus utenda, quatenus & purpuris in textilibus. figuras autem recipiemus quidem & paucas, & has non impudenter. antitheta uero, & aequalia, & ſimiliter deſinentia rhetoribus dimittemus. ſicubi autem aſſumamus, tamquam iocantes potius hoc faciamus, quam ſerio agentes. Summa haec eſt: quod ab eloquente quodam homine de aquila accepi, cum diceret: Quo tempore aues de principatu diſceptabant, & aliae aliter exornatae uenerunt, in aquila formoſiſſimum id fuiſſe, quod nihil formoſum eſſe putaretur. hoc & in epiſtolis maxime obſeruandum, ut minime ſint elaboratae: quod proxime ad naturam accedit. Haec tibi de epiſtolis, tamquam per epiſtolam, a nobis: nec fortaſſe nobis conuenienter, qui maiora curamus. Reliqua uero & ipſe tibi tuo ſtudio comparabis, cum ingenio ualeas; & docebunt ij, qui hoc ſcientiae genere excellunt.

Prouerbia

PROVERBIA *non excludit, ſed crebra non probat. quod Ciceroni quoque placuit: itaque paucis utitur. at Demetrius,* Κάλλος, *inquit,* ἐπιστολῆς πυκναὶ παροιμίαι: δημοτικὸν γάρ ἐστιν ἡ παροιμία, καὶ κοινόν. *Ego ſeruo, & ſeruabo Gregorij documentum, ut prouerbijs neque numquam, neque ſaepe utar: accedente praeſertim Ciceronis exemplo: quem cum lego, nullius rhetoris praecepta deſidero*

DEMETRIVS PHALEREVS

Περὶ ἑρμηνείας.

Ἐπεὶ δὲ καὶ ὁ ἐπιστολικὸς χαρακτὴρ δεῖται ἰσχνότητος, καὶ περὶ αὐτοῦ λέξομεν. Ἀρτέμων μὲν οὖν, ὁ τὰς Ἀριστοτέλους ἀναγράψας ἐπιστολάς, φησίν, ὅτι δεῖ ἐν τῷ αὐτῷ τρόπῳ, διάλογόν τε γράφειν, καὶ ἐπιστολάς: εἶναι γὰρ τὴν ἐπιστολήν, οἷον τὸ ἕτερον μέρος, τοῦ διαλόγου. καὶ λέγει μέν τι ἴσως, οὐ μὴν ἅπαν: δεῖ γὰρ ὑποκατεσκευάσθαι πως μᾶλλον τοῦ διαλόγου τὴν ἐπιστολήν: ὁ μὲν γάρ, μιμεῖται αὐτοσχεδιάζοντα: ἡ δέ, γράφεται καὶ δῶρον πέμπεται τρόπον τινα. τίς γοῦν οὕτως ἂν διαλεχθῇ πρὸς φίλον, ὥσπερ ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς Ἀντίπατρον, ὑπὲρ τοῦ φυγάδος γράφων τοῦ γέροντός, φησιν; Εἰ δὲ πρὸς ἁπάσας οἴχεται τὰς φυγὰς οὗτος, ὥστε μὴ κατάγειν, δῆλον ὡς τοῖς γε εἰς ᾅδου κατελθεῖν βουλομένοις, οὐδεὶς φθόνος: ὁ γὰρ οὕτω διαλεγόμενος, ἐπιδεικνυμένῳ ἔοικε μᾶλλον, οὐ λαλοῦντι. καὶ λύσεις συχναί, ὁποῖαι, οὐ πρέπουσιν ἐπιστολαῖς: ἀσαφὲς γὰρ ἐν γραφῇ ἡ λύσις. καὶ τὸ μιμητικόν, οὐ γραφῆς οὕτως οἰκεῖον, ὡς ἀγῶνος. οἷον ὡς ἐν τῷ Εὐθυδήμῳ. Τίς ἦν, ὦ Σώκρατες, ᾧ χθὲς ἐν Λυκείῳ διελέγου; ἦ πολὺς ὑμᾶς ὄχλος περιειστήκει. καὶ μικρὸν προελθὼν ἐπιφέρει. Ἀλλά μοι ξένος τίς φαίνεται εἶναι, ᾧ διελέγου, τίς ἦν: ἡ γὰρ τοιαύτη πᾶσα ἑρμηνεία, καὶ μίμησις ὑποκριτῇ πρέπει μᾶλλον, οὐ γραφομέναις ἐπιστολαῖς. πλεῖστον δὲ ἐχέτω τὸ ἠθικὸν ἡ ἐπιστολή, ὥσπερ καὶ διάλογος: σχεδὸν γὰρ εἰκόνα ἕκαστος τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς γράφει τὴν ἐπιστολήν. καὶ ἔστι μὲν καὶ ἐξ ἄλλου λόγου παντὸς ἰδεῖν τὸ ἦθος τοῦ γράφοντος: ἐξ οὐδενὸς δὲ οὕτως, ὡς ἐξ ἐπιστολῆς. τὸ δὲ μέγεθος συνε-

σάλθω

στάλθω τῆς ἐπιστολῆς, ὥσπερ καὶ ἡ λέξις. αἱ δὲ ἄγαν
μακραὶ καὶ προσέτι κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ὀγκοδέστεραι,
οὐ μὰ τὴν ἀλήθειαν ἐπιστολαὶ γένοιντο ἄν, ἀλλὰ
συγγράμματα, τὸ χαίρειν ἔχοντα προσγεγραμ-
μένον. καθάπερ τὰ Πλάτωνος πολλὰ, καὶ ἡ Θουκυ-
δίδου. καὶ τῇ συντάξει μὲν τὰ λελύθω μᾶλλον: γε
λοῖον γὰρ περιοδεύειν, ὥσπερ οὐκ ἐπιστολὴν, ἀλλὰ
δίκην γράφοντα, καὶ οὐδὲ γελοῖον μόνον, ἀλλ' οὐ
δὲ φιλικόν: τὸ γὰρ δὴ κατὰ τὴν παροιμίαν, τὰ σῦ-
κα, σύκα, λεγόμενον, ἐπιστολαῖς ταῦτα ἐπιτη-
δεύειν. εἰδέναι δὲ χρὴ, ὅτι οὐχ ἑρμηνεία μόνον,
ἀλλὰ καὶ πράγματα τίνα ἐπιστολικά ἐστιν. Ἀριστο-
τέλης γοῦν, ὃς μάλιστα ἐπιτετυχέναι δοκεῖ τοῦ τύ-
που ἐπιστολικοῦ. Τοῦτο δὲ οὐ γράφω σοι, φήσιν: οὐ
γὰρ ἦν ἐπιστολικόν: εἰ γάρ τις ἐν ἐπιστολῇ σοφίσμα
τα γράφει καὶ φυσιολογίας, γράφει μὲν, οὐ μὴν ἐπι
στολὴν γράφει: φιλοφρόνησις γάρ τις βούλεται εἶναι
ἡ ἐπιστολὴ σύντομος, καὶ περὶ ἁπλοῦ πράγματος
ἔκθεσις, καὶ ἐν ὀνόμασιν ἁπλοῖς. κάλλος μέντοι
αὐτῆς αἵ τε φιλικαὶ φιλοφρονήσεις, καὶ πυκναὶ πα
ροιμίαι ἐνοῦσαι. καὶ τοῦτο γὰρ μόνον ἐνέστω αὐτῇ
σοφόν: διότι δημοτικόν τι ἐστιν ἡ παροιμία καὶ κοι
νόν: ὁ δὲ, γνωμολογῶν, καὶ προτρεπόμενος, οὐ
δι' ἐπιστολῆς ἔτι λαλοῦντι ἔοικεν, ἀλλὰ μηχανῆς.
Ἀριστοτέλης μέντοι καὶ ἀποδείξεσί που χρῆται ἐπι-
στολικῶς: οἷον διδάξαι βουλόμενος, ὅτι ὁμοίως
χρὴ εὐεργετεῖν τὰς μεγάλας πόλεις καὶ τὰς μικράς,
φησίν. Οἱ γὰρ θεοὶ ἐν ἀμφοτέραις ἴσοι ὥστ' ἐπεὶ αἱ
χάριτες θεαὶ, ἴσαι ἀποκείσονταί σοι παρ' ἀμφοτέ-
ραις. καὶ γὰρ τὸ ἀποδεικνύμενον αὐτὸ ἐπιστολικὸν,
καὶ ἡ ἀπόδειξις αὐτή. ἐπεὶ δὲ καὶ πόλεσί ποτε καὶ βα-
σιλεῦσι γράφομεν, ἔστωσαν τοιαῦται αἱ ἐπιστολαὶ,
μικρὸν ἐξηρμέναι πως: στοχαστέον γὰρ καὶ τοῦ προσώ-

πτου, ᾧ γράφεται. ἐξηρμένη μέντοι καὶ οὐχ ὥστε σύγγραμμα εἶναι ἀντ' ἐπιστολῆς, ὥσπερ αἱ Ἀριστοτέλους πρὸς Ἀλέξανδρον, καὶ πρὸς τοὺς Δίωνος οἰκείους ἡ Πλάτωνος. καθόλου δὲ μεμίχθω ἡ ἐπιστολὴ κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ἐκ δυοῖν χαρακτήροιν τούτοιν, τοῦ τε χαρίεντος καὶ τοῦ ἰχνοῦ. Καὶ περὶ ἐπιστολῆς μὲν τοσαῦτα, καὶ ἅμα περὶ χαρακτῆρος τοῦ ἰχνοῦ.

Quae ſic uerſa ſunt:

EPISTOLARVM *character cum exſilitate in digeat, & de ipſo dicemus. Artemo igitur, qui Ariſtotelis epiſtolas collegit, ac in lucem protulit, eodem modo dialogum & epiſtolas oportere ſcribere aſſerit: eo quod epiſtola fere tamquam altera dialogi pars, non tamen omnis eſſe uideatur. Nihilo ſecius opus eſt epiſtolam magis, quam dialogum, exornare. nam hic, inconſiderate ac improuide facientem imitatur; illa uero ſcribitur, & quodam modo dono mittitur. Quis enim, ad amicam litteras dans, eo dicendi genere utatur, quo Ariſtoteles ad Antipatrum, de quodam ſene extorre ſcribens, utitur? dum inquit: Si hic autem ad omnia abijt exſulia, adeo ut in patriam ullo pacto reduci, reuocariq. non poſſit; perſpicuum eſt, neminem ad inferos deſcendere uolentibus inuidere. Nam, qui ita ſermocinatur, demonſtranti potius, quam loquenti, ſimilis eſſe uidetur: & ſolutiones tantopere exſiles ſunt, ut epiſtolis nequaquam congruant. Solutio etenim in ſcriptione eſt res perobſcura. Et illud ſane, quod ad imitandum pertinet, non eſt tam ſcriptionis, quam certaminis, proprium, ac peculiare, ueluti in Euthydemo: Quis nam ille erat, o Socrates, qui cum heri in Lycio diſputabas? frequens profecto turba cir-*

cumſtabat. Et paullulum procedens, infert: At mihi peregrinus uidebatur. deinde, cum quo diſputabas, quiſnam erat? Omnis enim eiuſmodi elocutio & imitatio, hiſtrionem magis, quam epiſtolas ſcribentem, decet. Plurimum etiam moralitatis contineat epiſtola, quemadmodum & dialogus. nam quilibet imaginem ſui prope ipſius animi, ſcribit epiſtolam. Et ex alio quidem dicendi genere, licet etiam ſcribentis morem, ſeu ingenij indolẽ omnino cognoſcere, ſed ex nullo alio magis & melius, quam ex epiſtola. Magnitudo autem epiſtolae, ueluti & elocutio, contrahatur. Nam, quae ſunt nimis longae, & ad haec per locutionem tumidiores efficiuntur: quae profecto reuera epiſtolae non ſunt, at opera potius, epiſtolae inſcriptionem, Saluere, habentia. quemadmodum Platonis, & Thucydidis plurima. Verum conſtructione nimirum magis diſſoluatur. Nam per periodos ire, tamquam non epiſtolam, ſed iudicium ſcribentem, ſupra quam dici poſſit, ridiculum eſt; & non ſolum ridiculum, ſed & amicitiae nequaquam conueniens. In ſcribendis enim epiſtolis, illud, quod in prouerbio dicitur, Ficus ficus, ſectari, ac comminiſci oportet. Inſuper ſcire itidem opus eſt, quod non ſolum elocutio, uerum etiam res quaedam ſunt epiſtolarum propriae. Itaque Ariſtoteles id, quod epiſtolis conuenit, earumq. proprium eſt, ut uidetur

detur

detur maxime conſecutus eſſe. non enim inquit, Hoc tibi ſcribo; eo quod epiſtolae non congrueret. nam, ſi quiſpiam ſophiſmata, & de natura diſputationes, epiſtola complecteretur, ſcriberet quidem, ſed epiſtolam nequaquam. In epiſtola enim quae breuis, & de re ſimplici narratio eſſe debet, & ſimplicibus nominibus confici, comitas quaedam requiritur, atque feſtiuitas. Pulchritudo autem ipſius eſt, amica benignitas: ac, ſi frequentia in ea fuerint prouerbia, hoc plane ſcitum, cum ſit commune, et uulgo ſatisfaciat, ſolum inſit epiſtolae. Qui uero ſententias & cohortationes ſcribit, non per epiſtolam, ſed per artificium & machinationem loquenti ſimilis admodum uidetur. Ariſtoteles ſane & demonſtrationibus in modum ferme epiſtolae utitur. ſicut cum uult docere; ſimiliter magnis & paruis ciuitatibus benefaciendum eſſe, inquit: Dij utique in ambabus aequales ſunt. igitur, quando deae gratiae aequales ſunt, & apud ambas tibi reſidebunt, ambas beneficio oportet afficere. Etenim, quod ab ipſo demonſtratum eſt, & demonſtratio ipſa, epiſtolarum eſt propria. Et, quoniam ad ciuitates aliquando, interdum ad reges ſcribimus, eiuſmodi epiſtolae ſint etiam aliquo modo parum eleuatae. Conſideranda item eſt perſona, cui ſcribitur, ut eleuata ſit epiſtola, ſi opus eſt: non tamen pro epiſtola uolumen ſcribatur:

tur : quemadmodum Aristotelis ad Alexandrum epistolae & ad Dionis familiares Platonis epistola. Vniuersae autem ex his duobus characteribus per elocutionem commisceantur epistolae ; ex urbano scilicet, & exsili. Et de epistola quidem, & de tenui simul charactere, haec dicta sufficiant.

CODICILLORVM *uſus antiquiſſimus fuit iam ante chartam inuentam. itaq. ſcripſit Homerus Il lib.* 11. *pag.* 66: *Bellerophonti in Lycia codicillos eſſe datos. quo argumento, nondum eo tempore inuentam eſſe chartam, Plinius lib.* XIII. *cap.* 13. *probare conatur. etſi aliter ſentire uideatur eiuſdem lib. cap.* 11. *qui chartam Alexandri Magni uictoria repertam, condita in Aegypto Alexandria, ſcribit. Codicilli autem, dicti a Caudicibus, ideſt, arborum libris: plures enim ligneae tabellae glutino iungebantur, item ut iunguntur hodie noſtrates libri. Sed ante, quam in arborum libris, palmarum in folijs eſſe ſcriptum, idem Plinius auctor eſt, eodem libro, & eodem cap. & haec ſubiungit: Publica poſtea monumenta plumbeis uoluminibus, mox & priuata linteis confici coepta, aut ceris. pugillarium enim uſum fuiſſe, etiam ante Troiana tempora, inuenimus apud Homerum. Quibus uerbis Pugillaria ſignificat codicillos eſſe, ideſt, tabellas cera illitas, in quibus pungendo, ſtylo impreſſo, ſcriberetur: unde Pugillaris nomen. Verum, etſi ante chartam fuere, poſt eandem tamen inuentam manſere Codicilli, commodi ſcilicet cauſſa: quoniam, ubi charta, & atramentum non adeſſet, ut in itinere, in cena, in ſenatu, Codicilli, ſtylo ſcripti, mittebantur. itaque Cicero, Fam. ep.* 18. *lib.* VI. *Quaeſiui, inquit, e Balbo,*

per

per codicillos, quid eſſet in lege. & Sulpicius, ep. 12. lib. IV. Puer Acidini mihi obuiam uenit, cum codicillis. Interdum ipſi codicilli non mittebantur, ſed ſcribebatur in ijs, quod in chartam deinde tranſlatum mitteretur. propterea, Harum exemplum in codicillis exaraui, ait Cicero, lib. IX. Fam. ep. ult.

NON eodem modo libri apud ueteres, & epiſtolae, ſcribebantur. libri enim pluribus paginis conſcripti, circa lignum, aut aliquid oſſeum, ut ait Porphyrio, uel corneum, teretis formae, inuoluebantur. id appellabant Vmbilicum: quod, ut umbilicus in medio uentre, item illud, libro iam circa inuoluto, medium. extremae partes a ſimilitudine uocabantur Cornua, ut multis poetarum exemplis intelligitur. Epiſtolae autem nec ſemper una, pluribus ue, ſed modo una, modo pluribus conſcribebantur paginis; nec inuoluebantur, ſed complicabantur. complicatis, linoq. tranſiectis, qui mercatorum hodie mos eſt, anulus imprimebatur. Obijcietur illud, epiſt. 7. lib. III. Fam. Appiani mihi uolumen a te reddiderunt. quod de una epiſtola dictum eſſe, eo conſtat, quia ſequitur, Eadem epiſtola petebas. Sed, Volumen, dixit Cicero non de inuoluta epiſtola, ſed de longiſſima, quae uoluminis inſtar eſſet. Quod ſi epiſtolas conſeruari opus eſſet; alia ratio erat. tunc enim non complicabantur, ſed inuoluebantur; quotq. epiſtolarum libri, tot uolumina fiebant. unde illud ad Tironem epiſt. 17. lib. XVI. Video, quid agas. tuas quoque epiſtolas uis referam in uolumina. Et ad Atticum, epiſt. 30. lib. XII. Euolui uolumen epiſtolarum tuarum. Ad Cornificium autem, epiſtola ultima lib. XII. cum ſcripſit, Non te

epiſtolis,

epiſtolis, ſed uoluminibus, laceſſerem: non de multis epiſtolis dixit, ſed de longiſſimis, quae uolumen ſingulae conficere poſſe uiderentur. Plinius etiam ſingulos hiſtoriae ſuae libros Volumina appellat lib. XIIX. cap. 3. cap. 25. cap. 26. cap. 32. Nunc dicendum aliquid eſt de pagellis epiſtolarum. Latitudo non omnium eadem erat: quod Plinij teſtimonio comprobatur: qui lib. XIII. cap. 13. maximam latitudinem ait fuiſſe tredecim digitorum. id Cicero ipſe Fam. ep. 13. lib. II. ad Coelium ſignificat. ait enim: Extrema pagella pupugit me tuo chirographo: cum tamen eae Coelij litterae, quibus Cicero reſpondet, quarum lib. IIX. initium eſt, Non dubito, ſatis longae ſint. Idem lib. XII. epiſt. 25. ad Brutum, dixit in extremo: Altera iam pagella procedit. nec tamen tota illa epiſtola, quam non ceperat unica pagella, quartam illius Coelianae partem aequat. ergo haec, qua ſcripſit Cicero ad Brutum, anguſta pagina; illa uero latior, qua Coelius ad Ciceronem. Quaeri etiam poteſt, ab una tantum parte, an utrimque, ſcriberentur epiſtolarum, & librorum paginae. Vtrimque non puto. quod uel unico illius ad Brutum epiſtolae argumento cognoſcitur, cuius proxime facta mentio eſt. nam, ſi anguſtam eam pagellam fuiſſe conſtat, quae tantulam epiſtolam non ceperit: quanto anguſtiorem fuiſſe neceſſe eſſet, quae utrimque ſcripta tamen non ſufficeret?

Quinct. lib. IX.

EST ante omnia oratio alia iuncta, atque contexta, ſoluta alia, qualis in ſermone & epiſtolis, niſi cum aliquid ſupra naturam ſuam tractant, ut de philoſophia, de rep. ſimilibuſque. Quod non eo dico, quia non illud quoque ſolutum habeat ſuos quoſdam, & forſan difficiliores etiam, pedes. neque enim aut hiare ſemper uocalibus, aut deſtitui temporibus, uolunt ſermo, & epiſtola, ſed non fluunt, nec cohaerent, nec uerba de uerbis trahunt; ut potius laxiora in his uincula, quam nulla, ſint.

D. Hier. ep. 42. ad Niceam.

TVRPILIVS, *Comicus, tractans de uiciſſitudine litterarum, Sola, inquit, res eſt, quae homines abſentes praeſentes facit.*

Ibidem

RVDES *illi Italiae homines, quos Caſcos Ennius appellat, qui ſibi, ut in Rhetoricis ait Cicero, ritu ferino uictum quaerebant, ante Chartae, & Membranarum, uſum, aut in dedolatis e ligno codicillis, aut in corticibus arborum, mutua epiſtolarum alloquia miſſitabant. unde & portitores earum Tabellarios; & ſcriptores, a libris arborum, Librarios uocauere.*

Cicero Fam. lib. 11. ep. 4

EPISTOLARVM *genera multa eſſe non ignoras, ſed unum illud certiſſimum, cuius cauſſa inuenta res ipſa eſt, ut certiores faceremus abſentes, ſi quid eſſet, quod eos ſcire, aut noſtra, aut ipſorum, intereſſet. reliqua ſunt epiſtolarum genera duo, quae me magnopere delectant. unum, familiare, & iocoſum; alterum, ſeuerum, & graue.*

II
De Galliae diuisione.

FRANCISCI
MORANDI
MEMORIAE

VAE *amicis, dum uiuunt, officia praestamus, ea mortuis quoque deberi, iudico. Ne mirum igitur uideatur, si* FRANCISCI · MORANDI *nomine haec nunc edi uoluimus. nam, etsi mortuus sit, non tamen eius memoria umquam apud nos intermoritura est. id eius & singularis humanitas, & eximia doctrina a nobis postulare uidentur.*

SAEPE *legendo incurrimus in haec tria Galliae cognomina, Togatae, Comatae, Brachatae: nec tamen omnes, quae sit earum differentia, nouere. quod ostendere, breui definitione proposita, ueterum testimonio conabimur. Definitur Gallia uel a regione, uel ab hominum cultu. a regione sic: Gallia uel transalpina est, quae ulterior etiam dicitur; uel cisalpina, quae citerior. utraque diuiditur in duas, transalpina in*

Nar-

Narbonemsem, & comatam; cisalpina in transpadanam, & cispadanam. Rursus a cultu definitur hoc modo: Gallia uel comata est, uel brachata, uel togata. comata est omnis transalpina, praeter Narbonensem; brachata, quae postea Narbonensis dicta; togata, cisalpina omnis. de comata, probat Plinius lib. IV. cap. 17. Gallia inquit, omnis, comata uno nomine appellata, in tria populorum genera diuiditur; amnibus maxime distincta, a Scalde ad Sequanam Belgica; ab eo ad Garumnam Celtica, eademq. Lugdunensis; inde ad Pirenaei montis excursum, Aquitania, Aremorica ante dicta. Apparet Narbonensem omitti, de qua separatim lib. III. cap. 4. iam locutus erat. Opinor autem, antiquitus Galliam omnem transalpinam comatam fuisse; postea uero Narbonensem, in qua fuere Allobroges, prouinciam a Romanis factam, Romanorum hominum consuetudine alere comas desiisse. Intonsas enim gentes uocat Plinius alpinas quoque gentes, quarum nonnullas Narbonensis opinor Galliae partem fuisse. lib. XI. cap. 37. Nomina, inquit, ex eo capillatis alpium incolis, Galliae Comatae. Et, quamquam reliqua quoque Gallia a C. Caesare in prouinciae formam est redacta: quia tamen Narbonensis prius prouincia facta fuerat; ideo Prouinciae nomine, quod hodie quoque retinet, semper appellata, reliqua

uero

uero Gallia uetus Comatae cognomen retinuit. propterea nec Agrippa, cum Galliam longe lateq. metiretur, Narbonensis rationem habuit, quasi prouinciae separatae. scripsit enim haec Plinius eodem loco: Agrippa uniuersarum Galliarum inter Rhenum, & Pirenaeum, atque Oceanum, ac montes Gebennam, & Iuram, quibus Narbonensem Galliam excludit, longitudinem CDXX. ∞ pass. latitudinem CCCXIII. computauit. & Catullus Comatam appellauit Galliam a Caesare perdomitam:

Quis hoc potest uidere, quis potest pati?
Mamurram habere, quod comata Gallia
Habebat omnis, ultima & Britannia?

Quis porro dubitet, quin transalpina Gallia, non cisalpina, significetur in ijs Antonij uerbis, quae recitat Cicero Philippica IIX? Galliam togatam remitto: comatam postulo. Fuit enim hoc Antonij consilium, ut cisalpinam Galliam D. Bruto, iam eam obtinenti, relinqueret, transalpinam autem, a L. Planco tunc administratam, quae longe erat firmior, sibi assumeret; quo posset deinde, superatis alpibus, in Bruti prouinciam, quae Togata Gallia a Romano uestitu uocabatur, impetum facere, Brutoq. eiecto, urbem ipsam, exemplo Caesaris, occupare. quod Ciceronem non fugit. subiecit enim in eo loco: Otiosus uidelicet esse mauult. Et Philippica V.

Est, inquit, opinio, decreturum aliquem Antonio illam ultimam Galliam, quam Plancus obtinet. Comata igitur omnis transalpina, praeter Narbonensem: togata uero cisalpina, quam ab Italia amnes duo, Rubico a supero mari, Arnus ab infero, dirimebant. Quod autem ait Plinius, Ab Ancone Gallica ora incipit, Togatae Galliae cognomine: in eo terminos iurisdictionis non spectauit: nam ita Anconem Italiae adiudicasset: sed Gallorum, ueterum incolarum, rationem habuit. Quis autem Anconem cis Rubiconem esse nescit? Mela quoque Togatam nominat Galliam: & ait: Carni, & Veneti colunt togatam Galliam. Placet autem Dionis uerba recitare ex libro XLVI. *quae Galliarum distinctionem ostendant, adiuncta nominis caussa & Togatae, & Comatae.* Λεπίδῳ τὴν Ἰβηρίαν πᾶσαν, καὶ τὴν Γαλατίαν τὴν Ναρβονησίαν, Ἀντωνίῳ δὲ τὴν λοιπὴν Γαλατίαν, τήν τε ἐντὸς τῶν ἀλπέων, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτὰς οὖσαν ἄρχειν δοθῆναι. Ἐκαλεῖτο δὲ ἐκείνη μὲν Τόγατα, ὅτι τε εἰρηνικωτέρα παρὰ τὰς ἄλλας ἐδόκει εἶναι, καὶ ὅτι καὶ τῇ ἐσθῆτι τῇ Ῥωμαϊκῇ τῇ ἀστικῇ ἐχρῶντο ἤδη: αὕτη δὲ δὴ Κόματα, ὅτι οἱ Γαλάται οἱ ταύτῃ ἐς κόμην τὸ πλεῖστον τὰς τρίχας ἀνιέντες, ἐπίσημοι κατὰ τοῦτο παρὰ τοὺς ἄλλους ἦσαν. *Brachata restat. haec transalpinae pars fuit, quae postea Narbonensis nominata. Plinius lib.* III. *cap.* 4.

cap. 4. Narbonensis prouincia appellatur pars Galliarum, quae interno mari alluitur, brachata ante dicta, amne Varo ab Italia discreta, alpiumq. saluberrimis Romano imperio iugis: a reliqua uero Gallia latere septemtrionali, montibus Gebènna, & Iura. Et Mela lib. II. cap. 3. Pars Galliae nostro mari apposita, fuit aliquando brachata, nunc Narbonensis. Cicero etiam in oratione in Pisonem, Brachatae illum cognationis dedecus appellat, quod auus eius maternus trans alpes natus erat. Et in oratione pro Fonteio, Sagatos, brachatosq. uocat Gallos, qui Fonteium accusabant. cum Narbonensi Galliae, quod ipsa declarat oratio, Fonteius praefuisset. Quo patet; licet ea Galliae pars nomen mutauerit, Narbonensis dicta, quae Brachata fuerat, ipsas tamen brachas non esse depositas. Brachae autem quasi tunica fuit omnis Galliae transalpinae, cui sagum imponebatur; comata tamen potius, quam a brachis dicta, quae capillatior fuit. Quod si quis roget, cur brachas tunicam fuisse Gallicam putem: recitabo illud Suetonij, quod in C. Caesaris uita scriptum est: Iidem in curia Galli brachas deposuerunt, latum clauum sumpserunt. Latus enim clauus tunica senatorum Romae fuit, quem Galli, brachis depositis, sumpserunt.

III
De Primipilo.

AD·HANNIBALEM CRVCEIVM

VM *multa, apud ueteres ſcripta, obſcuritatis habent plurimum,* HANNIBAL · CRVCEIE *: tum uero, quae ad militiam pertinent, difficulter a nobis intelligi, quis ignorat? Primipilus quid ſit, quidq. in militia ſignificet, uideo a multis dubitari. Volui igitur, quae hac de re in ueteribus obſeruaui, edere: eaq. in Tuo nomine apparere: ut, hac re, Patrem imitans, meam quoque ſummam obſeruantiam Tibi oſtenderem, ortam ab eximijs tuis erga nos officijs, quorum memoriam nulla umquam dies apud nos oblitterabit, nulla uetuſtas imminuet.*

PRIMIPILVS, *& Primus pilus, non idem ſunt. nā Primipilus, ſiue Primopilus (utrumq. enim, ut infra oſtendam, ueteres dicebant: unde Primipilaris, apud Quinctilianum, lib.* VI. *Plinium epiſt. lib.* X. *& apud Suetonium in Tiberio, & Spartianum, in Peſcennio Nigro; Primopilaris autem in antiquis lapidibus reperitur)*

tur) centurio primus fuit, inter decem centurio nes triariorum. Primus pilus autem non centu rio, ſed centurionatus, fuit, quem ordinem cen turio Primipilus ducebat. Vtriuſq. ſubiungam exempla, & centurionis primum, deinde ordinis. Exemplorum autem quia duo genera ſunt, quae ex libris, quaeq. ex antiquis lapidib. ſumuntur; primum a libris ordiar. Caeſar, de Primipilo centurione, lib. II. Bel. Gal. Primipilo P. Sextio, multis uulnerib. confecto. Liuius, lib. VII. P. Salonius alternis prope annis & tribunus militum, & primus centurio, erat, quem nunc Primipilum appellant. Idem, lib. IIX. Duo Primipili ex utraq. acie inter Triarios erant. Valerius, lib. I. cap. 6. de prodigijs: Aquilarum altera uix conuelli a primipilo potuit. Addam etiam Dionyſii Halic. Graeca uerba, quae ſunt lib. IX. Ἑνὸς τῶν ταγμάτων τῇ λαμπροτάτῃ ἀρχῇ κεκοσμημένος, ᾧ τὰς ἑξήκοντα ἑκατονταρχίας ἕπεσθαί τε, καὶ τὸ κελευόμενον ὑπηρετεῖν, κελεύει νόμος. τούτους Ῥωμαῖοι τοὺς ἡγεμόνας τῇ πατρίῳ γλώττῃ Πριμοπίλους καλοῦσιν. *Quibus uerbis intelligitur, centurioni Primipilo ſolitas obedire ſexaginta centurias, ideſt, totam le gionem. Et Vegetius, eum Aquilae praeſuiſſe, quod erat ſignum legionis, lib. II. demonſtrat. Cuius poteſtatis ea ratio fuit; quia, cum eſſent in legione tria militum genera, denis ſingula*

centurionib. instituta, hastati, principes, triarij; & ceteris omnibus triarij, aetate, usu, fortitudine, praestarent; eo fiebat, ut primus centurio triarorum non modo reliquis nouem triariorũ centurionibus, uerum etiam reliquis hastatorum, & principum, centurionibus imperare posset. Propterea dixit Dionysius, eum sequi solitas sexaginta centurias. uerum id perquam raro factum opinor; quippe cum in proelis separatim singuli ordines, hastati, principes, triarij, pugnarent. quod si & hastati, & principes, loco moti, fusiq. ab hostibus, fuissent; tunc triarij, fugientibus exceptis, renouata pugna, hostes inuadebant, eosq. hastati, & principes, modo uicti, sequebantur. ita, permistis ordinibus, unum esse oportebat, cuius uoluntati, & imperio, milites omnes parerent. is autem primus centurio, idest Primipilus, fuit: qui, cum aquilae praeesset, ut ait Vegetius, & inter centuriones triariorum primum locum obtineret; iure omnibus reliquorum quoq. ordinum centurionibus imperabat. Quod & Plinius lib. XXII. *cap. 6. declarat. inquit enim: Primum pilum capessens sub Catulo, exclusam ab hoc legionem suam hortatus, tribunum suum, dubitantem per castra hostium erumpere, interfecit, legionemq. eduxit. Quibus uerbis constat, eum, qui primum pilum duceret, primum locum in legione,*

post

poſt tribunum militum, obtinere ſolitum. Liuius quoq. honoratiores ceteris centurionibus indicat fuiſſe Primipilos, cum ait, lib. XLII. *Cum tribuni militum centuriones, ſed primum quemque, citarent; tres & uiginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos pl. appellarunt. Quemadmodum autem Primipili primum locum inter omnes ſuae legionis centuriones obtinebant: ſic primae legionis Primipili honore praeſtabant omnibus ceterar. legionum Primipilis. Propterea Sp. Liguſtino, qui antea quater primum pilum duxerat, primus pilus, in legione prima, uirtutis cauſſa, eſt aſſignatus. Quod apud Liuium ſcriptum eſt, eodem libro.*

Haec, ex libris: Nunc lapidum teſtimonia ſubſcribamus.

Fulginei. I

P . AELIO . F . PAPIR
MARCELLO . CENT
PRVM . SVB . PRINCIPI . PE
PEREGRINORVM . ADSTATO
ET . PRINCIPI . ET . PRIMIPILO
LEG . VII . GEM . PIAE . FEL . ADLEC
TO . AD . MVNERA . PRAEFF
LEGG . VII . CLAV . ET . PRIMAE
ADIVTRICIS . V . F . FLAMINI
LVCVLARI . LAVREN . LAVINA
PATRONO . ET . DECVRIONI
COLONIAE . APVLESIVM . PATRONO
CIVITAT . FORO . FLA . FVLGINIA
ITEMQVE . IGVVINORVM . SPLEN
DIDISSIMVS . ORDO . FOROFLAM
CVIVS . DEDICAT . DECVRIONIBVS
ET . LIBERIS . FORVM . PANEM
ET . VINVM . ꟗ . XX . N . ITEM
MVNICIPIBVS . ꟗ . IIII . N . DEDIT

Sorae,

Sorae, ad D. Restitutae. 2

L · FIRMIO · L · F
PRIM. PIL · TR · MIL
IIII. VIR · I · D
COLONIA · DEDVCTA
PRIM · PONTIFICI
LEGIO · IIII · SORANA
HONORIS · ET · VIRTVTIS
CAVSSA

Capuae, ad D. Vincentij. 3

PAVLO · AEMILIO
PRIMIPILO · BIS
PRAEFECTO · EQVIT
TRIBVNO · CHORTIS
IIII · PRAETOR
. . . . SENECIO

Romae, in domo Caesia. 4

M . POMPEIO . M . F . ANI . ASPRO
7 . LEG . XV . APOLLINAR . 7 . COH . III . PR
PRIMOP . LEG . III . CYREN . PRAEF . CASTR
LEG . XX . VICTR
ATIMETVS . LIB . PVLLARIVS
FECIT . ET . SIBI . ET
M . POMPEIO . M . F . ET . CINCIAE
COL . ASPRO SATVRNINAE
FILIO . SVO . ET VXORI . SVAE
M . POMPEIO . M . F . COL . ASPRO . FILIO . MINORI

Vena-

Venafri, post tribunal altaris maioris Episcopatus. 5

SEX . AVLIENO . SEX . F . ANI
PRIMOPIL . II . TR . MIL
PRAEF . LEVIS . ARMAT.
PRAEF . CASTR . IMP . CAESAR . AVG
ET . TI . CAESARIS . AVGVSTI
PRAEF . CLASSIS . PRAEF . FABR
II . VIR . VENAFRI . ET . FORO . IVLI
FLAMINI . AVGVSTALI
NEDYMVS . ET . GAMVS . LIB

Seno-

Senogaliae, in Piceno. 6

P.F.........A.PRIMOPILO.SPECTATAE.VIRTVTIS
EQVESTRIS . ORDINIS . V
PATRIBVS . ET . PLEBI . GRATO
OB . GRATAM . ADOLESCENTIS . INDOLEM
BENE . MERITAM . SAXVM . DEDIT

Parmae

Parmae. 7

. . . .
PRAEF · LEG · XX · VALEN
VICTR · PRIMOP · LEG
X · GEMIN · PIAE · FIDEL
CENT . LEGION · IIII · SCY
THIC · XI · CLAVD · XIIII · GEM
VII · GEMIN M
ATR · COL · IVL · AVG · PAR
PATR . MVNICIPIORVM
FORODRVENT · ET · FORO
NOVANORVM · PATRON · COL
LEGIOR · FABR . ET · CENT · ET
DENDROPHOR · PARMENS
COLLEG · CENT · MERENTI

Brixiae, apud Forum piscarium uetus, nuper effoss. 8

C. MEFFIO · C · F
CLA · SAXONI
PRIMO · PILO · PRAEF
COHORT · PRAEF · FABR
PONTIFIC · QVINQVEN
COHORS · CARIETVM . ET
VENIAESVM

Emendandus locus Plinij, lib. III. *cap.* 3. *in quo, Vennensium, corrupte legitur.*

Bononiae,

Bononiae, in aedibus Aquilinorum. 9

. . . . ENTICOL . Q . F . C . B
. . . . PRIM . PIL . PRAEF . EQ
. . . . . VIR . I . D
. . . . PIL . TRIB . MIL . PRAEF
. . AEF . FABRVM
. . QVINQ . POTEST
. . ICVS . DE . P . S . D

Taurini, in aedibus Aiacum. 10

C . GAVIO . L . F
STEL . SILVANO
PRIMIPILARI . LEG . VIII . AVG.
TRIBVNO . COH . II . VIGILVM
TRIBVNO . COH . XIII . VRBAN.
TRIBVNO . COH . XII . PRAETOR.
DONIS . DONATO . A . DIVO . CLAVD.
BELLO . BRITANNICO
TORQVIBVS . ARMILLIS . PHALERIS
CORONA . AVREA
PATRONO . COLON.
D . D

Matel-

Matellicae. II

C . ARRIO . C . F . COR . . . . . .
CLEMENTI . MILITI . COH . IX
PR . EQVITI . COH . EIVSDEM . DONIS
DONATO . AB . IMP . TRAIANO
TORQVIBVS . ARMILLIS . PHALERIS
OB . BELLVM . DACICVM . SINGVLARI
PRAEFECTORVM . PR . TESSERARIO . O
PTIONI . FISCI . CVRATORI . CORNICVL.
TRIBVNI . EVOCATO . AVG . 7 . COH . I . VIGIL . 7
STATORVM . 7 . COH . XIIII . VRB . 7 . COH . VII . PR.
TRECENARIO . DONIS . DONATO . AB . IMP.
HADRIANO . HASTA . PVRA . CORONA . AVREA
7 . LEG . III . AVG . PRIMIPILARI . II . VR . QVIN
QVENNALI . PATRONO . MVNICIPI
CVRATORI . REIPVBLICAE
DECVR . ET . AVG . V . : : : MVNICIPES . MAT . . .

Tar-

Tarraconae. 12

TEMPLVM . HOC . SACRVM . HER . . . .
. . . . . AVGVSTI . NOMEN . FELIX
REMANEAT . STIRPIS . SVAE . LAETETVR . . . .
PARENS . NAM . QVOM . TE . CAESAR . TE . M . . . .
EXPOSCE . DEVM . CAELOQVE . REPERIES . . .
MVNDVM . REGES . SINT . HEI . TV . . EI . . SORTE . . . .
HVIC . IMPERENT . NEGANTQ . NOS . FELICIEVS . VOTEIS . SVEIS
L . AVRELIVS . L . F . PAL . RVFVS . PRIMOPILARIS
. . . . . XVI . MILITARIS . SEC . . . . . .
. . . . . IMP . CAESARIS . . . .

In

In Hispania. 13.

L. AVRELIVS. L. F
PAL
RVFVS
PRIMOPILARIS
LEG. XVI
H. S. F

De ordinis ductore, qui Primipilus, uel Primopilus, uocabatur, diximus. Nunc de ipso ordine, qui Primus pilus, non Primipilus, aut Primopilus, appellabatur, ea, quae scripta sunt a ueteribus, afferamus. Caesar, lib. III. Bel. Gal. P. Sextius Baculus primi pili centurio. Idem planius etiam, lib. V. Baluentius anno superiore primum pilum duxerat. Et, lib. VI. Sextius primum pilum apud Caesarem duxerat. Et, lib. I. Bel. ciu. L. Pupius, primi pili centurio. Et, lib. III. Scaeuam, centurionem, ab octauis ordinibus ad primum pilum traduxit. tametsi mendose, in uulgatis libris, eo loco, legatur, Primipilum. nam in antiquo Borromaeij Cardinalis libro est, Primum pilum. Et, ibidem, infra: Crastinus primum pilum superiore anno in legione decima duxerat. De hoc ordine significasse eundem puto lib. V. Bel. Gal. cum dixit: Erant in ea legione centuriones, qui iam

primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, & L. Varenus. Et Tacitum, lib. XIX. *Occisi sex primorum ordinum centuriones.* Et Liuium, lib. VII. *Septimum primum pilum iam Tullius ducebat.* Et, lib. IIX. ubi de acie tertia loquitur: *Sub signis quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo unusquisq. tres partes habebat, eam unamquamq. Primum pilum uocabant. tribus ex uexillis constabat.* Cum dicimus etiam centurio Primipili; idem ualet, ac si dicamus, centurio, primum pilum ducens. quod ostendit Sallustius, in Iugurtha. Et Velleius, lib. II. *Primi pili centurionem, nomine Vibillium, fuste percussit.* Liu. l. II. *Populus dedicationem aedis dat M. Plaetorio, primi pili centuruoni.* Suetonius, in Caligula: *Nonnullis centurionibus, ante paucissimos, quã consummaturi essent, dies, primos pilos ademit, caussatus senium cuiusque, & imbecillitatem.* Et Valerius, lib. IX. *Dedicatio aedis Mercurij M. Plaetorio, primi pili centurioni, data est.* Et Tacitus, lib. XIII. *Curam praesidiorum Pactio Orphito, primi pili honore perfuncto, mandat.* Et, lib. XIX. *Aquilam Aelius Verus, primi pili centurio, seruauerat.* Et Plinius, lib. XXII. cap. 6. *Primum pilum capessens, legionem eduxit.* Haec ex historia. Sed a Cicerone quoq. tria suppetunt huiusce generis exempla. Epist. 20. lib.

v. ad Atticum: Cohortem primam totam perdidit, centurionemq. primi pili, Asinium Dentonem. Et, in oratione pro Balbo: L. Marcius, primi pili centurio, cum Gaditanis foedus icisse dicitur. Et, in Antonium, oratione XII. *Cum Aquilae primi pili nummos aureos daret. Quo loco subaudiri, centurioni, non dubito: alioqui legendum putarem, Aquilae primipilo. Constat igitur ex Caesare, Sallustio, Cicerone, Liuio, Velleio, Suetonio, Valerio, Tacito, Plinio, ordinem in militia fuisse Primum pilum: de quo lapidum testimonia non habemus: ordinis autem ductorem fuisse Primipilum, & lapidibus, & libris, probatum iam est. Quaeri potest: cum Primipilus appellaretur is, quem fuisse primum in Triarijs centurionem, Liuio maxime teste probauimus, qui eum tribuno mil. honore proximum locat, quibus nominibus reliqui nouem triarior. centuriones appellarentur. Opinor, numero distinctos fuisse, ut post Primipilum diceretur, Centurio secundi triarij; post hunc autem, Centurio tertij triarij; eademq. ratione, usq. ad decimum. Et, cum dixit Caesar, Ab octauis ordinibus ad primum pilum Scaeuam traduxit: indicat, opinor, Scaeuam, e centurione octaui triarij, primum centurionem, idest primipilum, ob uirtutem, esse factum. Sic Primus hastatus, pro primo ordine hastatorum, a*

Caesare nominatur, lib. II. bel. ci. Cecidit, inquit, Q. Fulginius, ex primo hastato legionis XII. qui, ob eximiam uirtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat: idest, a decimo hastato, per omnes reliquos ordines, usq. ad primum. Et Cicero, lib. I. de Diuin. Signifer primi hastati signum loco mouere non potuit. Eadem ratione Primus princeps uocabatur Primus ordo inter principes; sic secundus, tertius, usq. ad decimum. Vnde illud, in Ciceronis ad M. Brutum epistola: Nasennius, Cretensi bello, Metello imperatore, octauum principem duxit. Transibant autem centuriones, uirtutis gratia, ab inferiore ordine ad altiorem; ut, a decimo hastato, ad nonum; a nono, ad octauum; & sic, usq. ad primum: a primo uero hastato non ad decimum principem, sed ad primum; nec deinde a primo principe ad decimum triarium, sed ad primum, qui priscis temporibus uocabatur primus centurio; posterioribus, Primipilus, ut Liuij uerbis ostendimus. Hanc mihi coniecturam de centurione primi hastati ad ordinem Primum principem traducto, Liuius affert: apud quem lib. XLII. ita loquitur Sp. Ligustinus: Hic me imperator dignum iudicauit, cui Primum hastatum prioris centuriae assignaret. tertio iterum uoluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui aduersus Aetolos, & Antiochum re

gem,

gem, est missus. a M'. Acilio mihi Primus princeps prioris centuriae est assignatus. De centurione autem primi principis, ad ordinem Primi pili traducto, sic Vegetius, lib. II. Vetus consuetudo tenuit, ut ex primo principe legionis pro moueretur centurio primi pili. Hactenus recte Vegetius. Quod autem subiungit, in eo mutatam militiae rationem declarat: ait enim: Qui non solum Aquilae praeerat, uerum etiam quattuor centurias, idest, quadringentos milites, in prima acie gubernabat. Primum, non quattuor centurias, uerum unam tantum, gubernabat Primipilus: & erant in Triarijs, quot Manipuli, totidem Primipili; qui antea, ut lib. VII. scripsit Liuius, primi centuriones appellati fuerant. In hoc igitur ualde a Polybio, cui plurimum in historia tribuo, Vegetius dissentit. Quod si centuria Manipulus est, ut equidem facile credo; quia centuriones, qui Manipulis prae erant, nominabantur: non intelligo, qui potuerint in quattuor centurijs milites esse quadringenti. Concedam, priscis illis temporibus, cum Roma Regibus pareret, atq. etiam aliquanto post, centenos fuisse milites in centuria; sed, quo tempore aduersus Latinos Romani, T. Manlio Torquato, & P. Decio Mure cos. dimicarunt, in singulis hastatorum, principumq. manipulis erant milites sexageni; praeterea centuriones

duo, uexillarius unus: Triariorum autem 180, *& centuriones item duo, uexillarius unus: totidemq. & Rorarij, & Accensi, in eodem, cum Triarijs, manipulo. nam in tertia acie quindecim manipulos Liuius constituit: quos etiam Ordines uocat: singulosq. diuidit in partes tres, Triarios, Rorarios, Accensos. Age, Liuianos manipulos omittamus: de ijs cogitemus, quos Polybius denos quidem in singulis militum generibus, idest in Hastatis, Principibus, Triarijs, diuerso tamen militum numero, constituit. singulis enim Hastatorum, & Principum, manipulis milites attribuit* CXX; *Triarior. autem manipulis dimidium, idest* LX. *Ita neq. Vegetio cum Liuio, aut Polybio; neq. rursus inter Liuium, & Polybium, conuenit. Quid, quod Primum pilum in acie prima statuit Vegetius, contra quem Liuius, & Polybius, qui locum ei postrema in acie inter triarios assignat. nimirum diuersis temporibus magna rei militaris facta commutatio est. Nec enim perpetuo mansit ea militiae ratio, quam a Polybio, qui cum Africano minore uixit, explicatam uidemus. Ille pilum solis uelitibus tribuit, hastatis autem, & principibus, ueruta bina; triarijs, neq. pilum, neq. ueruta, sed hastam, praeter gladium: Caesar autem, lib.* III. *Bel. ci. (ut uno contenti simus exemplo, cum suppetant multa) iacta esse*

pila,

pila, significat, ab ijs, qui cum Crastino euocato contra Pompeianos procurrerunt: quos non fuisse uelites, qui minimae fortitudinis erant, ostendit non obscure: ait enim: Electi milites eum circiter CXX. *uoluntarie eiusdem centuriae sunt prosecuti. Vt omittam, quod legionem C. Marius auxit, ad militum sex millia: ut is esset ordinarius numerus, qui antea fuerat quattuor millia ducenti: quod Polybius memoriae prodidit.*

IV

De Tibijs.

AD . BARTHOLOMAEVM CAPRAM

NGRATVS *sim*, BARTHOLOMAEE. CAPRA, *si, quae in Patrem meum officia contulisti, ea mihi in animo fixa non haererent. Memini, quam grata, & iucunda Tui memoria Patri esset. nec ego ei dissimilis in eo umquam ero. &, cum eximijs tuis erga nos meritis uix ullo pacto respondere possim, enitar saltem, ut, ijs agnoscendis, & praedicandis, non omnino ingratus iudicer.*

DEXTRAE *tibiae erant, quae dextra histriones spectabant, sinistra scilicet spectatores. Sinistrae contra, quae sinistra histriones, dextra spectatores. Opinor autem, sinistras grauem sonum reddidisse, dextras acutum. sinistrae enim ex ea arundinis parte fiebant, quae proxima terrae nascitur; quae cum crassior sit, & foramen latius habeat, quam quae longinquior a radice*

est,

eſt, grauiorem ſonum reddat, neceſſe eſt. dextrae autem ex ſuperiore arundinis parte fiebant. teſtis Plinius lib. XVI. *in extremo capite 36. his uerbis: Sed tum ex ſua quamque tantum arundine congruere perſuaſum erat: & eam, quae radicem anteceſſerat, laeuae tibiae conuenire; quae cacumen, dextrae. Hinc legas, Acta eſt tibijs dextris, & ſiniſtris, ideſt ſono acuto, & graui, tibijs utrimque conſtitutis. Vbi autem legitur, Paribus dextris, & ſiniſtris, Sarranas ſignificat, dextrorſum ſiniſtrorſumq. poſitas, quae Pares uocabantur, quod foraminis cauerna, ut ait Seruius, par erat; ideoq. ſonum parem reddebant; ut Phrygiae impares, quod cauernam imparem habebant, ex quo ſonum reddebant imparem, acutum ſcilicet partim, & partim grauem. Ex quo Seruius interpretans illud Virgilij lib.* IX.

O uere Phrygiae, (neque enim Phryges) ite
per alta
Dyndyma, ubi aſſuetis biforem dat Tibia
cantum:

explanat, Biforem, diſſonum, imparem, & diſſimilem, iuxta Phrygiarum tibiarum naturam, quae hoc a Sarranis diſtabant, quod, ut ait Seruius, cauernam foraminis imparem habebant; ut Phrygiae diſtabant, quod dextrae unicum foramen habebant, ut ſonitu uniformi ſonarent;

ſini-

ſiniſtrae uero, duo; quorum unum grauem, alterum acutum ſonum reddebant. Quod uero dextrae tibiae acutum, ſiniſtrae grauem ſonum reddiderint, praeter Plinij, Varronis quoque teſtimonium exſtat, de re ruſt. lib. 1. cap. 2. quo loco ait, Tibias dextras, & ſiniſtras, cum uno eodemq. tempore ſonarent, ut hiſtrionum uocem ſequerentur, alteram incentiuam, alteram ſuccentiuam fuiſſe. Quod autem, ubi Incentiuam nominat, dextram ſignificet; ubi Succentiuam, ſiniſtram; nihil dubito. ſubiungit enim: Agricultura ſuccinit paſtorali, quod eſt inferior, ut tibia ſiniſtra dextrae foraminibus. Cum igitur ſiniſtra ſuccentiua ſit, grauis ſonus erit; dextrae autem acutus, quoniam incentiua, ſiniſtraeq. foraminibus ſuperior, cum maiorem foraminis numerum habeat ſiniſtra, cui, ut grauiter ſonet, pauca foramina ſufficiunt. Quo loco uero dicit, Tibijs Sarranis, idem eſt, ac ſi dicas, Paribus: cauernam enim parem habebant, ex quo parem quoque ſonum reddebant. Et, quoniam eruditi quidam Artis Muſicae ſcriptores, ſcripſere, ideo in Terentij Adelphis, quae comoedia acta fuit ludis funebribus Q. Fabij Maximi, ſonuiſſe Sarranas ſine Phrygijs, quod par ſonus rebus maeſtis aptior eſſet, quam acutus: opinor ego, Sarranas, ideſt pares, non ſolum in rebus maeſtis, uerum etiam in laetis ſonuiſſe; cum uideam non

tan-

tantum in Adelphis, sed & in Andria, & in Hecyra fuisse Tibias pares, idest Sarranas. nisi si tres eas comoedias actas fuisse ludis funebribus alicuius summi ciuis credamus: quod falsum est: Hecyra enim primum acta ludis Romanis. Et, quoniam Acro, in Horatij Artem Poeticam aït, ex Varronis sententia, Tibias ueteres quattuor foraminum fuisse: potest id dupliciter ntelligi. prior explanatio est, quod, cum Acro legerit in Varrone, Tibias ueteres, indicio id est, Varronis tempestate Tibiarum foramina mutata fuisse, cum Veteres nominet. Verum, si Acro ex persona sua Veteres nominat, quemadmodum ego arbitror, cum ipse inferior multis annis, saeculisq. a Varrone fuerit: dicamus, ita locutum Acronem, ut rem alienam a temporibus suis designaret, Tibias scilicet non habuisse quattuor foramina, quemadmodum Varronis tempestate; uel quod prorsus in usu esse desiissent, nec amplius in Comoedijs sonarent, ut hodieq. in usu non sunt. Donatus dextris tibijs grauem sonum tribuit, sinistris acutum. in quo aperte fallitur: quod non solum Plinij iam recitato testimonio probauimus, qui Tibias dextras ex arundinis cacumine fieri ait, sinistras ex ea, quae radicem antecesserit; sed etiam Varronis, qui dextram incentiuam, succentiuam sinistram appellat. Fallitur quoque in eo, quod ait, Tibias

Sarra-

Sarranas, ſiniſtraſque eaſdem eſſe. nam, ſi Sarranae pares ſunt, & Phrygiae impares, ob foraminis aequalitatem, inaequalitatemque, quod ait Seruius: manifeſto patet, Sarranas tam dextras, quam ſiniſtras eſſe poſſe: quales in Andria Terentij fuiſſe exiſtimo: ideoq. in Inſcriptione legitur, Tibijs paribus dextris, & ſiniſtris, ideſt, Sarranis. Et in Adelphis, ubi legitur, Tibijs Sarranis, eaſdem opinor fuiſſe cum paribus dextris, & ſiniſtris. Et in Phormione, Tibijs imparibus, explano, Tibijs Phrygijs dextris, & ſiniſtris. Hanc opinionem meam id confirmat, quod numquam reperi Phrygias, aut Sarranas nominatas una cũ paribus, aut imparibus. quod indicio eſt, Paribus, ad indicandas Sarranas; &, Imparibus, ad Phrygias, ſatis fuiſſe. Illud etiam animaduerti, Sarranas, Phrygiaſq. in una eademq. comoedia numquam ſonuiſſe, ſed uel has, uel illas. ideoq. legitur, Paribus, aut imparibus; nec umquam una, Paribus, & imparibus. Opinor etiam, ubi legitur, Dextris, & ſiniſtris, intelligendum eſſe, non unam tantum, ſed plures Tibias a dextris ſonuiſſe, ſiniſtriſq. ſcenae: aliquandoq. ſonuiſſe tantum ex altera parte, quo modo in Eunuchi inſcriptione legitur, Tibijs duabus dextris: itaq. eſt in ſcriptis libris. & recte. Quo loco dubitaui interdum deeſſe Paribus, uel imparibus: ut oſtenderet,

Phry-

Phrygiae ne, an Sarranae, essent; quod in alijs dixerat. sed postea, cum neque Paribus, neque Imparibus ibi scriptum sit, intelligi debere existimaui, Pares potius, quam impares, fuisse; Sarranas scilicet potius, quam Phrygias: cum aequalis sonus grauior sit, qui Sarranarum erat, ideoq. conuenientior, & Romanorum auribus iucundior. Quod autem dextrae Tibiae sint pares, id patet ex Heauton timorumenu Inscriptio ne, ubi est, Acta primum tibijs imparibus, deinde duabus dextris. nam, si dextrae non eaedem sunt cum imparibus, sequitur pares esse. pares autem easdem fuisse cum Sarranis, iam diximus. impares igitur Phrygiae sunt, a sinistraq. sonabant. Ex quo patet, Sarranas modo utrimque sonuisse, tuncq. dicebant, Tibijs paribus dextris, & sinistris, ut in Andriae inscriptione; modo a dextra tantum, ut in Heauton timorumenu, ubi ait, Deinde duabus dextris; cum dixisset iam, Acta primum tibijs imparibus. In Eunucho quoque sonuerunt tantum a dextra: dicit enim, Tibijs duabus dextris. Vbi uero neque dextrae, neque sinistrae nominantur, ut in Phormionis, Hecyraeq. Inscriptionibus: credendum est, ab uno tantum latere sonuisse: a sinistro scilicet, in Phormione; cum dicat, Tibijs imparibus; a dextro autem, in Hecyra, cum dicat, Tibijs parilibus. testimonio enim Inscriptionis

Heau-

Heauton timorumenu iam demonſtrauimus, impares, Phrygias ſcilicet, ſonuiſſe tantum a parte ſiniſtra. Sarranas uero ſonuiſſe opinor modo a dextra ſolum, ut in Eunucho, & in Heauton timorumeno: tuncq. in Comoediae Inſcriptione id aperte ſignificabatur, & dicebatur Tibijs dextris: modo a dextra, & ſiniſtra, ut in Andria, ubi, tamquam de re, quae interdum uariaret, Dextris, & ſiniſtris, dicitur. Diomedes Tibiarum tria genera nominat, dextras, Sarranas, ſiniſtras. in quo dupliciter errat. primum, quod, ſi Sarranae aliae ſunt a dextris & ſiniſtris, non tria, ſed quattuor Tibiarum genera erunt; cum ſint & Phrygiae, quas Seruius Sarranis opponit. errat & in eo, quod Sarranas a dextris, & ſiniſtris diſtinguit, cum Sarranae poſſint eſſe dextrae, ſiniſtraeque. quod & iam probauimus & ex Adelphorum Inſcriptione patet. in qua cum ſit, Tibijs Sarranis, neque dicatur, dextris, aut ſiniſtris: quis non uidet, in Sarranis ineſſe dextris, & ſiniſtris, uel ſaltem dextris? cum ex altero ſcenae latere, uel ex ambobus ſonuiſſe neceſſe fuerit. utriuſque autem moris exempla dedimus, cum de Sarranis loqueremur. Phrygias enim a latere ſiniſtro tantum ſonuiſſe uidetur: quod ex Heauton timorumenu Inſcriptione elicitur.

TIBIAE *autem non ſemper ex arundine factae ſunt, ſed Plinij aetate ſacrificae e buxo, ludicrae autem e loto, oſſibuſq. aſininis, & argento. Qua de re in noſtro Commentario Artis Poeticae Horatij, quem ad te mittimus,* BARTHOLOMAEE CAPRA, *diximus; & apud Plinium in extremo cap.* 35 *.lib.* XVI *.quaedam leguntur.*

V

De Fulgure, & Fulmine.

AD·OCTAVIANVM FERRARVM

NOLLEM, *quod ſiluerint inter nos litterae, ſiluiſſe amorem exiſtimares. non is ſum,* OCTAVIANE FERRARI, *qui, cum quem ſemel amandum, & colendum ob eximias uirtutes mihi propoſui, non in amicitia perſtem. & Tu, qui Patri meo ita carus, itaq. acceptus ſemper fuiſti, cur non & mihi filio eodem loco eſſe debes? Sed excitabo meipſum, uel potius excitabit me amor erga me tuus: quem cum recordor, aliquid eſſe mihi uideor: idq. iudicio Tuo multum tribuens.*

FVLGVRA *pro Fulminibus uſurpat Plinius lib.* XXXV. *cap.* 10. *nam Ceraunobolon quod ibi appellari dicit, ſignificat, fulmen quod iacitur; ut Symbolum, eſt pecunia, quae confertur. Eadẽ tria nominat lib.* II. *cap.* 47. *quo loco Fulmina uocat, quae lib.* XXXV. *Fulgura. Si in nube, inquit, luctetur flatus, aut uapor, tonitrua edi:*

ſi

ſi erumpat ardens, fulmina : ſi longiore tra-ctu nitatur, fulgetra. Praeterea lib. XV. cap. 18. manifeſte pro fulminibus Fulgura uſurpauit. Colitur, inquit, ficus. arbor in foro ipſo, ac Comitio Romae nata, ſacra fulguribus ibi conditis. Sic Varro lib. IV. C. Aelius, & Q. Lutatius ſcribunt eum locum eſſe fulguratum, & ex S. C. ſaeptum eſſe. idem Plinius lib. II. cap. 54. cum loquatur de fulminibus, Quaedam, inquit, fulgura enunciare, non putant fas. magna huius obſeruationis uanitas tacta Iunonis aede deprehenſa eſt Scauro cõſule noctu magis, quam interdiu, ſine tonitribus fulgurat. unum animal hominem non ſemper exſtinguit, cetera illico. Accedit Tranquillus: qui ſcripſit in Auguſto: Tonanti Ioui aedem conſecrauit liberatus periculo, cum expeditione Cantabrica per nocturnum iter lecticam eius fulgur perſtrinxiſſet, ſeruumq. praelucentem exanimaſſet. Et in Domitiano: Continuis octo menſibus tot fulgura facta, auditaq. ſunt, ut exclamauerit, Feriat iam quem uolet. Nec uidetur Cicero aliud ſignificaſſe, cum dixit lib. II. de leg. Diuorum iras prouidento, iiſq. apparento : caeliq. fulgura regionibus ratis temperanto : urbemque, agros, & templa, liberata, & effata habento. Et paullo poſt : Fulgura, atque obſtita pianto. Eodem illud ſpectat, quod idem Cicero poſuit lib. I. de Diuin. Quae

est gens, aut quae ciuitas, quae non aut extis pecudum, aut monstra, aut fulgura interpretantium, aut augurum, aut astrologorum praedictione moueatur? Et ibidem, infra: De fulgurum ui dubitare num possumus? non ne cum multa alia mirabilia, tum illud in primis. cum Summanus in fastigio Iouis opt. max. qui tum erat fictilis e caelo ictus esset; nec usquam eius simulacri caput inueniretur: haruspices in Tiberim id depulsum esse dixerūt: etc. Ouidius quoq. lib. I. Fast.

-- spirare Typhoea credas,

Et rapidum Aetnaeo fulgur ab igne iaci.

Perspicue Plautus idem sensit in Trinummo: *Fulguritassunt alternae arbores: sues moriuntur.* Et idem Plinius lib. XIIX. cap. ult. *Cum sereno caelo fulget, pluuiae erunt, & tonitrua, & hiemabit: atrocissime autem, cum ex omnibus quattuor partibus caeli fulgurabit.* Nam, si uibrationem tantum luminis significasset; uerbum, Fulgurabit, omisisset breuitatis caussa. Ab hac sententia, nisi fallor, non discrepat illud lib. IX. cap. 35. *Si fulguret, comprimi conchas, ac pro ieiunij modo minui: si uero & tonuerit, pauidas, ac repente compressas, quae uocant physemata, efficere: hos esse concharum abortus.* Nonius quoque Fulguritum, pro fulgure ictum, explanat: & Fulgurire, pro fulgur iacere: unde illud Naeuij:

A suo

A suo sonitu claro fulguriuit Iupiter.
Est etiam locus lib. II. *de Diuin. in quo Fulgurare, pro fulmen iacere, dictum est. uerba subscribam: Quid est, quod obseruatum sit in fulgure? caelum in* XVI. *partes diuiserunt Etrusci. facile id quidem fuit, quattuor, quas nos habemus, duplicare, post idem iterum facere; ut ex eo dicerent, fulmen qua ex parte uenisset. Et paullo post: In nostris commentarijs scriptum habemus: Ioue tonante, fulgurante, comitia populi habere nefas. hoc fortasse reip. caussa constitutum est: comitiorum enim non habendorum caussas esse uoluerunt: itaque comitium solum uitium est fulmen, quod idem omnibus rebus optimum auspicium habemus, si sinistrum fuerit. Ex hoc loco Fulgur, & Fulmen idem esse, nemo, ut opinor, negabit. Neque tamen propterea mendosum esse aut in oratione, uel interrogatione potius in Vatinium, aut lib.* II. *de nat. de. ubi legitur in uulgatis libris: Ioue fulgente, tonante. nam ego tria puto fuisse comitiorum uitia, fulgere, tonare fulgurare. quam capio coniecturam ex hoc ipso de Diuinatione libro: in quo scriptum uideo in extremo: Si fulserit, si tonuerit, si tactum aliquid erit de caelo. quare nec, Fulgurante Ioue, in Fulgente mutauerim; cum iam ostenderim, Fulgur, & Fulmen idem esse, Fulmen autem comitiorum uitium: nec, fulgente,*

in fulgurante; cum &, fulgere, malum in comitijs omen existimetur. Nec moueor, quod in eodem libro uidetur Cicero fulgura distinguere a fulminibus: inquit enim sic: Placet Stoicis, eos anhelitus terrae, qui frigidi sint, cum fluere coeperint, uentos esse: cum autem se in nubem induerint, eiusq. tenuissimam quamque partem coeperint diuidere, atque disrumpere, idq. crebrius facere, & uehementius; tum & fulgura, & tonitrua exsistere: si autem nubium conflictu ardor expressus se emiserit, id esse fulmen. Aut quod scripserit Seneca lib. II *nat. quaest. Fulguratio ostendit ignem, fulminatio emittit. Aut quod Nonius; qui Fulgur ait ignem esse, qui coruscat fulmine? Ego enim fulgura a fulgetris ita distinguo, ut fulgetra sit fulgor sine fulmine, fulgura autem & cum fulmine, & interdum etiam sine fulmine: ut in duobus proxime recitatis, Ciceronis, & Senecae locis. nam fulgura, quia numquam sine fulgore sunt, eadem fulgetra, uocari possunt: quia saepe ignem, nubium conflictu expressum, emittunt, fulmina: fulgetra uero, quia tantum fulgent, fulminum significatione semper carent.*

VI
De Etesijs.

AD. CAROLVM SIGONIVM

PERPETVA *Tua erga me merita, non uulgaribus testata officijs,* CAROLE. SIGONI, *poscere uidentur, ut Patris mei erga Te beneuolentiae, qui Te sempre fratris loco duxit, respondeam; &, quantum meae uires possint, nihil praetermittam, quod propensam uoluntatem testari possit. Tu hoc si ita accipies, ut pro animo rem Te accepisse iudices, non Tu quidem me Tibi deuinctum maiore uinculo adstringes, sed eximiae Tuae humanitati plurimum addes.*

ETESIAE *qui uenti sint, quaq. anni parte, quamq. diu, flent; deinde, quo modo gignantur; postremo, quorsum spirent, breui conabor ostendere. Etesias, uentos esse a Septemtrione excitatos, inter omnes constat. ideo dixit Lucretius, lib.* VI.

Etesia flabra Aquilonum.

Nam poetae Aquilonem, pro Septemtrione,

accipiunt. licet Aquilo, qui & Boreas idem est, medius inter Septemtrionem, orientemque, sit. qui enim directe a Septemtrione ipso, atque ab Vrsa, ut loquitur Aristoteles, aduersus Meridiem flat, Ἀπαρκτίας a Graecis, a nostris uocatur Septemtrio. Quo tempore spirare incipiant, ueterum testimonio docebimus. Aristoteles Meteor. lib. II. Ετησίαι, inquit, πνέουσι μετὰ τροπάς, καὶ κυνὸς ἐπιτολήν. καὶ οὔτε τηνικαῦτα, ὅτε πλησιάζει μάλιστα ὁ ἥλιος οὔτε ὅτε πόῤῥω. καὶ τὰς μὲν ἡμέρας πνέουσι, τὰς δὲ νύκτας παύονται. Quod ita uertimus: Etesiae spirant post Solstitium, & Canis ortum, neque appropinquante admodum sole, neque recedente; & interdiu quidẽ spirant, noctu autem quiescũt. Columella autem, sic, lib. XI. cap. 2. IIX. idus Iul. Capricornus medius occidit, VII. idus Iul. Cepheus uespere exoritur. VI. idus Iul. prodromi flare incipiunt. Prodromos uocat Etesias, quia Caniculae ortum praecurrant diebus octo. Et Plinius Etesiarum prodromos, appellat lib. XIIX. cap. 28. quorum in ortu Columellae assentitur, his uerbis lib. II. cap. 47. Ardentissimo aestatis tempore exoritur Caniculae sidus, Sole primam partem Leonis ingrediente: qui dies decimus quinctus ante Augusti kal. est. huius exortum diebus IIX. ferme Aquilones antecedunt, quos Prodromos appellant. post biduum autem exortus, ijdem Aquilones

lones constantius perflant diebus XL, *quos Etesias uocant. Idem infra: Etesiae noctu desinunt flare, & a tertia diei hora oriuntur. Cicero etiam lib.* II. *de nat. deor. Etesiae, quorum flatu nimij temperantur calores, a quibusq. etiam maritimi cursus celeres, & certi diriguntur. Etesiis nomen ab* ἔτος, *quasi anniuersarijs, quod nulli uenti, ut ait Plinius, magis stati sint, & singulis annis certo tempore reuertantur. Gignuntur dissoluente sole humorem in Septemtrionis regione collectum. de quo sic Aristoteles eodem loco:* Ο μὲν Βορέας ἀπὸ τῶν ὑπὸ τὴν ἄρκτον πνεῖ τόπων, οἱ πλήρας ὕδατος καὶ χίονος εἰσὶ πολλῆς: ὧν τηκομένων ὑπὸ τοῦ ἡλίου μετὰ τὰς θερινὰς τροπὰς μᾶλλον ἢ ἐπ' αὐταῖς, πνέουσιν οἱ Ετησίαι. *Id est: Spirat quidem Boreas a locis Septemtrionalibus, aqua & niue multa confertis: quibus a Sole liquefactis post aestiua Solstitia magis, quam in ipsis, Etesiae flant. Placet hic Sudae uerba subscribere, quod ex ijs non hoc solum de origine Etesiarum, sed alia quaedam, de ijsdem uentis, non indigna litteris, & memoria, cognoscuntur.* Ἐτησίαι οἱ ἄνεμοι οἱ κατ' ἔτος πνέοντες π. έουσι δὲ ἐν ἀκμῇ τοῦ θέρους. διότι ὁ ἥλιος μεθεωρότερος, καὶ ἀπὸ τῶν μεσιμβρινῶν τόπων ἀρκτικώτερος γενόμενος, λύει τὰ ὑγρὰ τὰ ἐν τοῖς ἄρκτοις. λυόμενα δέ ταῦτα, ἐξαιρεῖται, καὶ πνευματοῦται: καὶ ἐκ τούτων γίνονται οἱ Ετησίαι: καὶ ἀπὸ τῶν ἀρκτώων τό-

πωυ φέρονται ἐπὶ τοὺς μεσιμβρινούς. ἄπορος πίπτει τοῖς ὑψηλοτέροις ὄρεσι τῆς Αἰθιοπίας καὶ πολλὰ, καὶ ἀθρόα γιγνόμενα, ἀπεργάζονται ὑετούς. καὶ ἐκ τῶν ὑετῶν τούτων πληθορεῖται ὁ Νεῖλος τοῦ θέρους, ἀπὸ τῶν μεσιμβρινῶν, καὶ ξηρῶν τόπων ῥέων. *Id est: Etesiae spirant aestate maxima: propterea quod Sol altius adscendens, & a meridianis locis ad Septemtrionem propius accedens, humores, qui sunt in eo tractu, dissoluit. quibus in aerem spiritumq. conuersis, Etesiae gignuntur: &, a Septemtrione ad meridianam plagam delatae, cum in altiores Aethiopiae montes inciderint, in unum coactae pluuias efficiunt: quibus exũdat Nilus, aestate a meridianis aridisq. locis defluens, Quod autem hic Sudas de Nili incremento narrat, id ab alijs quoque creditum, Plinius indicat, ubi de Nili ortu sententias diuersas commemorat, lib. V. cap. 9. Caussas, inquit, incrementi Nili uarias prodidere, sed maxime probabiles; Etesiarum eo tempore ex aduerso flantium repercussum; ultro in ora acto mari; aut imbres Aethiopiae aestiuos, ijsdem Etesiis nubilla illo ferentibus e reliquo orbe. Et Ammianus, lib. XXII. Opinio celebrior est, quod, spirantibus prodromis, perq. dies XLV. Etesiarum continuis flatibus repellentibus, eius meatus, uelocitate cohibita, superfluis fluctibus intumescunt, & reluctante spiritu controuerso adolescens in maius,*

ius, hinc ui reuerberante uentorum, inde urgente cursum uenarum perennium, progrediens in sublime tegit omnia. Quas autem de Nili incremento opiniones & Ammianus, & Plinius, & Sudas, in suos libros retulerunt, eas uidentur accepisse a Callisthene, & Democrito, quorum ipsi nomina omiserunt. Verba eorum recitarem, si hoc esset instituti nostri. non enim hic de Nili incremento, sed de Etesiarum generatione, agimus. Qua parte iam absoluta, eorum cursum ostendamus. Feruntur a Septemtrione in occidentem, inde in orientem. quod auctor grauissimus Aristoteles eodem libro, infra docet his uerbis: Οἱ Ετησίας περιίςανται τοῖς μὲν περὶ δυσμᾶς οἰκοῦσιν, ἐκ τῶν ἀπαρκτίων εἰς θρασκίας, ἀργέςας καὶ ζεφύρους: ἀρχόμενοι μὲν ἀπὸ τῆς ἄρκτου, τελευτῶντες δὲ εἰς τοὺς πόῤῥω; τοῖς δὲ πρὸς ἕω, περιίςανται μέχρι τοῦ Απηλιώτου. Latine sic: Etesiae ijs quaedam, qui ad occidentem habitant, e Septemtrionibus in Thrascias, Argestas, & Zephyros commutantur; initio facto ab Vrsa, fine in ijs, qui longinqua loca incolunt: ijs uero, quibus ad orientem sedes est, usque ad eum uentum, qui Apeliota dicitur. Sententiam Aristotelis comprobant uerba Ciceronis epist. 15. lib. 11. ad Coelium. Ego, inquit, nisi quid me Etesiae morabuntur, celeriter, ut spero, uos uidebo. Nam e Cilicia Italiam uersus,

sus, hoc est ab orientis partibus ad occasum, nauigaturus, ne impediretur Etesiis, timebat, non a Septemtrione, idest dextro latere, incurrentibus, sed ab occasu, idest a fronte, reflantibus; cum ab occidente ad ortum referuntur. Quod etiam clarius demonstrat in epistola 7. lib. VI. *ad Att. Rhodum, inquit, uolo, puerorum caussa: inde quamprimum Athenas: etsi Etesiae ualde reflant. Nam, Reflant, impedimentum a fronte significat. & ibidem epistola 8. Nos Etesiae uehementissimae tardarunt. In epist. quoque ad Cornificium, flare ab Occidente Etesias Orientem uersus, & eos prosequi solere, qui ex Italia Graeciam peterent, ostendit his uerbis: In Graeciam desperata libertate rapiebar, cum me Etesiae, quasi boni ciues, relinquentem remp. prosequi noluerunt: Austerq. aduersus maximo flatu me ad tribules tuos Rhegium retulit. Prosequi noluerunt, inquit, qui prosequi alios eo anni tempore solerent. Etesiarum dies uocat in epist. ad M. Brutum, in qua sunt haec, eadem de re: In medio Achaico cursu cum Etesiarum diebus Auster me in Italiam retulisset, te uidi Veliae. Ad Marcellum cum scriberet lib.* XV. *Ego, inquit, si me nauigatio non morabitur, quae incurrebat in ipsos Etesias, propediem te, ut spero, uidebo. Tacitus quoque lib.* XIIX. *Flatus, inquit, in Orientem nauigantibus secundus, inde aduersus erat. Idem colligitur ex*

Cae-

Caesare lib. III. de bel. ci. Quae cū ita sint, non uideo, quae Plinium adduxerit ratio, ut illa scriberet, naturalis historiae lib. II. In Hispania, & Asia, ab oriēte flatus est eorū, in Ponto ab Aquilone, reliquis in partibus a meridie. Non modo enim ab oriente Etesiae non spirant Hispaniam & Asiam uersus, uerum contra ab occidente in orientem. Quod ex Aristotelis sententia, qui mihi instar omnium est, atque etiam e Ciceronis locis, uidemur ostendisse. A meridie uero nunquam omnino Etesiae flant: contra quam hic Plinius sensit. Tertium, illud, flare Etesias in Ponto ab Aquilone, potest esse uerum; hoc modo, ut aliquam Etesiarum aurae incolae Ponti, non tamen uehementem spiritum, sentiant: cum, Etesias a Septemtrione recta occidentem petere, ex Aristotele probatum sit. Verum & Plinius ueterum quorundam auctoritatem secutus uidetur; & eosdem, opinor, Gellius, cum dixit lib. II. cap. 22. Etesias ex alia, atque alia parte caeli spirare: qui tamen in ea se nutare sententia demonstrauit, quia subiunxit haec: Quod supra dixi, ἐτησίας *ex alia & alia parte caeli flare; haud scio, an, secutus opinionem multorum, temere dixerim. In hac opinionum uarietate, quid probem, obscurum est: Aristotelis tamen unius auctoritate uehementer moueor.*

De Drachmis.

AD. IO. VINCENTIVM PINELLVM

VELLEM, quo erga Te sim animo, ita dignoscere posses, ut ea, quae oculis cernuntur. perspiceres certe eximiam uoluntatem erga Te meam. nec uulgariter me sentire de Tuis uirtutibus uideres: Te, tuaq. studia extollere: & in Te amando nemini cedere. &, quamquam uirium imbecillitate non is sim, qui tua merita pro dignitate enumerare possim; amore tamen, ui deor posse, aliquid atque adeo multum apud Te gratiae mihi conciliare.

DRACHMARVM Atticarum duo genera fuere: unum ante Solonem, alterum a Solone inductum; utrumq. XCVI. drachmarum in libra, sed pondere diuersum: quia Solonis drachmae leuiores antiquis quarta parte ipsarum antiquarum fuerunt: ut XCVI. Solonis drachmae non plus ponderis haberent, quam LXXII. superiores. Quod ex Plut. etiam intelligitur. quãquam loquitur perplexe. ait enim centum drach-

marum a Solone minam esse factam, cum antea LXIII. *fuisset. quod si ita sentit, ut uerba uidentur ostendere: forsitan errauit. numquam enim uariatus est in Mina drachmar. numerus, sed mutatum in Drachmis pondus, cum centenae semper in Mina fuerint. Hoc igitur aut significauit Plutarchus, aut significare debuit, centum drachmas, a Solone percussas, non plus habuisse ponderis, quam septuagintaquinque superiores. quod idem erat, si dixisset, e drachmarum septuagintaquinque ueterum pondere nouas centum a Solone factas. Sed, cum ante Solonem Minam dixit fuisse drachmarum septuaginta trium; aberrasse mihi uidetur a uero. conuenit enim inter omnes, numquam apud Athenienses, ac ne apud alias quidem gentes, drachmas in Mina fuisse pauciores centum. Etiam illud operae pretium est, animaduerti; cum dicimus, in Mina drachmas centum fuisse, drachmas quidem centum numero significari, sed pondere tantum nonagintasex; cum in eo pondere centum ferirentur, quattuor centesimas lucrante officina. ita septuaginta duae pondere numero erunt septuagintaquinque; &, quadragintaocto, quinquaginta; & triginta quattuor, uigintiquinque: cum drachmam unam in uigintiquinque officina lucretur; quae sunt duae, in quinquaginta; & tres in septuagintaquinque, & quattuor, in centum: quas modo centesimas quattuor appellaui.*

De

De hoc posteriore Drachmarum genere, a Solone inducto, loquitur Liuius, lib. XXXIV. cum ait, in tetradrachmo denarios fere tres inesse. Ex quo fit, ut, cum in Mina sint tetradrachma uigintiquinque numero, pondere autem uigintiquattuor, ideſt drachmae centum numero, pondere autem nonagintasex, in eadem Mina sint denarij teruigintiquinque numero, pondere autem uiginti quattuor; ideſt septuagintaquinque numero, pondere septuagintaduo. Nec uero, quia Liuius addidit, Fere, propterea quisquam dubitet. nam, cum monetae pondus paullulum nonnumquam & apud Graecos, et apud Romanos imminui non ignoraret, ideo ueritus, ne quando drachma, & denarius, officinarum fraude, non aequarentur, de incerta re sibi plane affirmandum non putauit. Cum igitur & denarius, & antiqua drachma aeque superarent Soloninam drachmā quarta utriusque parte, tertia uero Soloninae; patet, eiusdem esse ponderis denarium, & antiquam drachmam, & ex eo sequi, ut septem antiquae drachmae in uncia Romana feriantur, aeque ac denarij; in uncia uero Attica denarij octo, aeque ac drachmae. Sed, quoniam Solon, cum drachmae pondus minuit, id maxime secutus eſt, ut debitores onere leuaret aeris alieni; propterea drachmae pondus in moneta dumtaxat imminutum, in medicinis uidetur idem remansisse, ut a denarij pondere

dere

dere nihil differret. ideo ſcripſit Plinius, lib. XXI. cap. ultimo. Drachma Attica denarij argentei habet pondus. fere enim Attica obſeruatione Medici utuntur. Quamquam, non modo Plinij aetate, ſed multis ante annis, uideo drachmae pondus in moneta fuiſſe idem, quod ante Solonem fuerat, ideſt, idem cum denarij pondere. quod intelligere, facile eſt; cum & Varro apud Plinium; & Feſtus, & Pollux, Talentum aeſtiment ſex millibus denarium. qua aeſtimatione, Denarium, Drachmae reſpondere, perſpicuum eſt. Vt igitur Drachma, ſic Mina, & Talentum, mutatum eſt. Minam uero, uel antiquam, uel a Solone inductam, ne quis putet librae Romanae aequalem pondere fuiſſe. nam antiqua grauior fuit, quam libra, Solonina uero latior. Probemus utrumque. In Solonis Mina denarios tantum fuiſſe LXII, *cum de tetradrachmo ageremus, oſtendimus. at in libra Romana denarios* XXCIV. *Plinius, & Celſus, ponunt. ſunt igitur in libra Romana duodecim denarij plures, quam in Mina Solonina. quod idem eſt, ac ſi dicas: Libra ſuperat pondere Minam Soloninam ſeptima ſui parte; ſexta Soloninae. In drachma uero antiqua ſi tantundem eſt ponderis, quantum in denario: quod iam probatum eſt: ſequitur, ut, quemadmodum drachmae ſunt in Mina* XCVI, *item Denarij totidem ſint, ideſt duodecim plures, quam in libra. ita fit, ut*

libra pondere ſuperetur a Mina antiqua, ſeptima ſui parte, octaua uero Minae. Veriſimile autem eſt, libram Romanam reſpondere pondere MinaeEuboicae: quia Africanus maior, cum Antiocho imponeret leges tributi, praeſcripſit Talenta Euboica: quaſi nihil Euboica Mina differret a libra Romana. Concludimus igitur ſic: Octo drachmae antiquae Atticae aequales pondere ſunt octo denarijs; octo Soloninae, ſex denarijs; octo Euboicae, ſeptem denarijs.

Nunc, ut nihil omittatur, quod ad Drachmarum cognitionem pertineat, omnes omnium gentium Drachmas, adſcripto cuiuſque ualore, nominabimus.

I. *Drachma Attica, ante Solonem, cuius uſum a Solone ſublatum, poſtea tamen reſtitutum diximus, eiuſdem fuit cum denario ponderis; & pependit Venetos trientes, qui ſunt Marculorum tertiae partes,*	48.
II. *Drachma Solonis,*	36.
III. *Euboica, Romanae unciae octaua pars,*	42.
IV. *Babylonica,*	49.
V. *Corinthiaca,*	50.
VI. *Aegyptia,*	56.
VII. *Aeginetica, & Hebraica, ciuilis,*	60.
IIX. *Hebraica ſacra,*	120.
IX. *Syriaca.*	144.

IIX

De Seſtertijs.

AD·IO·CRATONEM A. CRAFFTHEIM

NIHIL *magis ex animi mei ſententia poteſt accidere,* IO. CRATO, *quam cũ, Tuis meritis aliqua ſaltem ex parte reſpondendi, aliquam rationem ineo. uereor enim aliquando, ne me, quod in referenda gratia minime reſpondeam, in habendo quoque imparem iudices. quod praecipue uitandum mihi ſtatui:et,ut id affirmãti credas, ſummopere peto. Quae ſint Tua erga nos merita, ſentio. quid debeam, agnoſco. debitum fateor. de ſolutione cogito. & forſan animo reſpondebunt uires. Sed, quid ago? Tu, animo contentus, amplius a me non requiris. &, quae Tua eſt humanitas, maioribus me officijs in dies onerare non deſinis.*

ANIMADVERTI, *permultas in antiquorum libris reperiri Seſtertiorum ſummas, quae non facile ad eius pecuniae, qua nunc utimur, rationem tranſducantur. Nec enim omnes*

in hoc ſcientiae genere uerſantur; &, qui uerſantur, non omnes tamen recte ſubducunt; &, qui recte, ijs tamen ſaepe non placet; alienaque, ſi licet, induſtria frui malunt. quare dedi operam, ut explanarem omnia, quaecumque cogitandi & ſubducendi moleſtiam afferre poterant, ab exigua ſumma principio ſumpto, ad immenſam narrationem perducta.

Quattrino, quadrans, qui erat quarta pars aſſis, nummus aereus, Teruncius, argenteus.

Marchetto, quadrantes tres.

Baiocco, quadrantes quattuor.

Groſſetto, quadrantes duodecim, id eſt, aſſes tres, quibus aeſtimabatur argenteus nummus Seſtertius: qui poſt ſecundum Punicum bellum tribus aſſibus, ideſt, duodecim quadrantibus, permutatus eſt: cum antea decem tantum quadrantibus, id eſt, duobus aſſibus, & ſemiſſe tertio. Placuit autem ueteribus in ratione pecuniaria ſeſtertios potius, quam alios nummos, nominare; ut nulla eſſet tanta pecunia, quam non, multiplicatis ſeſtertijs, exponerent. Et, quoniam, ut illi ſeſtertios, ſic nos ſcutatos in qualibet ſumma nominamus: ſubſcribemus, quot ſeſtertij ſcutatum unum conficiant. Quo poſito, ſatis conſtabit, quo modo ſeſtertiorum ſummae, in antiquorum libris inuentae, per ſcutatos, quibus utimur, poſſint explicari. Sed,

uitandae

uitandae ſatietatis cauſſa, per quoſdam quaſi gradus denarij numeri, omiſſis leuioribus ſummis, propemodum innumerabilibus, eo uſque procedemus, ut, quantum auri in uniuerſo terrarum orbe uix reperitur, per hanc, ut ita dicam, ſeſtertiariam rationem comprehendamus. Ac primum de ſcutato uno, qui conficitur ſeſtertijs tricenis ternis & aſſe. In quo illud animaduertendum, de eo ſcutato ſermonem eſſe, qui permutabatur denis Iulijs Romanis, quorum erat idem argenti pondus, quod in hodiernis undecim; & permutabantur ſinguli quadragenis quadrantibus, id eſt, ſeſtertijs tricenis ternis, & aſſe: qui erant omnino in decem Iulijs, ſeſtertij triceni terni cum aſſe. Quam ſummam per ſcutatum unum interpretabimur.

HS XXXIII. *cum aſſe*	*Scudo uno.*
HS ∞	*trenta.*
HS *decem millia*	*trecento.*
HS *centum millia*	*tre mila.*
Decies cẽtena millia HS, *uel, Decies, (utroque enim modo dicitur)*	*trenta mila.*
Vicies (& hic, & in ſe-quẽtibus omnibus, ad extremum uſque, ſub-auditur, centena mil-lia)	*ſeſſanta mila.*
Tricies	*nouanta mila.*
Quadragies	*cento uenti mila.*
Quinquagies	*cento cinquanta mila.*
Sexagies	*cento ottanta mila.*
Septuagies	*dugento dieci mila.*
Octogies	*dugento quaranta mila.*
Nonagies	*dugento ſettanta mila.*
Centies	*trecento mila.*
Ducenties	*ſeicento mila.*
Trecenties	*nouecento mila.*
Quadringenties	*un millione, e dugento mila.*
Quingenties	*un millione, e cinquecento mila.*
Sexcenties	*un millione, e ottocento mila.*
Septingenties	*due milliona, e cento mila.*
Octingenties	*due milliona, e quattrocẽto mila.*
Nongenties	*due milliona, e ſettecento mila.*

Millies

ties	tre milliona.
lies decies	tre milliona, e trenta mila.
lies uicies	tre milliona, e ſeſſanta mila.
lies tricies	tre milliona, e nouanta mila.
lies quadragies	tre milliona, e cento uenti mila.
llies quinquagies	tre milliona, e cēto cinquāta mila.
llies ſexagies	tre milliona, e cento ottāta mila.
llies ſeptuagies	tre milliona, e dugēto dieci mila.
llies octogies	tre milliona, e dugēto quarāta mila.
llies nonagies	tre milliona, e dugento ſettāta mila.
llies centies	tre milliona, e trecento mila.
llies ducenties	tre milliona, e ſeicento mila.
llies trecenties	tre milliona, e nouecento mila.
llies quadringenties	quattro milliona, e dugento mila.
llies quingenties	quattro milliona, e cinquecēto mila.
llies ſexcenties	quattro milliona, e ottocento mila.
llies ſeptingenties	cinque milliona, e cento mila.
illies octingenties	cinque milliona, e quattro cēto mila.
illies nongenties	cinque milliona, e ſette cento mila.
s millies	ſei milliona.
s millies centies	ſei milliona, e trecento mila.
s millies ducenties	ſei milliona, e ſeicento mila.
s millies trecenties	ſei milliona, e nouecento mila.
s millies quadringēties	ſette milliona, e dugento mila.
is millies quingenties	ſette milliona, e cinquecento mila.
is millies ſexcenties	ſette milliona, & ottocento mila.
is millies ſeptingenties	otto milliona, e cento mila.
is millies octingenties	otto milliona, e quattrocento mila.
is millies nongenties	otto milliona, e ſettecento mila.

Ter millies	*noue milliona.*
Quatter millies	*dodici milliona.*
Quinquies millies	*quindici milliona.*
Sexies millies	*diciotto milliona.*
Septies millies	*uent'un milliona.*
Octies millies	*uentiquattro milliona.*
Nouies millies	*uentiſette milliona.*
Decies millies	*trenta milliona.*
Vicies millies	*ſeſſanta milliona.*
Tricies millies	*nouanta milliona.*
Quadragies millies	*cento uenti milliona.*
Quinquagies millies	*cento cinquanta milliona.*
Sexagies millies	*cento ottanta milliona.*
Septuagies millies	*dugento dieci milliona.*
Octogies millies	*dugento quaranta milliona.*
Nonagies millies	*dugento ſettanta milliona.*
Centies millies	*trecento milliona.*
Ducenties millies	*ſeicento milliona.*
Trecenties millies	*nouecento milliona.*
Quadringenties millies	*mille, e dugento milliona.*
Quingenties millies	*mille, e cinquecento milliona.*
Sexcenties millies	*mille, e otto cento milliona.*
Septingenties millies	*due mila, e cento milliona.*
Octingenties millies	*due mila, e quattrocento million[a].*
Nongenties millies	*due mila, e ſettecento milliona.*
Millies millies	*tre mila milliona.*
Decies millies millies	*trenta mila milliona.*
Centies millies millies	*trecento mila milliona.*

IX
De Artibus Liberalibus.

AD . IVLIVM IACOBONIVM

EX . EO *die, quo primum Te uidi,* IVLI . IACOBONI, *amare Te coepi amore quodā incredibili. ad quem cum nihil accessionis fieri posse uideretur, accessio tamen ea facta est, quae, uel me iudice, non solum aliorum, uerum etiam mei ipsius, opinionem uicerit. non enim, ut in alijs amicitijs usu uenit, quae, antiquitatem cum sapiunt, refrigescunt, ego minus Te amare coepi: sed, cum quotidie magis ad eam Te perfectionem accedere cognoscerem, quā assequitur fere nemo, attingunt quidem pauci, creuit amor meus singulis diebus cum Tua uirtute: nec umquam crescendi finem faciet, donec Tu in uirtute, idest in Teipso, perstabis. Quo fit, ut non minorem mihi molestiam semper afferat absentia Tua, quam aliquando uoluptatem sentio ex recordatione Tuae uirtutis. Fac igitur, si quid me amas, quod multum esse, ex eo, quod Te multum ipse amo, facile conijcio, ut, ad nos saepe scribendo, Tui desiderium aliquantisper*

 lenias.

lenias. Id ego uehementer opto: &, ut ſperem, Tua ſumma facit humanitas: quae cũ rogari non patiatur, nec Tu is ſis, de cuius animo dubitare amplius poſſim, non uereor, quin, nobis, qui Tui maiori ex parte ſumus, laetitiam hanc ſis allaturus. Quod ſi pro litteris Te ipſum haberemus, digito caelum, ut in prouerbio.

ARTIVM, *doctrinarumq. liberalium duo genera diuerſis temporibus Romae floruerunt, unum laboris, & abſtinentiae, remotum a luxu, atque libidine, cum ipſa urbe natum, & ſimul cum eadem auctum, quod integrum fere manſit uſque ad finem tertij Punici belli, uel certe uſque ad illud tempus, quo Antiochus, Aſiae rex, acie uictus, ultra montem Taurum regnare iuſſus eſt; alterum peregrinum, e Graecia, & Aſia poſt bella Punica importatum, otij totum, & deſidiae, quod opum in primis abundantia, & perpetuus rerum ſecundarum euentus excitauit. Et, ut ordiamur a priore; ueteres Romani non ijſdem, quibus Graeci, ſcientijs, atque artibus delectabantur. nam Graeci & ſtudioſe colebant, & liberales uocabant, grammaticam, rhetoricam, dialecticam, poeticam, geometriam, muſicam, omnemq. plane litterarum cognitionem, picturam etiam, medicinam, palaeſtram. Romani contra nullum his artibus, ac ſtudijs hono-*

rem,

rem, per multa saecula, tribuerunt: rebusque potius, quam uerbis, aut uoluptatibus, dediti, operam omnem, atque industriam, in augenda re domestica, publica recte administranda, tuendis, aut propagandis imperij terminis, collocarunt. artes, quae a litteris petuntur, ut poeticam, rhetoricam, medicinam; quaeque oculorum iucunditati seruiunt, ut picturam, statuariam, figlinam; quaeque animos etiam oblectant, ut musicam, histrionicam, has omnes uel serui, uel peregrini colebant. populi Romani artes erant, domesticam rem uigilanter, parce, frugaliter; publicam grauiter, iuste, sapienter administrare. Domestica diuiditur in duo genera. nam & bonum agricolam, ut quaeratur, desiderat; & bonum patrem familias, ut conseruetur. Publica res duplicem curam & ipsa desiderat, urbanam, & externam. rursus urbana triplex est, externa duplex. nam, in urbe cum senatores, iudices, magistratus requirantur; diuersa tamen singulorum officia sunt. extra urbem, siue tuendi fines imperij, siue propagandi sint, forti milite, & perito imperatore opus est. Ergo, ut haec summatim colligantur, liberales ueteribus Romanis artes fuere septem, duae priuatae, quinque publicae: priuatae, agricultura, & domestica frugalitas: publicae, si urbanae, tres, in senatoris, iudicis, magistratus officio

fitio fitae; fi extra urbem, duae, fortitudo militis, peritia imperatoris. nam iuris prudentia, cuius antiquiffimum ftudium fuit, feparatum locum non habet, fed ad iudicis magiftratus munusq. pertinet. Quid artes ludicrae, quaeret aliquis, liberales, an feruiles? Quae uoluptatis tantum gratia repertae, feruiles, ut musica, hiftrionica, de quibus diximus: quae corpori uires addunt, liberales, ut luctatio, pugillatio, curfus, difcus, iaculum. quae tamen artes non tam propter ipfas, quam quia militiae feruirent, quandoquidem ijs roboratur corpus, liberales uocandae. liberi enim homines, non serui, militabant. quamquam bello Punico fecundo, aduerfis proelijs exhaufta ciuitate, ferui quoque, empti publice, in militiam profecti funt. Ludicrae igitur artes aliae feruiles, aliae liberales: &, quae liberales, ad militiam aggregantur. itaque conftat, iam praefinitus a nobis, artium liberalium numerus feptenarius. Hoc difciplinae genere, dum omnis fere litterarum oblectatio, omnis Graecarum artium elegantia, quafi malarum uoluptatum illecebra, contemnitur, a tenui primordio ad opes maximas Refp. Romana peruenit. Contra Graeci, earum fiue artium, fiue fcientiarum, quas liberales appellabant, cupiditate, & ftudio ducti, a bellica illa uirtute, qua faepe barbararum nationum co-

pias

pias innumerabiles ſuderant, paullatim ad otiū, mollitiemq. deflexerunt. quod multarum calamitatum, ac miſerrimae demum ſeruitutis initium, & origo, fuit. Hinc Horatius ep. 1. lib. 2.

Vt primum, poſitis, nugari Graecia, bellis,
Coepit, & in uitium fortuna labier aequa:
Nunc athletarum ſtudijs, nunc arſit equorum:
Marmoris, aut eboris fabros, aut aeris amauit:
Suſpendit picta uultum, mentemq. tabella:
Nunc tibicinibus, nunc eſt gauiſa tragoedis.
Hoc paces habuere bonae, uentiq. ſecundi.

Eaedem igitur artes in urbem Romam, poſt deuictam maxime Aſiam, inuectae, ueterem illam ſeueritatem, & ſalutarem induſtriam facile mutarunt. ex quo, quaſi orta ſimul cum Graecis doctrinis in ciuitate diſcordia, bellorum ciuilium, quibus labefactata Reſp. concidit, exitioſa principia manarunt. id M. Cato ille Senior, ut Plinius lib. XXIX. cap. I. docet, multo ante diuina quadam coniectura proſpiciens, de Graecis ita ſcripſit ad filium: Hoc puta uatem dixiſſe: Quandocumque iſta gens litteras dabit, omnia corrumpet; multo etiam magis, cum medicos mittet. Aperte autem Horatius in eadem epiſtola:

Graecia uicta ferum uictorem cepit, & artes
Intulit agreſti Latio.

Id quo tempore factum ſit, idem indicat in eodem loco:

Serus

Serus enim Graecis admouit cacumina chartis,
Et post Punica bella quietus quaerere coepit,
Quid Sophocles, & Thespis, & Aeschylus
utile ferret.

Tentauit quoque, rem si digne uertere posset. Egregie autem Sallustius in Catilina: *Vbi labore, atque iustitia Resp. creuit; Reges magni bello domiti; nationes ferae, & populi ingentes ui subacti, Carthago, aemula imperij Romani, ab stirpe interijt; cuncta maria, terraeq. patebant: saeuire fortuna, ac miscere omnia, coepit. qui labores, pericula, dubias, atque asperas res facile tolerauerant, ijs otium, diuitiae, optandae alijs, oneri, miseriaeq. fuere. igitur primo pecuniae, deinde imperij, cupido creuit. ea quasi materies omnium malorum fuere. namque auaritia fidem, probitatem, ceterasq. artes bonas, subuertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia uenalia habere, edocuit: ambitio multos mortales falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere; amicitias, inimicitiasque, non ex re, sed ex commodo, aestimare; magisq. uultum, quam ingenium, bonum habere. haec primo paullatim crescere, interdum uindicari. post, ubi contagio, quasi pestilentia, inuasit; ciuitas immutata; imperium ex iustissimo, atque optimo, crudele, intolerandumq. factum.* Et in

Iugurtha:

Iugurtha: Ante Carthaginem deletam populus & ſenatus R. placide, modeſteq· inter ſe Remp. tractabant: neque gloriae, neque dominationis certamen inter ciues erat: metus hoſtilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. ſed, ubi illa formido mentibus deceſſit; ſcilicet ea, quae ſecundae res amant, laſciuia, atque ſuperbia inceſſere. ita, quod in aduerſis rebus optauerant, otium poſtquam adepti ſunt, aſperius, acerbiuſq· fuit. namque coepere nobilitas dignitatem in ſuperbiam, plebes libertatem in libidinem uertere: ſibi quiſque ducere, trahere, rapere. ita omnia in duas partes abſtracta ſunt: Reſp. quae media fuerat, dilacerata. Idem lib. I. hiſtoriarum apud D. Aug. de Ciu. Dei lib. II. cap. 18. At diſcordia, & auaritia, atque ambitio, & cetera ſecundis rebus oriri ſueta mala, poſt Carthaginis excidium maxime aucta ſunt. Paterculus quoque, hiſtoriae ſuae lib. II. Potentiae Romanorum, inquit, prior Scipio uiam aperuerat, luxuriae poſterior aperuit. quippe, remoto Carthaginis metu, ſublataq· imperij aemula, non gradu, ſed praecipiti curſu, a uirtute deſcitum, ad uitia tranſcurſum; uetus diſciplina deſerta, noua inducta; in ſomnum a uigilijs, ab armis ad uoluptates, a negotijs in otium conuerſa ciuitas. tum Scipio Naſica in Capitolio porticus, tum, quas praediximus, Metellus, tum in Circo Cn.

Octauius

Octauius multo amoenissimam moliti sunt: publicamq. magnificentiam secuta priuatim luxuria est. Florus quoque, lib. I V. *Dum Poenorum, inquit, hostium imminens metus disciplinam ueterem continebat. Illud animaduersione dignum duximus, quod a Plinio lib.* X X I X. *cap.* I. *traditum est, Medicinam usque ad ipsius aetatem inter ceteras Graecas artes Romanos discere noluisse. Solam, ait, hanc artium Graecarum nondum exercet Romana grauitas in tanto fructu, paucissimi Quiritium attigere, & ipsi statim ad Graecos transfugae. Nec uero picturam, ut idem Plinius lib.* X X X V. *cap.* 10. *demonstrat, coluere multi. unus omnino, qui floruit Reip. temporibus, Arellius ab eo nominatur: post Augustum qui floruerint, tres, Amulius, Cornelius, Attius. At reliquae Graecorum artes, praesertim eae, quae litteris cognoscuntur, post Punica bella Romae a liberis hominibus exerceri coeptae, plus quotidie dignitatis adeptae sunt.*

X
De Sacro, Sacrosancto, Sancto, & Religioso.

AD · IO · MARIAM IOVIVM

*Q*VID *de Te sentiam,* IOVI, *quid humanitati Tuae tribuã, & ego optime noui, & auriti mihi testes plurimi esse possunt. In quo mihi ipsi satisfacio, qui ea de Te praedicem, quae Te humanitate in primis praestare faciunt. quod etsi exsiliter admodum pro meritis tuis faciam, uideo tamen ea eloquentiam ullam non requirere, quae per se illustria cum sint, omnibus nota sunt, nec alicuius commendatione egent. Tuum me scito esse, Tuaeq. dignitatis ita semper studiosum futurum, ac si res mea ageretur.*

SACRVM, *Sacrosanctum, Sanctum, & Religiosum, differunt inter se. Sacrum est, alicui deo dicatum, non a priuatis, sed publico ciuitatis instituto. itaque locus, ubi sacra priuata fierent, sacrum non uideri Festus ait; cum ea tamen uo-*

centur sacra, quae in eo loco fiunt. sacra uero dicitur aedes, ara; sacer lucus, mons; sacrum saxum, signum: quorum ad consecrationem ciuitas consensit. Sacrum definiebat Trebatius lib. X. Religionum, quidquid est, quod deorum habetur: ut Macrobius lib. III. Sat. auctor est. quod Festus quoque, Aelij Galli testimonio, sensit. Sacrosanctum, inquit idem Festus, dicitur, quod iureiurando interposito est institutum, si quis id uiolasset, ut morte poenas penderet. cuius generis sunt tribuni pl. aedilesq. eiusdem ordinis. Cicero autem in oratione pro Balbo non mutat, sed auget Festi definitionem: ait enim: Sacrosanctum nihil est, nisi quod per populum, plebem ue sancitum est. in quo non dissentit a Festo. si quidem nihil per populum, plebem ue sine iureiurando sanciebatur. Et Sacrosancta tam inanimata sunt, quam animata: itaque sacrosanctas possessiones uocauit Cicero in orat. 2. in Catilinam: Et Sacrosanctum foedus, pro Balbo: Sacrosanctos autem tribunos pl. Liuius, & alij. At sacra tantum arbitror inanimata esse. nam Vestae sacerdotem sacram non dixerim, sed sacrosanctam, ut sanctione populi Vestae dicatam. nec sacer quisquam uocabatur, auctoribus Festo, & Macrobio, nisi quem impune liceret occidere. unde Horatius Sat. 6. lib. II.

Intestabilis, & sacer esto.

Praeterea,

Praeterea, Sacrosanctũ est, quod si uioletur, homines legibus uindicant: Sacrũ autẽ, quo uiolato, nõ ab hominibus, sed a diis poena impẽdet. Item, Sacrosanctum non uiolatur, si attingitur, sed si uis affertur: Sacrum autem, si attingitur a profanis, uiolatum creditur. Sanctum a Sacro, & Sacrosancto in hoc differt, quod omnia sacra, & omnia sacrosancta, dicuntur sancta; non item omnia sancta, sacra, & sacrosancta. nam sacrae aedes templa sunt; & sanctissimum templum Cicero dixit pro Sextio. Sacrosancti tribuni, & iidem Sancti, ut eos idem Cicero lib. III. *de leg. appellat: qui & sanctissimum magistratum uocauit tribunatum pl. in oratione pro Sextio. Sancti uero dii, nec iidem sacri, aut sacrosancti. proprie enim diuina sancta sunt: humana uero sacra, & sacrosancta. homines autem non uere, sed similitudine bonitatis & sancti, & diuini interdum uocantur. idem sensisse uidetur Macrobius lib. Sat. 3. cum ait: Sanctum est, ut Trebatius refert lib.* X. *Religionum, interdum idem, quod sacrum, idemq. quod religiosum; interdum aliud, hoc est nec sacrum, nec religiosum: ut Virgilius: Sancta ad uos anima, atque istius inscia culpae Descendam. Non enim sacro, aut religioso eius anima tenebatur, quam sanctam, hoc est incorruptam, uoluit ostendere: ut in illo quoque: Tuq. o sanctissima coniux Felix morte tua.*

in quo caſtitatis honorem incorruptae uxoris amplexus eſt. unde et ſanctae leges, quae non debent poenae ſanctione corrumpi. Sanctum autem, pro ſacro, & religioſo, poſuit idem Virgilius:

Nos pauidi trepidare metu, crinẽq. flagrãtem
Excutere, et sãctos reſtinguere fontibus ignes.

hic enim ſanctos, ac ſi ſacros, accipiemus; quia diuinitus contigerunt. Item: Tuq. o ſanctiſſima uates, Praeſcia uenturi. non aliud, niſi ſacram, uocat, quam uidebat & uatem, & deo plenam, & ſacerdotem. Haec poſtrema Macrobij uerba, Sanctum interdum idem eſſe, quod Sacrum, oſtendunt: nec tamen ideo ſequitur, ut, qui ſanctus, & idem ſacer uocetur. nam ſanctus, ut dixi iam, appellatur, qui ſimilitudinem aliquam, & ſpeciem gerit diuinae naturae: &, quemadmodum deus uocatur ſanctus, non ſacer; ita, ſi quis homo ſanctus, non idem uocabitur ſacer: nec niſi in malam partem, cum de homine loquimur, hoc uerbum uſurpamus. nam, quod Ouidius dixit:

At ſacri uates, & diuum cura, uocamur:

ita non proprie locutus eſt, ut cum aliquis appellatur ſanctus. proprie uero ſacra ara dicitur, ſacer lucus, ſacrum ſaxum: quia deo dicata, caerimonijs, & publico ciuitatis inſtituto. uates autem, quia tamquam ſacris rebus honor ijs habetur ob ingenij praeſtantiam, non quia re uera,

&

& publico ciuitatis instituto dicati deo sint, propterea sacri nominantur. Religiosum, & Religionem dici putat Macrobius, Ser. Sulpicium secutus, a Relinquendo: quod religio propter sanctitatem aliquam remota, ac seposita a nobis sit. hinc religiosa loca, secreta. Cicero autem, quem sequor libentius, lib. II. de nat. de. a Relegendo deducit. Qui omnia, inquit, quae ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent, & tamquam relegerent, sunt dicti religiosi. Ego hoc addo amplius: religiosum accipi quinque modis: nam hoc nomen conuenire & loco, in quo pie colatur, ut delubro; & rei, quae colatur, ut signo; & homini, qui colat; & tempori, unde dies religiosi, quibus, nisi quod necesse est, nefas habetur facere; & actioni, unde religiosum dicimus, in aedem Bonae deae uirum introire, aduersus auspicia legem ad populum ferre, die nefasto apud praetorem lege agere. quae probare exemplis omnia facile possunt. Religiosum autem si de loco, aut re inanimata, dicatur, interdum idem est, quod sacrum, interdum diuersum: idem, ut altaria religiosissima in oratione pro Plancio, & in ea de haruspicum resp. quae dici eadem posse sacra, nemo dubitauerit, qui legerit illud de Diuin. lib. I. Ara Aio loquenti consecrata est. & illud pro domo: Licinia, uirgo Vestalis, aram, & aediculam sub saxo sacro dedicauit.

uit. Praeterea, sacrae aedes, eaedem sunt religiosae: itaque Festus, Religiosum, ait, ac sacrum est, ut templa omnia, atque aedes, quae etiam sacratae dicuntur. Diuersum a sacro nonnumquam esse religiosum, proposui. id probatur exemplo sepulcrorum: quae religiosa dici possunt, sacra non possunt. id intelliget, qui, sacrum quo modo iam sit a nobis definitum, animaduerterit. Sacrum enim alicui deo dedicatum, sepulcrum non item. Sacrum si attingitur a profanis, uiolatur; sepulcrum non item. Sacrum publicam religionem obtinet, sepulcrum priuatam. dixit enim Cicero lib. II. de Leg. Cum multa in eo loco sepulcra fuissent, ubi dedicata est aedes Honoris extra portam Collinam, exarata sunt. statuit enim collegium, locum publicum non potuisse priuata religione obtineri. Et fortasse non esset absurda definitio: Religiosum, si publicam habet religionem, sacrum est; si priuatam, non est. nam & loca, in quibus sacra priuata fierent, sacra non uocari, Festus ait, ut supra ostendimus; opinor, quia publica religione carent. Sed haec uideri fortasse possunt obscuriora: quare illustrentur auctoritate Aelij Galli: de quo sic Festus: Inter sacrum, & sanctum, & religiosum differentias bellissime refert. Sacrum aedificium, consecratum deo. Sanctum murum, qui sit circum opidum. Religiosum

sum sepulcrum, ubi mortuus sepultus, aut humatus sit, satis constare ait. His uerbis, non esse eadem, sacrum, sanctum, & religiosum, intelligitur: eadem tamen uideri posse, ostendit idem Festus, haec subscribens, quae cum superioribus proximis connectuntur: Sed ita portione quadam, & temporibus eadem uideri posse. si quidem, quod sacrum est, idem lege, aut instituto maiorum sanctum esse putat, ut uiolari id sine poena non possit: idem religiosum quoque esse; quoniam sit aliquid, quod ibi homini facere non liceat; quod si faciat, aduersus deorum uoluntatem uideatur facere: similiter de muro, & sepulcro debere obseruari, ut eadem & sacra, & sancta, & religiosa fiant, sed quo modo, quod supra expositum est, cum de sacro diximus. Comparauimus religiosum cum sacro; & interdum esse eadem, interdum diuersa, ostendimus: nunc de religioso, & sancto, idem dicimus, modo eadem esse, modo differre. eadem sunt, ut in templis, quae non solum religiosa, uerum etiam sancta licet appellari. nam, si dij sancti; sancta quoque templa, quae domus deorum putantur. itaque dixit Cicero in oratione pro Sextio: Sanctissimo in templo, sanctissima in caussa, sanctissimo in magistratu. Differunt autem religiosum, & sanctum in deorum appellatione. dij enim sancti dicuntur, non religiosi. At eorum signa religiosa.

gioſa nuncupantur. Vere: ſed ſigna deos referunt, dij non ſunt: itaque religioſa uocari poſſunt, quia ſacra: dij uocari religioſi non poſſunt, quia ſacri non uocantur. diximus autem ſupra, quae ſacra, eadem religioſa dici; non contra, quidquid ſacrum, idem religioſum. Feſti quoque uerba, paullo ante recitata, de muro, & ſepulcro, intereſſe aliquid inter ſanctum, & religioſum, demonſtrant: Sanctum enim potius dici murum, quam religioſum; & religioſum ſepulcrum potius, quam ſanctum. Aduerſari uidetur Cicero, qui orat. IX. in Antonium ſepulcris ſanctitatem tribuit. Maiores noſtri, ait, ſtatuas multis decreuerunt, ſepulcra paucis. ſed ſtatuae intereunt uetuſtate: ſepulcrum autem ſanctitas in ipſo ſolo eſt. Hanc dubitationem ſuſtulit Feſtus, qui dixit, etſi ſacrum, & ſanctum, & religioſum, differant inter ſe, portione tamen quadam, & temporibus, eadem uideri poſſe. hanc igitur ob cauſſam Cicero ſanctitatem ſepulcris aſſignauit, non quia ſancta re uera ſint, ſed quod eſſe uideantur, ſimilitudine quadam religionis: ſicuti homines quoque, ſimilitudine quadam diuinae bonitatis, appellantur ſancti, non quia ſancti uere ſint. Reſtat, ut oſtendamus, eadem ne ſint, an diuerſa, religioſum, & ſacroſanctum. Diuerſa eſſe dico. nam tribuni pl. ſacroſancti: nec tamen ideo ſequitur, ut religioſi.

giosi. itemq. religiosi homines, non ideo sacrosancti. loca uero religiosa, non eadem sacrosancta: nec, quae sacrosancta, eadem religiosa. quam quam sacra potius, quam sacrosancta, dicuntur loca. etsi Cicero sacrosanctas possessiones dixit, non proprie, sed similitudine hominum, quibus sacrosanctis inferri uis, & iniuria non potest.
